

eISSN 2413-9009

TRAEKTORIÂ NAUKI

International Electronic Scientific Journal

Vol. 6, No 10, 2020

AGRIS

CAB Abstract

CEEOL

CEJSH

Dialnet

DOAJ

East View's Universal Database

EBSCO

FSTA®

Index Copernicus

RePEc

CNKI Scholar

Ulrich's Periodical Directory

pathofscience.org

TRAEKTORIÁ NAUKI = PATH OF SCIENCE**Vol. 6****No 10****2020**

Founded in August 2015. Publishing monthly.

Publisher

Altezero, s.r.o. & Dialog
 4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic
 Ph.: (421) 905-38-36-97.

Founders:

Altezero, s.r.o., 4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic
 Publishing Center "Dialog", 2 Club Street, Solonitseвка, 62370, Ukraine

The journal is abstracted in the following international databases: AGORA, AGRIS, AiritiLibrary, Baidu Scholar, Bielefeld Academic Search Engine (BASE), CAB Abstract, Central and Eastern European Online Library (CEEOL), Food Science and Technology Abstracts, Index Copernicus (ICV 2019 = 100,0), Google Scholar, J-Gate, OpenAIRE, Polska Bibliografia Naukowa, ResearchBib, ScienceOpen, The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH), Türk Eğitim İndeksi, Ulrichsweb Global Serials Directory, WorldCat.

Editor in Chief:

Kataev A., PhD (Economics), Ass. Prof.

Editorial Board:

Aksenova E., PhD (Techniques), Ass. Prof.
 Bobro N., PhD (Sociology), Ass. Prof.
 Bolotnaya O., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Holoborodko K., Doctor of Science (Language), Prof.
 Golubov A., PhD (Law), Ass. Prof.
 Zelenskaya L., Doctor of Science (Education), Prof.
 Kolos N., Doctor of Science (Chemistry), Prof.
 Malenko E., Doctor of Science (Language), Prof.
 Palchik O., PhD (Agricultural Science), Ass. Prof.
 Skrynkovskyy R., PhD (Economics), Ass. Prof.
 Horoshev A., PhD (History), Ass. Prof.
 Shatrovskiy A., PhD (Biology), Ass. Prof.

Editorial office 1:

4B, Južná trieda, Košice mestská časť Juh, 04001, Slovak Republic

Editorial office 2:

2 Club Street, Solonitseвка, 62370, Ukraine

E-mail: editor@pathofscience.org. Site: <http://pathofscience.org>

The journal is an international open-access, peer-reviewed electronic journal created to fully and promptly meet the information needs of the society in the knowledge gained in the course of research and development, research and design, design and technology and production activities of scientists and experts.

The journal publishes original research papers, review articles and short communications papers in the fields of Social, Technical, Natural sciences and Humanities. The scope of problems of articles is not limited.

Responsibility for facts, quotations, private names, enterprises and organizations titles, geographical locations etc. to be barred by the authors. The editorial office and board do not always share the views and thoughts expressed in the articles published.

TABLE OF CONTENTS

SECTION "HISTORY"

Ervin Miden

Ordering the Genealogy of the First Representatives of the Cossack-Officer Lyzohub Family	1001
[Упорядкування генеалогії перших представників козацько-старшинського роду Лизогубів] (Language – Ukrainian)	1007

SECTION "LAW AND SECURITY"

Andrey Gabrelyan

Analysis of the Current State of the Market of Intimate Services in the World and in Ukraine	2001
[Аналіз сучасного стану ринку інтимних послуг в світі та в Україні] (Language – Ukrainian)	2013

Yaroslav Skoromnyy

The Peculiarities of Bringing Judges to Administrative Responsibility	2014
[Особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності] (Language – Ukrainian)	2022

Iryna Yaremko, Yuriy Mazur, Veronika Karkovska, Ulyana Lukashevsk

Archetypal Analysis of the Current State of International Security of Ukraine	2023
[Архетипний аналіз сучасного стану міжнародної безпеки України] (Language – Ukrainian)	2031

Natalia Ortynska

The Genesis of the People's Right to Resist	2032
[Генезис права народу на спротив] (Language – Ukrainian)	2038

SECTION "SOCIOLOGY"

Besim Gollopeni

Socio-Economic Situation of Kosovan Migrants before and after Migration	3001
(Language – English)	3009

SECTION "EDUCATION"

Tetyana Kahantsova

- Organization, Methods and Analysis of Research and Experimental Work to Determine the Level of Professional Development of Heads of Physics-Mathematics Clubs of Out-of-School Education 4001
[Організація, методика та аналіз дослідно-експериментальної роботи щодо визначення рівня професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування закладів позашкільної освіти] 4008
(Language – Ukrainian)

Yevhenii Marynchenko

- Pedagogical Conditions of Forming the Readiness of the Future Teacher of Professional Training for Innovative Activity in Agricultural Production 4009
[Педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві] 4017
(Language – Ukrainian)

Lyudmila Shevchenko

- Checking the Pedagogical Conditions for the Formation of the Readiness of Future Primary School Teachers to use Cloud Technologies in Professional Activity 4018
[Перевірка педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності] 4023
(Language – Ukrainian)

Gezim Zeqiri

- Overcoming Social Inequality by Using Augmentative and Alternative Communication Devices in Education 4024
(Language – English) 4030

SECTION "PHILOSOPHY"

Tetiana Danylova, Ihor Hoian

- Medieval and Renaissance Philosophers on Education 4001
(Language – English) 4006

Упорядкування генеалогії перших представників козацько-старшинського роду Лизогубів

Ordering the Genealogy of the First Representatives of the Cossack-Officer Lyzohub Family

Ервін Міден¹

Ervin Miden

¹ T. H. Shevchenko National University "Chernihiv Colehium"

53 Hetmana Polubotka, Chernihiv, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.63-1

LCC Subject Category:
DK508-508.95

Received 25.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
erwin.mieden@gmail.com

© 2020 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Багаторічні дослідження однієї з найбільш впливових у Гетьманщині родин так і не спромоглися надати достатньо обґрунтовані версії щодо імені пробанда роду чи хоча б закрити білі плями генеалогічного дерева Лизогубів. Останні були окреслені В. Л. Модзалевським ще на початку ХХ ст. Мова йде, у першу чергу, про імена жінок з перших поколінь роду Лизогубів (дружин та доньок), які дослідником не були ідентифіковані через брак джерельної бази. Ще більш незрозумілим є ігнорування генеалогами Лизогубів (О. М. Лазаревським, Г. О. Милорадовичем, В. Л. Модзалевським, В. В. Кривошеєю) імені Кліма Лизогуба, який згадувався одноразово в так званому «Лизогубівському літописі». Окреслені проблеми можуть бути вирішені завдяки нещодавно введеному до наукового обігу поминальному списку під назвою «Рід його милості пана Юхима Лизогуба». Він відрізняється не тільки конкретно зазначеним часом створення (квітень 1702 р.), але і чітким виокремленням живих та померлих осіб. Список може відіграти роль своєрідного «Розетського каменю» як для розуміння інших поминальних списків, так і для суттєвого упорядкування генеалогічних зв'язків перших поколінь козацько-старшинського роду Лизогубів. Метою дослідження є з'ясування якомога більшої кількості зв'язків між іменами з поминального синодика Ю. Я. Лизогуба 1702 р. та реальними історичними персоналіями, що були пов'язані з козацько-старшинським Лизогубів. Гіпотезою розвідки стане твердження, що означені вище зв'язки дозволять упорядкувати генеалогічне дерево перших поколінь козацько-старшинського роду Лизогубів та дозволять внести до нього нові історичні персоналії. З 22 імен першої частини поминального списку нам вдалося ідентифікувати 20 персоналій. Виключенням виявились закреслене ім'я Василя та останнє ім'я маленького Григорія, про які генеалогічні розписи роду Лизогубів та архівні джерела не дають жодної підказки для ідентифікації. З другої частини списку вдалося ідентифікувати тільки 4 імені з роду Лизогубів, однак навіть це посприяло уточненню генеалогічного зв'язку Кліма Лизогуба з іншими відомими представниками роду. Подібна розвідка дозволила упорядкувати генеалогічну інформацію одразу трьох поколінь козацько-старшинського роду Лизогубів (з другого по четверте, якщо за перше покоління ми будемо вважати пробанда Кіндрата). Результати дослідження цілком можуть бути використані для перегляду сформованих уявлень про представників перших поколінь роду, що у свою чергу є підґрунтям для подальших розвідок у цьому напрямі.

Ключові слова: Лизогуби; генеалогія; поминальний список.

Abstract. Many years of research of one of the most influential families in the Hetmanate have failed to provide sufficiently substantiated versions of the name of the proband of the family or at least to cover the white spots of the Lyzohub family tree. The latter were outlined by V. L. Modzalevsky in the early twentieth century. In the first turn, it goes about the names of the women from the first generations of the Lyzohubs genus (wives and daughters), which have not been identified by the researcher due to the lack of information sources. Even more incomprehensible is the ignorance by the

Lyzohubs' genealogists (O. M. Lazarevsky, G. O. Miloradovich, V. L. Modzalevsky, V. V. Krivosheya) of the name of Klim Lyzohub, who was once mentioned in the so-called «Lyzohub Chronicle». The outlined problems can be solved thanks to the recently introduced memorial list entitled «The Family of His Grace Mr. Yukhim Lyzohub». It differs not only in the specific time of creation (April 1702) but also in the clear separation of the living and the dead. The list can play the role of a kind of «Rosetta Stone» both for understanding other memorial lists and for significantly ordering the genealogical connections of the first generations of the Cossack-officer Lyzohubs family. The research aims to find out as many connections as possible between the names from the memorial synod of Yu. Ya. Lyzohub in 1702 and the real historical personalities that were connected with the Cossack-officer Lyzohub. The hypothesis of the investigation will be the statement that the above-mentioned connections will allow us to organize the genealogical tree of the first generations of the Cossack-officer family of Lyzohubs and will allow us to add new historical personalities to it. Out of 22 names of the first part of the funeral list, we managed to identify 20 personalities. The exceptions were the crossed-out name of Vasyl and the last name of little Hryhoriy, about whom the genealogical records of the Lyzohubs family and archival sources do not give any clues for identification. From the second part of the list, only 4 names from the genus Lyzohub were identified, but even this helped to clarify the genealogical connection of Klim Lyzohub with other well-known members of the genus. Such reconnaissance made it possible to organize the genealogical information of three generations of the Cossack-officer family of the Lyzohubs at once (from the second to the fourth, if we consider the Kindrat proband to be the first generation). The results of the study can be used to review the existing ideas about the first generations of the genus, which, in its turn, can be the basis for further research in this direction.

Keywords: Lyzohubs; genealogy; memorial list.

ВСТУП

Походження козацько-старшинського роду Лизогубів все ще залишається тематичною terra incognita. Багаторічні дослідження однієї з найбільш впливових у Гетьманщині родин так і не спромоглися надати достатньо обґрунтовані версії щодо імені пробанда роду чи хоча б закрити білі плями генеалогічного дерева Лизогубів. Останні були окреслені В. Л. Модзалевським ще на початку ХХ ст. [1]. Мова йде, у першу чергу, про імена жінок з перших поколінь роду Лизогубів (дружин та доньок), які дослідником не були ідентифіковані через брак джерельної бази. Ще більш незрозумілим є ігнорування генеалогами Лизогубів (О. М. Лазаревським [2], Г. О. Милорадовичем [3], В. Л. Модзалевським [1, с. 96–122], В. В. Кривошеєю [4]) імені Кліма Лизогуба, який згадувався одноразово в так званому «Лизогубівському літописі» [5]. До речі, В. Б. Антонович зробив без належного обґрунтування припущення, що Клім Лизогуб може виявитися пробандом [5, с. VIII], однак це жодною мірою не відобразилось на подальших дослідженнях. Особа Кліма безсумнівно існувала, про що свідчать поминальні синодики роду Лизогубів. Тобто, маємо справу із

свідомим ігноруванням цієї постаті дослідниками, зокрема, В. В. Кривошеєю.

Також варто відзначити, що введена до наукового обігу інформація про козацько-старшинський рід Лизогубів відзначається чималою кількістю метафактів. Останні доволі суттєво впливають на загальне відображення роду в історичних процесах на теренах сучасної України. Деякі з метафактів, зокрема, було виявлено та спростовано, зокрема, про шляхетну нобілітацію Лизогубів у 1661 р. [6, с. 14–15], а також про фікцію щодо імені батька Кіндрата Лизогуба [7, с. 171], якого О. М. Лазаревський назвав «Івановичем» без належної перевірки джерел [1, с. 101]. Таким чином, версія В. Б. Антоновича вимагає ретельного аналізу.

Наприкінці 2019 р. С. В. Шумило ввів до наукового обігу поминальні синодики козацько-старшинських родів XVII–XVIII ст., які розміщувалися в афонському рукописі «Руського Зографського Пом'яника» та стосувалися Чернігово-Сіверщини [8]. Згаданий рукопис містив одразу три списки, які подавали представники роду Лизогубів [8, с. 55–56, 61]. Найбільш важливим з усіх трьох можна визнати список під назвою «Рід його милості

пана Юхима Лизогуба» [8, с. 55–56]. Він відрізняється не тільки конкретно зазначеним часом створення (квітень 1702 р.), але і чітким виокремленням живих та померлих осіб. Список може відіграти роль своєрідного «Розетського каменю» як для розуміння інших поминальних списків, так і для суттєвого упорядкування генеалогічних зв'язків перших поколінь козацько-старшинського роду Лизогубів. Це пов'язано з тим, що інші списки розташовують імена так, що досліднику важко встановити зв'язок між особами і доволі складно простежити закономірність запису (адже більшість синодиків доповнювалися та переписувалися у різні часи). На противагу, імена у списку «Роду його милості пана Юхима Лизогуба» розташовувалися за певною логікою. Їх розташовували по кровній спорідненості (окремо представлені брати та сестри), поколінню чи, з високою долею вірогідності, по віку.

Відповідно, метою нашого дослідження є з'ясування якомога більшої кількості зв'язків між іменами з поминального синодика Ю. Я. Лизогуба 1702 р. та реальними історичними персоналіями, що були пов'язані з козацько-старшинським Лизогубів.

Гіпотезою розвідки стане твердження, що означені вище зв'язки дозволять упорядкувати генеалогічне дерево перших поколінь козацько-старшинського роду Лизогубів та дозволять внести до нього нові історичні персоналії.

З огляду на мету та гіпотезу, перед дослідженням було поставлено наступні завдання:

- 1) визначити у поминальному списку 1702 р. зв'язки між іменами та історичними особистостями, наскільки це дозволяє наявна у наш час джерельна база;
- 2) на основі отриманої інформації упорядкувати відомості про генеалогічні зв'язки у перших поколіннях роду Лизогубів.

Методологічно робота вибудовувалася в рамках нової сімейної історії, тобто окрім загальнонаукових методів (аналізу та синтезу, дедукції та індукції), під час виконання дослідження використовувався метод реконструкції сім'ї та метод мережевого аналізу. Перший став корисним з огляду на можливість ретрансляції інформації з поминального синодика 1702 р. на структурування генеалогії перших поколінь роду Лизогубів. Другий ме-

тод передував використанню попереднього, адже спочатку потрібно було проаналізувати «мережі» генеалогічних зв'язків Лизогубів з іншими родами для віднайдення конкретних імен в часі та просторі, а також встановлення відповідних зв'язків між ними та іменами з синодика.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Список «Роду його милості пана Юхима Лизогуба» 1702 р. [8, с. 55–56] ділиться на дві частини. У першій під заголовком «Сіси Гсди Рабовъ свойхъ» зазначаються імена живих осіб з роду Лизогубів, а у другій під заголовком «Помяни Гсди преставлшихся рабъ своѣхъ» – померлі. Розглянемо почергову кожну з частин.

Перша містить наступні імена: «Блгородного Раба Бжїа Евфімиа, Агафію, Любовъ, Андреѣ, Іакова, Сумеѡна, Наталїю, Евдокию. Марию, Домнікію, Пелагию, Васїліа, Іѡанна, Агафію, Катеринѣ, Евдокию, Татиѡну; Параскевію, Феѡдорѣ, Ірину, м: МарѢу, Григоріѣ» [8, с. 55].

Завдяки тому, що нам відомий рік складання списку, ми можемо без зайвих проблем ідентифікувати в ньому історичних персоналій. Перше ім'я «Евфімиа» належить чернігівському полковнику (1699–1703) Юхиму Яковичу Лизогубу. Друге («Агафію») – його матері Агафії з роду Баранів. Третє («Любовъ») – дружині Ю. Я. Лизогуба Любові Петрівні, яка була донькою правобережного гетьмана П. Д. Дорошенка.

Три наступні імені можна пов'язати з добре відомими синами Ю. Я. Лизогуба. Андрій Юхимович Лизогуб (1673–1737) зміг досягнути лише уряду конотопського сотника у 1716–1719 рр., але залишив по собі помітний слід у вигляді безлічі судових справ через свої незаконні методи збагачення. Його брат Яків Юхимович (1675–1749) здійснив карколомну кар'єру, утвердившись в історії як генеральний обозний Гетьманщини з 1728 по 1749 рр. А от молодший з братів Семен Юхимович Лизогуб (?–1734) у свій час відзначився як наказний гетьман у Гілянському поході 1725 р.

Опісля список фіксує перелік п'яти жіночих імен. Тут можна сміливо провести паралелі між цими іменами та п'ятьма сестрами Ю. Я. Лизогуба. Про таку їх кількість нам ві-

домо із заповіту його батька 1698 р., де зазначалося: «Противно, що било зобранной моеї от килка десят лет сумми уваживши сам себе тоє за слушност поделилем овою сумкою всех моих пяти дочок, Якова и Семене внуков по части равной жадному» [9, с. 979]. Цікаво відзначити, що В. Л. Модзалевський вказав у своєму генеалогічному розписі імена тільки трьох сестер: Марії, Домнікії та Пелагеї. Імена інших двох дослідник залишив невідомими. Можна помітити значний збіг між вказаними В. Л. Модзалевським іменами сестер Ю. Я. Лизогуба та іменами з його поминального списку. А враховуючи той факт, що попередні імена його синів розташовувалися залежно від віку (від старшого до молодшого), цілком логічно припустити, що і сестер у цьому списку було записано за подібним критерієм. Відповідно, ми отримуємо чітку вказівку на імена двох невідомих сестер Ю. Я. Лизогуба та чітко можемо зазначити, хто з них була старшою, а хто молодшою відносно одна одної.

Привертає увагу закреслене ім'я якогось Василя. Закреслення могло бути зроблене у зв'язку зі смертю цієї особи. Жодного Василя з-поміж близьких родичів Ю. Я. Лизогуба у 1702 р. не фіксуємо у відомих нам генеалогічних розписах, тому краще зараз звернутися до аналізу імен, що йдуть після. Вони якраз повинні стосуватися онуків Ю. Я. Лизогуба, що вже з'явилися на світ в означеному році.

Згаданий «Іоанн» з високою долею ймовірності має бути пов'язаний з сином Якова Юхимовича Лизогуба Іваном. Це одна з найменш досліджених персоналій роду Лизогубів з першої половини XVIII ст.

Ім'я Агафії станом на 1702 р. могло належати тільки Агафії Лизогуб, генеалогічні зв'язки якої В. Л. Модзалевський так і не зміг чітко визначити, тому виніс її до списку осіб, що не увійшли в генеалогічний розпис [1, с. 121]. Вона перебувала у шлюбі за роменським сотником Фомою Івановичем Маджосом та фіксувалася в історичних джерелах 1709–1728 рр. як жива [1, с. 121]. Принагідно відзначити, що В. В. Кривошея натомість намагався віднести її до сестер Ю. Я. Лизогуба без належного обґрунтування [4, с. 22].

Наступне ім'я повинно належати доньці Якова Юхимовича – Катерині. Остання була одружена з Андрієм Васильовичем Дуніним-Борковським, що у свою чергу був сином ві-

домого генерального обозного, одного з найбільш багатих представників козацької старшини Лівобережжя Василя Касперовича Дуніна-Борковського.

Це наштовхує на думку, що згадана Агафія Лизогуб теж була донькою Я. Ю. Лизогуба, адже її ім'я у списку знаходиться поміж його дітей. Певно, вона була старшою з доньок, а Катерина була другою.

Два наступних імені повинні стосуватися двох доньок А. Ю. Лизогуба Євдокії та Тетяни. Євдокія Андріївна двічі була заміжня. Спочатку за бунчуковим товаришем Акимом Федоровичем Кулябкою, а після смерті останнього (до 1735 р.) – за бунчуковим товаришем Григорієм Андрійовичем Стороженком [1, с. 104]. Тетяна Андріївна побила «рекорд» сестри, побувавши у шлюбі тричі: за бунчуковим товаришем Тимофієм Лук'яновичем Жоравкою, капітаном Мекленбурзького корпусу Бальтазаром-Леонардом Ланкау та майором Василем Івановичем Венюковим.

Наступні три жіночі імені пов'язані з персоналіями невісток чернігівського полковника Ю. Я. Лизогуба. Дружиною А. Ю. Лизогуба була донька стародубського полковника Параскева Михайлівна Миклашевська, Я. Ю. Лизогуба – донька переяславського полковника Феодора Іванівна Мирович, С. Ю. Лизогуба – донька генерального осавула, а згодом і гетьмана Ірина Іванівна Скоропадська.

Під немовлятами («м.») у списку фігурує тільки два імені: Марфа та Григорій. Станом на 1702 р. перше ім'я могло належати тільки доньці С. Ю. Лизогуба Марфі. В. Л. Модзалевський відзначає, що вона прожила 105 років та була у шлюбі двічі: за Самуїлом Івановичем Сулимою та за воронківським сотником Миколою Семеновичем Афендиком.

Друге ім'я немовляти викликає більшу кількість запитань. На перший погляд, можна провести паралелі між ним та ще одним сином Я. Ю. Лизогуба Григорієм. Утім, немовля Григорій зі списку повинно було народитися до квітня 1702 р., у той же час Г. Я. Лизогуб народився близько 1710 р., що видно зі відповідного списку седнівського храму Різдва Богородиці за 1745 р. [10]. Більш вірогідно визнати це немовля сином С. Ю. Лизогуба, що помер у дитинстві. Причиною такого твер-

дження слугує той факт, що ім'я Григорій йде опісля доньки С. Ю. Лизогуба.

Тепер маємо можливість перейти до розгляду другої частини списку, яка стосується померлих родичів. Імена в ній записані у наступному порядку: «Кондратиѣ, Дороѡеѣ, Петра, Анну, Параскѡвію, Григориѣ, Стефана, Іоана, Климетиѣ, Іакова, Евфимиѣ, м: Василю, Матѡеѣ Василю, Софію, Марію, Татиану, Анну; въ Іноцех схимницю Марію. Пантелимона, Іноковъ Диоисиѣ, Іосифа; Раб Садока. іоана, рабѣ свою Анастасію» [8, с. 56].

Під першим ім'ям повинен бути прихований дід Ю. Я. Лизогуба Кіндрат Кобизенко-Лизогуб. А от під другим ім'ям може бути прихований тільки дід дружини Ю. Я. Лизогуба – шляхтич та козацький полковник Дорофій Михайлович Дорошенко. Відповідно, третє ім'я повинно позначати сина останнього – правобережного гетьмана П. Д. Дорошенка, який помер у 1698 р.

Маючи обмежену джерельну базу дуже складно ідентифікувати наступні чотири імені. Вірогідно, вони всі відносяться до роду Дорошенок, адже під іменами «Григориѣ» та «Стефана» цілком можуть фігурувати брати гетьмана. Вони померли до 1702 р., а тому вірогідність нашого припущення суттєво зростає. Таким чином, два жіночі імені так само повинні відноситися до роду Дорошенок. Як не-як, але ці імена зустрічаються у поминальному списку роду П. Д. Дорошенка з Межигірського монастиря. Для підтвердження, наводимо з нього перелік імен: «Іова Тихона Аннѣ Дороѡеѣ Аврааміѣ Лаврентіѣ Стефана Ѳеодора Іаковѣ Тимоѡеѣ Параскѡвію Параскѡвію Лаврентіѣ Мирона Ѳеодора Іакова, Стефана Василю Марію Анастасію Аннѣ, Марію Єленѣ Ѳеодорѣ Самѣила Іоанна» [11, с. 286].

Далі зустрічаємо запис в одну лінію трьох чоловічих імен: «Іоана, Климетиѣ, Іакова». Перше маємо ідентифікувати як канівського полковника І. К. Лизогуба (?–1662), а третє – чернігівського полковника Я. К. Лизогуба (?–1698). Друге ж ім'я належить тому самому Климу Лизогубу з «Лизогубівського літопису». І, враховуючи місцерозташування його імені між двома «Кіндратовичами», з високою долею ймовірності він так само був сином Кіндрата Лизогуба. До цього всього, ми маємо з упевненістю говорити про старшинс-

тво братів. Старшим був Іван, підстаршим – Клим, а наймолодшим – Яків.

Починаючи з імені «Евфимиѣ» ідентифікація ускладнюється через брак джерельної бази для порівняння. Тим паче, з огляду на значну кількість згадок персоналій з роду Дорошенок. Єдине ім'я, яке ми можемо біль-менш з упевненістю ідентифікувати – це згадка про «въ Іноцех схимницю Марію». Воно повинно належати матері гетьмана П. Д. Дорошенка, ігумені дівочого Макошинського Покровського монастиря біля Сосниці. Достеменно встановити її мирське ім'я допоки не вдалося; відомо лише її перше ім'я у чернецтві – Митродора.

З огляду на згадку імен померлих у списку «Роду його милості пана Юхима Лизогуба», текст складався, якщо не особисто, то на вимогу Любові Петрівни Лизогуб. Саме тому в ньому присутня чимала кількість імен з роду Дорошенок. Можемо на основі цього припускати, що одне з-поміж жіночих імен повинно належати її матері – першій дружині гетьмана П. Д. Дорошенка. Наразі воно невідомо дослідникам, але відтепер пошук може бути звужено.

ВИСНОВКИ

Маємо можливість стверджувати, що з 22 імен першої частини поминального списку нам вдалося ідентифікувати 20 персоналій. Виключенням виявились закреслене ім'я Василя та останнє ім'я маленького Григорія, про які генеалогічні розписи роду Лизогубів та архівні джерела не дають жодної підказки для ідентифікації. У цій частині синодика під заголовком «Сїси Гсди Рабовѣ своїхѣ» вдалося зафіксувати згадки імен двох невідомих досі сестер чернігівського полковника Ю. Я. Лизогуба. Ними виявились, згідно з інформацією синодика, Наталія та Євдокія. У зв'язку з тим, що імена подаються у списку залежно від віку, якщо мова йде про братів чи сестер, тоді маємо також стверджувати, що Наталія була старшою сестрою, а Євдокія підстаршою.

Також дана частина списку містить згадку про одного з найменш досліджених та відомих представників перших поколінь роду Лизогубів – сина Я. Ю. Лизогуба Івана. Також на основі інформації цієї ж частини списку вдалося встановити, що Агафія Лизогуб, яку

В. Л. Модзалевський не наважився за браком джерел вписати до генеалогічного розпису Лизогубів, а В. В. Кривошея відніс її до сестер Ю. Я. Лизогуба, з високою долею ймовірності є також донькою Я. Ю. Лизогуба.

Також перша частина списку дозволяє з'ясувати старшинство багатьох дітей А. Ю. Лизогуба та Я. Ю. Лизогуба, що буде мати свої наслідки у подальших генеалогічних розвідках цього козацько-старшинського роду.

Друга частина списку під назвою «Помѣни Гсди преставлшихся рабѣ своѣхъ» у своїй більшості містить імена, які складно прив'язати до відомих історичних персоналій. Можна лише з упевненістю говорити, що вони належать в рівній мірі не тільки до роду Лизогубів, але і до роду Дорошенків. У рамках поставленої мети, найбільш корисний ре-

зультат дослідження другої частини списку представляє собою виявлення генеалогічного зв'язку між Іваном, Климом та Яковом Лизогубами. Даний список виявився єдиною існуючою підказкою, яка дозволяє припустити, що Клима Лизогуб (відомий по «Лизогубівському літопису») насправді є підстаршим сином пробанда роду Лизогубів – Кіндрата.

Подібна розвідка дозволила упорядкувати генеалогічну інформацію одразу трьох поколінь козацько-старшинського роду Лизогубів (з другого по четверте, якщо за перше покоління ми будемо вважати пробанда Кіндрата). Результати нашого дослідження цілком можуть бути використані для перегляду сформованих уявлень про представників перших поколінь роду, що у свою чергу є підґрунтям для подальших розвідок у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Modzalevsky, V. L. (1912). *Malorossijskiy rodoslovník* [Little Russian Pedigree Book] (Vol. 3). Kyiv: Tipo-Litografiya S. V. Kulzhenko (in Russian)
[Модзалевський, В. Л. (1912). *Малороссийский родословник* (Т. 3). Киев: Типо-Литография С. В. Кульженко].
2. Lazarevsky, A. (1882). *Lyudi Staroy Malorossii: Lizoguby* [People of Old Little Russia: Lizogubs]. *Kievskaya Starina*, 1, 101–125 (in Russian)
[Лазаревский, А. (1882). *Люди Старой Малороссии: Лизогубы*. *Киевская Старина*, 1, 101–125].
3. Miloradovich, G. A. (1901). *Rodoslovnaja kniga chernigovskogo dvorianstva* [Pedigree Book of Chernihiv nobility] (Vol. 2, part 2). St. Petersburg: Gub. tip. (in Russian)
[Милорадович, Г. А. (1901). *Родословная книга черниговского дворянства* (Т. 2, Ч. 2). Санкт-Петербург: Губ. тип.].
4. Kryvosheia, V. V. (2012). *Ukrainske kozatstvo v natsionalnii pam'ati. Chernihivskyi polk* [Ukrainian Cossacks in national memory. Chernihiv regiment] (Vol. 1). Kyiv: Priorytety (in Ukrainian)
[Кривошея, В. В. (2012). *Українське козацтво в національній пам'яті. Чернігівський полк* (Т. 1). Київ: Пріоритети].
5. Antonovich, V. B. (1888). *Letopis ili opisaniye kratkoje znatnijshykh dijstv i sluchajev, chto v kotorom godu dijalos v Ukraini malorossijskoj – oboikh storon Dnipra I kto imenno kogda getmanom byl kozatskim (1506–1737)* [A brief chronicle or description of the most notable events and cases, what in which year had happened in Little Russian Ukraine – on both sides of Dnieper and who exactly when was the hetman (1506–1737)]. Kyiv: Tipografija T. G. Korchak-Novitskogo (in Russian)
[Анонович, В. Б. (Ред.). (1888). *Летопись или описание краткое знатнейших действий и случаев, что в котором году діялось в Украины малороссийской – обоих сторон Дніпра и кто именно когда гетманом был козацьким (1506–1737)*. Київ: Типографія Т. Г. Корчак-Новицького].
6. Miden, E. (2018). *Polkovnyk kanivskyi Ivan Kindratovych Lyzohub* [Kaniv Colonel Ivan K. Lyzohub]. *Siverianskyi litopys*, 3, 10–18 (in Ukrainian)

- [Міден, Е. (2018). Полковник канівський Іван Кіндратович Лизогуб. *Сіверянський літопис*, 3, 10–18].
7. Miden, E. (2017). Sprava pro pidtverdzhennia dvorianstva heneralnoho oboznoho Viiska Zaporozkoho Yakova Yukhymovycha Lyzohuba [An act about the confirmation of nobility by the General-Quartermaster in Zaporizhya Army Yakiv Yu. Lyzohub]. *Sivershchyna v istorii Ukrainy*, 10, 169–172 (in Ukrainian)
[Міден, Е. (2017). Справа про підтвердження дворянства генерального обозного Війська Запорозького Якова Юхимовича Лизогуба. *Сіверщина в історії України*, 10, 169–172].
8. Shumylo, S. (2019). Predstavnyky kozatsko-starshynskykh rodyn Chernihovo-Sivershchyny v Afonskomu Zohrafskomu pomiannyku XVII–XVIII st. [Representatives of Cossack-Elderly Families of the Chernihiv-Sivershchyna region in the Athos Zografsky Memorial of the 17th–18th centuries]. *Siverianskyi litopys*, 6, 41–63. (in Ukrainian)
[Шумило, С. (2019). Представники козацько-старшинських родин Чернігово-Сіверщини в Афонському Зографському Пом'янику XVII–XVIII ст. *Сіверянський літопис*, 6, 41–63].
9. Pavlenko, S. (Ed.). (2007). Doba hetmana Ivana Mazepy v dokumentakh [The era of Hetman Ivan Mazepa in the documents]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia (in Ukrainian)
[Павленко, С. О. (Ред.). (2007). *Доба гетьмана Івана Мазепи в документах*. Київ: Києво-Могилянська академія].
10. Chernihivska dukhovna konsystoriia. (1721–1914). Metrychni knyhy [Metric books] (Fond 679. Opys 5. Sprava 7. Arkush 2). Derzhavnyi arkhiv Chernihivskoi oblasti, Chernihiv, Ukraine (in Ukrainian)
[Чернігівська духовна консисторія. (1721–1914). Метричні книги (Фонд 679. Опис 5. Справа 7. Аркуші 2). Державний архів Чернігівської області, Чернігів, Україна].
11. Kuzmuk, O. (2012). Pomennyk Mezhyhirskoho monastyria: publikatsiia rukopysnoi pamiatky XVII st. [Memorial book of the Mezhyhirya monastery: publication of a manuscript monument of the 17th century]. In K. Krainii, *Bolkhovitinovskiy shchorichnyk – 2011* (p. 139–322). Kyiv: NKPIKZ (in Ukrainian)
[Кузьмук, О. (2012). Поменник Межигірського монастиря: публікація рукописної пам'ятки XVII ст. В К. Крайній, *Болховітіновський щорічник – 2011* (с. 139–322). Київ: НКПІКЗ].

Аналіз сучасного стану ринку інтимних послуг в світі та в Україні

Analysis of the Current State of the Market of Intimate Services in the World and in Ukraine

Андрій Габрелян¹
Andrey Gabrelyan

¹ Kyiv International University
49, Lvivska St., Kyiv, 03179, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-2](https://doi.org/10.22178/pos.63-2)

JEL Classification: K40

Received 25.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
kashkinlaw@gmail.com

© 2020 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті аналізується сучасний стан ринку інтимних послуг. Наводяться статистичні дані щодо України та окремих зарубіжних країн (Великобританія, Індія, Індонезія, Китай, Малайзія, Німеччина, Польща, США, Таїланд, Філіппіни, Франція), які показують кількість проститууючих осіб залучених до секс-бізнесу, масштаби даного бізнесу, його динаміку. Аналізуються окремі характеристики європейського і азіатського ринку інтимних послуг. В ході наукового пошуку зроблено висновок, що обсяги проституції в Україні щороку зростають, даний вид бізнесу курується і збагачує тіньові структури, корумпованих державних службовців та посадових осіб і, в підсумку, підриває економічну безпеку країни. Запропоновано взяти проституцію під офіційний державний контроль, шляхом її легалізації.

Ключові слова: проституція; проститууючі особи; секс-бізнес; секс-праця; секс-робітники; ринок інтимних послуг; еротична послуга; сексуальна послуга; масштаб; інфраструктура; легалізація.

Abstract. The article analyzes the current state of the market of intimate services. It gives statistical data on Ukraine and some foreign countries (the UK, India, Indonesia, China, Malaysia, Germany, Poland, the USA, Thailand, the Philippines, France), which show the number of prostitutes involved in the sex business, the scale of this business and its dynamics. Some features of the European and Asian market of intimate services are analyzed. The research concludes that prostitution in Ukraine is growing every year, this type of business is overseen by the shadow structures and enriches them, as well as corrupt civil servants and officials and, as a result, undermines the country's economic security. It has been proposed to take prostitution under the official state control by legalizing it.

Keywords: prostitution; prostitutes; sex business; sex work; sex workers; intimate services market; erotic service; sexual service; scale; infrastructure; legalization.

ВСТУП

Проституція в кожній із країн має свої характерні особливості, які залежать від її правового режиму, економічної ситуації, ідеологічних настроїв суспільства, культурних особливостей народу і т. п. Так, існує безліч ідеологічних впливів на ринок інтимних послуг, які можуть проявлятися у більш активному використанні сексуальних образів рекламою, швидкому зростанні індустрії розваг для дорослих, поширенні порнографії в національному сегменті Інтернету. Проте рівень проституції продовжує збільшуватись, незважаючи на дії багатьох урядів, конфесій та громадських

рухів, спрямованих на протидію такому збільшенню.

Глобалізаційні зміни на планеті, стрімкий розвиток інформаційних технологій, як видається, призводять до зростання розмірів ринку інтимних послуг як в окремих країнах, так у світі в цілому. Підкреслимо, що ринок інтимних послуг включає в себе не лише проституцію, як секс-роботу (надання проститууючими особами еротичних та сексуальних послуг), але й супутні такій роботі різні сфери законної діяльності, пов'язані з орендою приміщень, транспортними перевезеннями, продажем споживчих товарів і т. д. Дана обставина

веде до якісної зміни не лише організаційної складової секс-бізнесу¹, а й інфраструктурної.

Ринок інтимних послуг, як і багато інших легальних та нелегальних ринків, відчуває на собі вплив нових технологій, який, у першу чергу, полягає в повсюдному поширенні комунікаційних технологій та Інтернету. Технології дозволяють розміщувати рекламу еротичних та сексуальних послуг в Інтернеті, вже не обмежених національними кордонами, національним законодавством чи нормами моралі. Сучасні мобільні пристрої дозволяють клієнту за допомогою Інтернету миттєво знайти проституючу особу практично в будь-якій точці світу, що лише сприяє розвитку такого напрямку ринку інтимних послуг, як секс-туризм.

Інтернет допомагає шукати і, по суті, формує клієнтуру для ринку інтимних послуг, у зв'язку з чим проституючі особи можуть вступати в контакт з більш широким колом клієнтів. В результаті суттєво змінилася як сама структура ринку, так і структура ризиків, пов'язаних із пропозицією еротичних та сексуальних послуг. Проституючі особи, які працюють самі на себе (індивідуально), тепер можуть безпосередньо контактувати з клієнтом, усунувши посередника та зменшивши ризик бути затриманими правоохоронними органами або зазнати насильства з боку осіб, які експлуатують проституцію. Дана обставина також робить проституцію все більш привабливим способом заробляння грошей.

По причині суперечливого ставлення до проституції та стигм, пов'язаних із секс-бізнесом, які ще зберігаються в суспільстві, дослідження стосовно даної тематики не можуть похвалитися точними цифрами, об'єктивністю і, здебільшого, є поверхневими, суб'єктивними, спрямованими на підтвердження позиції тих, хто їх здійснює. Крім того, переважна більшість наукової літератури щодо секс-бізнесу присвячена безпосередньо сексуальним послугам і, меншою мірою, послугам еротичним, тобто значна частина наукових джерел стосовно даної теми не охоплює комплексно

поняття «секс-робота». Проте, узагальнення існуючих на сьогоднішній день статистичних даних (як офіційних, так і неофіційних²) дозволяють цілком достовірно визначити сучасний рівень проституції як у світі, так і в Україні.

Мета статті полягає в аналізі сучасного стану ринку інтимних послуг.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

За оцінками *Havocscope*, світовий річний масштаб ринку інтимних послуг становить приблизно 186 млрд. доларів США і займає другу сходинку після наркоторгівлі (200 млрд. дол. США). Навіть у країнах, де проституція визнана незаконною діяльністю і переслідується законом, ринок інтимних послуг процвітає. Згідно Всесвітньої доповіді про сексуальну експлуатацію [38]), опублікованої в 2012 році організацією *Fondation Scelles*, до проституції як глобального явища залучено близько 40-42 мільйонів осіб, 75 % з яких мають вік від 13 до 25 років. 10 % усіх проституючих осіб працюють самі на себе, тобто індивідуально. Слід акцентувати увагу на тому, що ринок інтимних послуг, який включає в себе не тільки секс-працівників, але й «обслуговуючий» його персонал, надає роботу (а відповідно, і заробіток) більш ніж 250 млн. осіб.

Ринок інтимних послуг є не лише високоприбутковим, але й має досить низький рівень ризику в порівнянні з торгівлею наркотиками та зброєю. При цьому його прибутковість не залежить від того, який режим стосовно проституції встановлений у країні. Даний фактор є, по суті, рушійним для сучасного поширення проституції по всьому світу, в тому числі й в Україні.

У Європі, за даними Комітету проти сучасного рабства, на початок 1990 року від 500 до 600 тис. жінок – вихідців не із країн Європейського Союзу заробляли, будучи залученими у проституцію. При цьому дані цифри стосувалися лише добровільної проституції, без

¹ В даній статті під секс-бізнесом ми розуміємо послуги, які надаються тільки на добровільних засадах. До нього ми не відносимо торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації, примушення до заняття проституцією, дитячу проституцію і т.д. При цьому слід зазначити, що все нами перераховане є невід'ємною частиною сучасного ринку інтимних послуг, навіть в тих країнах, де проституція легалізована

² Під офіційними даними ми розуміємо статистику, яку надають державні органи і структури, під неофіційними – дані громадських неурядових організацій та приватних досліджень

стороннього примусу. Відзначимо, що багато дослідників характеризують добровільну проституцію як вимушену, але європейський досвід цьому суперечить. У тих країнах, де проституція легальна і вважається законним видом економічної діяльності, багато осіб (в основному, це стосується громадян таких держав) самі, без будь-яких супутніх обставин, обирають для себе секс-роботу. На нашу думку, європейський ринок інтимних послуг, на відміну від азійського (якщо не брати до уваги злочинні дії, пов'язані із втягненням у заняття проституцією), є добровільним. Жінки та чоловіки роблять усвідомлений вибір, згідно з яким не хочуть займатися іншою роботою в силу об'єктивних (відсутність освіти, професійних навичок і т. п.) та суб'єктивних причин (бажання отримати від роботи «все й відразу», відсутність бажання прикладати до отримання роботи зусилля і т. д.). Вибір на користь роботи на ринку інтимних послуг або на будь-якому іншому ринку – це усвідомлений вибір людини, який можна охарактеризувати таким прислів'ям – «риба шукає де глибше, а людина – де краще». Звичайно, можна сказати, що в тій же Україні займатися проституцією людей змушує складна економічна ситуація. Але виникає питання: чому тоді всі поголовно не починають працювати на ринку інтимних послуг? Чому одні люди шукають іншу роботу, намагаються отримати додаткову освіту, йдуть на курси, вчать іноземні мови, піднімаючи свій рейтинг в очах майбутніх роботодавців, а другі за тих же обставин обирають інший шлях. В Україні присутня та робоча ніша, яку можуть зайняти проституючі особи, і багато в чому дана ніша заповнена низькокваліфікованими професіями (двірники, різноробочі та водії, покоївки і т. д.) та низовими професіями різних сфер діяльності, наприклад сфери громадського харчування (офіціанти, касири, посудомийки, мерчендайзери і т. п.). Вибір між проституцією та умовно «голодною смертю» на європейському ринку інтимних послуг не постає, на відміну від азійського ринку, основну нішу в якому займають вихідці з бідних районів та регіонів. Останній характеризується тим, що проституюча особа стоїть перед вибором: або надавати еротичні та сексуальні послуги і на зароблені гроші утримувати не лише себе, а й свою численну родину та родичів, або останні загинуть від голоду, оскільки на ринку праці відсутні навіть низькокваліфіковані робочі місця. Цим, багато в чому,

й обумовлюється те, що в азійських країнах наявний величезний відсоток залучення дітей до проституції, при цьому ініціаторами такого залучення найчастіше виступають представники родини – батько, мати, старші сестри і брати. Показовим у даному випадку є Таїланд і Камбоджа. В них присутні окремі сільськогосподарські регіони, які щороку страждають від засухи, а їх жителі знаходяться на межі виживання. Відсоток проституції в цих регіонах нульовий, але вони самі є донорами проституючих осіб для туристичних місць своїх та інших країн. По таких регіонах кілька разів на рік їздять зазивали та вербувальники, які або купують дітей для борделів, або беруть їх «на роботу». Все це робиться за згодою батьків, при цьому багато сімей лише так і виживають, отримуючи постійний приплив грошових коштів.

Ринок інтимних послуг є величезним як у світовому масштабі, так і в масштабах кожної конкретної країни. Щорічно близько 3 мільйонів громадян країн Європи відправляються в подорожі заради секс-туризму, і це незважаючи на розвиненість і широту європейського ринку інтимних послуг. Так, у Франції на початку 2010 року налічувалося від 20 до 30 тис. жінок та чоловіків, зайнятих у секс-бізнесі повний робочий день [27]. Згідно експертної доповіді *ProstCost* [32] кількість людей у Франції, які займаються проституцією, в 2015 році оцінювалася у 37 тис. осіб. Річна виручка на одну людину складала 87,7 тис. євро. Виходячи з даних цифр та оцінок МВС Франції щодо обсягу відмивання грошей, отриманих від проституції, експерти розрахували і щорічний оборот ринку інтимних послуг – 3,2 млрд. євро. Організація *Fondation Scelles* зазначає, що у Франції від 4 до 10 % проституючих осіб є неповнолітніми [33]. Слід підкреслити, що на сьогоднішній день більшість проституючих осіб, не бажаючи сплачувати податки та афішувати свій вид діяльності і т.п., воліють працювати «в тіні». Таких осіб по країні налічується трохи менше ста тисяч. Наприклад, лише за даними Національного союзу студентів Франції, мінімум 40 тисяч студентів тією чи іншою мірою зайняті в секс-бізнесі.

У Великобританії, як і у Франції, точна загальна кількість проституючих осіб не відома. У 2009 році влада та неурядові громадські організації підрахували, що приблизно 100 тис. осіб у країні займалися проституцією [40]. Дослідження, опубліковане в 2015 році,

показало, що у Великобританії налічується близько 72,8 тис. працівників секс-бізнесу [28], що загалом співпадає зі звітами британського МВС, які оцінюють чисельність працівників ринку інтимних послуг в межах 60-80 тисяч. При цьому, за даними Національної статистичної служби (*Office for National Statistics*) внесок проституції до економіки Великобританії у 2009 році становив 5,3 млрд. фунтів стерлінгів [29].

Згідно з даними Федерального міністерства у справах сім'ї, людей похилого віку, жінок та молоді Німеччини (*Bundesministerium für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*) в країні приблизно 400 тис. осіб займаються проституцією (33 тис. – офіційно, інші – неофіційно). Приблизно 89,5 тис. осіб «працевлаштовані» в борделях (сюди відносяться бари, клуби, масажні салони і так звані клуби для вечірок). Близько 71,6 тис. осіб працюють на вулицях, 60 тис. отримують замовлення через модельні агентства і тематичні сайти. Щодня німецький ринок інтимних послуг обслуговує більше 1 млн. клієнтів (як громадян Німеччини, так і приїжджих). Статистичні дані Федерального статистичного управління Німеччини (*Statistisches Bundesamt*) свідчать про те, що річний оборот цього бізнесу досягає 15 млрд. євро. З 15 млрд. євро 5,475 млрд. євро – оборот борделів, 2,738 млрд. євро – оборот вуличної проституції, 3,65 млрд. євро оборот ескорт-агенцій і всіх інших працюючих «за викликом», 3,137 млрд. євро – оборот інших видів проституції.

Слід відзначити той факт, що точних даних щодо чоловіків та жінок, які надають еротичні та сексуальні послуги в тій чи іншій країні, немає. Всі розрахунки приблизні, багато в чому умовні та залежать від політичної складової. Наприклад, у Польщі – країні, в якій значну кількість проститууючих осіб становлять наші співгромадяни, працює від 6 до 20 тисяч «класичних» – вуличних проститууючих осіб (з урахуванням іноземців). За даними *Navoscope* (служба, що займається оцінкою операцій на чорному ринку), еротичні та сексуальні послуги в країні надають майже 20 тис. осіб. За даними ж неурядових організацій, які приплюсовують до цієї кількості тих осіб, які надають свої послуги через Інтернет, кількість зайнятих на ринку інтимних послуг в Польщі коливається від 150 до 250 тисяч. Причина – польські політики приховують офіційні цифри,

соромлячись наявної ситуації в даній сфері та боячись отримати статус «країни-борделю».

Підкреслимо, що в Польщі такий вид взаємин між людьми, як спонсорство, не відноситься до проституції. При цьому, за даними професора Е. Михальської (Лодзинський університет) [31] понад 100 тис. студентів (близько 20 % загальної кількості) у Польщі тією чи іншою мірою спонсоруються. Під спонсорством розуміється те, що студенти (в основному, дівчата) надають еротичні та сексуальні послуги одному партнеру на постійній основі, натомість, протягом певного періоду вони отримують матеріальні блага: квартиру, автомобіль, одяг, гроші на «кишенькові витрати» і т. п.

Особливістю європейського ринку інтимних послуг є те, що на ньому працюють, в основному, приїжджі іноземці та мігранти. При цьому, якщо проституція легалізована, то легальний сегмент, поряд з іноземцями, займають і місцеві громадяни, а весь нелегальний сегмент ринку інтимних послуг, який у кілька разів перевищує легальний, повністю «відданий на відкуп» іноземцям та мігрантам. Так, в Німеччині 8 із 10 представниць ринку інтимних послуг не мають громадянства Німеччини, серед них переважають румунки, болгарки, польки і т. д. У Польщі нелегальний сегмент ринку інтимних послуг займають громадяни України, Румунії, Білорусі і т. д. Цікавим є той факт, що «національність» проституції у тій чи іншій країні багато в чому збігається з «малюнком» загальної трудової міграції.

Якщо розглянути проституцію в тих країнах, які ми можемо віднести до азійського ринку інтимних послуг, то загальна картина відрізняється від тієї, яка існує в континентальній Європі. Візьмемо для аналізу такі країни, як Індонезія, Малайзія, Філіппіни і Таїланд. У першу чергу, слід відзначити, що точну кількість проститууючих осіб у даних країнах встановити неможливо у зв'язку з нелегальним або таємним характером їх роботи. При цьому в Індонезії їх чисельність сягає 230 тис. осіб. Згідно з даними ЮНІСЕФ, 30 % співробітників секс-індустрії є неповнолітніми. Проституція досить поширена на індонезійському архіпелазі і процвітає, в основному, у таких великих містах, як Джакарта, Сурабая, Бандунг, а також на туристичних напрямках – Балі та Ріау [3]. У Малайзії оціночна чисельність працівників на ринку інтимних послуг варіюється від 140 до 150 тис. осіб. На Філіппінах згідно із

законопроектом «Про боротьбу з проституцією» № 2341 [26]), кількість осіб, які експлуатуються з метою проституції, може досягати 800 тис. осіб. У Таїланді дослідження Міністерства охорони здоров'я зареєструвало 100 тис. проститууючих осіб, але за неофіційними даними ця цифра сягає мінімум 600 тис. осіб. Загальна кількість осіб в Таїланді, діяльність яких прямо чи опосередковано пов'язана з наданням інтимних послуг, становить 2,8 мільйонів. Наприклад, дослідження Міністерства охорони здоров'я Таїланду, проведене в 1997 році, показало, що зі 104 262 працівників в 7 759 установах, де можна було отримати сексуальні послуги, лише 64 886 були працівниками секс-бізнесу; інші становили допоміжний персонал, включаючи прибиральників, офіціанток, касирів, паркувальників та охоронців [37]. У дослідженні, проведеному в Малайзії (кількість проститууючих осіб починає свій відлік від 160 тисяч), на офіційному рівні було перераховано професії, які мають відношення до сексуального сектору: медичні працівники (які регулярно здійснюють перевірки здоров'я секс-працівників), оператори продуктових крамниць у безпосередній близькості від секс-закладів, продавці сигарет і спиртних напоїв, власники нерухомості, які здають в оренду приміщення для постачальників сексуальних послуг. Правоохоронцям рекомендовано звертати особливу увагу на таких осіб. На Філіппінах відомі установи, що входять до сфери секс-бізнесу, включають у себе спеціальні туристичні агентства, послуги супроводу, обслуговування номерів у готелях, сауни та медичні установи, казино або борделі, go-go бари, пивні, кабаре і т. п.

За різними оцінками, у досліджуваних нами чотирьох країнах на частку ринку інтимних послуг припадає від 2 до 14 відсотків валового внутрішнього продукту (ВВП), і доходи, які генерує даний ринок, є основними засобами до існування та потенційного заробітку мільйонів працівників, не враховуючи самих проститууючих осіб. Державні органи також отримують значні доходи в районах масового надання еротичних та сексуальних послуг – як незаконно (у результаті корупційних дій та хабарництва), так і на законних підставах (від надходження ліцензійних зборів і податків на готелі, бари, ресторани й ігрові кімнати, що входять до інфраструктури проституції). Наприклад, у Малайзії в 2008 році ринок інтимних послуг заробив 963,8 млн. дол. США.

Станом на 2019 рік ця цифра збільшилася і склала понад 1,2 млрд. дол. США. У Таїланді річний оборот секс-бізнесу становить близько 6,4 млрд. дол. США. Відзначимо, що щорічно більше 400 млн. дол. США проститууючі особи перераховують своїм сім'ям у слаборозвинені регіони країни (у багатьох випадках дана сума перевищує бюджети програм розвитку цих регіонів, які фінансуються урядом). В Індонезії прийнято вважати, що фінансовий оборот ринку інтимних послуг становить 2,25 млрд. дол. США на рік. Окремі джерела збільшують дану цифру до 3,3 млрд. дол. США. Як і в Таїланді, значна частина доходів осіб, які безпосередньо надають еротичні та сексуальні послуги, спрямовується до населених пунктів, у яких проживають їхні родини. В цілому до сфери проституції в Індонезії, Малайзії, Філіппінах і Таїланді, як ми вже підкреслювали, залучені представники нижчих верств населення, для яких такий спосіб заробітку є єдино можливим. Така ситуація й обумовлює лояльне ставлення до проституції з боку населення та методичку державної боротьби з проституцією, яка незважаючи на те, що сама проституція в цих країнах офіційно не дозволена, і її прояви переслідуються законом (наприклад, у Малайзії встановлена кримінальна відповідальність за проживання на доходи, отримані від проституції), є малоефективною. Основні сили правоохоронців в аналізованих нами країнах спрямовані на боротьбу з торгівлею людьми з метою примусу до проституції та дитячою проституцією (в Індонезії 30 % проститууючих молодші 18 років, у Малайзії 27 %, на Філіппінах 7,5 %, у Таїланді 35 %).

В Індонезії на ринку інтимних послуг на добровільних засадах працюють багато приїжджих іноземок, в основному, китаянок. Акцентуємо увагу на тому, що в Китаї станом на 2000 рік налічувалося від 4 (дані Міністерства громадської безпеки КНР (*Guójiā Ānquánbù*)) до 20 млн. (дані приватних досліджень) проститууючих осіб. До 2000 року кількість проститууючих осіб та наданих ними послуг була значно більшою. Така інформація підтверджується наступними непрямыми даними. Так, після прийняття в Китаї Положення про контроль громадських місць розваг від 17.03.1999 р. [35] рівень ВВП країни знизився на 1 % без вагомих на те економічних підстав. В цілому після прийняття даного Положення оборот ринку інтимних послуг склав 500 млрд. юанів (70 млрд. дол. США) на рік, що дорівнює 6 %

ВВП Китаю [39]. У Індії, як і в Китаї, кількість проститууючих осіб обчислюється мільйонами і на сьогоднішній день становить 3 млн. осіб. У 2003-2004 роках індустрія проституції згенерувала 400 мільярдів індійських рупій (8,4 млрд. дол. США). Як і в країнах Південно-Східної Азії, проституція в Індії постійно молодшає: з початку 2000-х років середній вік проститууючих осіб знаходиться в діапазоні 10-14 років. За даними Центрального бюро розслідувань Індії (*Central Bureau of Investigation*), в країні 1,2 мільйона секс-працівників є молодшими 18 років. Згідно з дослідженням, результати якого були наведені в Опитуванні секс-працівників в Індії (*First pan-India survey of sex workers* [36]), 70 % проститууючих осіб добровільно вирішили працювати на ринку інтимних послуг. Більшість із них є вихідцями із сільських та економічно бідних районів, представниками нижчих каст. Дані обставини призвели до того, що вік, з якого проститууюча особа починає займатися проституцією, становить 9 років.

У нашому дослідженні ми також не могли не охарактеризувати стан ринку інтимних послуг у США – країни, на яку в останні роки рівняється й Україна, повністю довіряючи її починанням і тим порадам, які надають американські спостерігачі у вітчизняних державних структурах, стосовно: побудови в нашій країні розвиненої демократії, дотримання прав людини і громадянина, загального вектору розвитку країни, вибору не лише зовнішньої, але й внутрішньої політики, зняття та призначення на посади вищих державних чиновників і багато чого іншого. США є третьою за чисельністю країною у світі, її населення оцінюється в 329 млн. осіб з яких 1 мільйон, за даними звіту організації *Fondation Scelles* [34], надає еротичні та сексуальні послуги. Кожна десята проститууюча особа є неповнолітньою. Обороти секс-бізнесу варіюється від 9,8 до 14,6 млрд. дол. США на рік. Слід акцентувати увагу на тому, що в США регулювання проституції не входить до повноважень федерального уряду. Кожен штат вирішує дане питання по-своєму, маючи для цього всю повноту влади. Дана ситуація призвела до того, що від штату до штату змінюється відношення до того, кого вважати проститууючою особою, що впливає на визначення їх загальної кількості та, відповідно, сум коштів, які задіяні на ринку інтимних послуг. Так, за офіційними даними штату Невада, в якому проституція легалізована,

вона приносить до бюджету близько 75 млн. дол. США на рік, при цьому весь оборот ринку інтимних послуг (в тому числі й нелегальний) у м. Лас-Вегас (штат Невада) оцінюється у 5 млрд. дол. США на рік. Організація *Polaris Project* [30] оцінила оборот масажних салонів як складової частини американського ринку інтимних послуг у межах 2,8 млрд. дол. США. Так, у штаті Нью-Джерсі було нараховано понад 525 масажних салонів (всього по країні приблизно 9 000), які акумулюють діяльність проститууючих осіб. Річний оборот одного такого салону становить близько 800 тис. дол. США, а всіх масажних салонів Нью-Джерсі – 420 млн. дол. США. В свою чергу, у Вашингтоні (округ Колумбія), середній річний дохід одного масажного салону становить 1,2 млн. дол. США. У м. Х'юстон (штат Техас) річний оборот усіх масажних салонів налічував не менше 107 млн. дол. США. При цьому дані дослідження не враховують вуличну проституцію та інші її види, які існують поза межами масажних салонів.

Як і в інших країнах світу, в Україні ринок інтимних послуг є прибутковим: у ньому за рік обертаються мільярди гривень. Наявні дані про проституцію в Україні є дуже суперечливими, особливо це стосується оцінок чисельності проститууючих осіб. Проблема визначення чисельності жінок, які займаються проституцією, не кажучи вже про проститууючих чоловіків, завжди була складною. Але, якщо в епоху регламентації існувала досить об'єктивна статистика очевидної (бланкової та квиткової) проституції на українських територіях, що входили до складу Російської Імперії, то з її знищенням навіть така інформація зникла, а в СРСР офіційної статистики щодо проститууючих осіб не велося, оскільки дана проблема вважалася «вирішеною». В незалежній Україні також відсутні точні дані про кількість осіб, які надають еротичні та сексуальні послуги. Єдиною можливістю аналізу їх чисельності є дані соціологічних досліджень. Державна служба статистики України не публікує даних про осіб, які займаються проституцією, відносячи даний вид діяльності (з досвіду ЄС) до одного з видів нелегальної економічної діяльності.

Державна служба статистики України включає проституцію, нарівні з виробництвом та розповсюдженням наркотиків та контрабандою алкоголю і тютюнових виробів, до національних рахунків. При цьому, згідно п. 2.6. Методологічних положень оновленої версії

системи національних рахунків 2008 року, затверджених Наказом Державної служби статистики України від 17.12.2013 р. № 398 [18] для оцінки обсягів послуг проституції використовуються дані соціологічних опитувань і спеціальних досліджень щодо кількості зайнятих у цій сфері та вартості наданих послуг. Базуючись на вказаних Методологічних положеннях у період з листопада 2017 по березень 2018 рр. Державною установою «Центр громадського здоров'я МОЗ України» у 25 містах з 25 регіонів України в рамках «Інтегрованого біоповедінкового дослідження серед ключових груп в Україні» було проведено опитування, яке вкупі з іншими даними дозволило встановити оціночну чисельність секс-працівників на рівні 86 тис. осіб³. Відзначимо, що в 2012 році у схожому дослідженні [1] кількість осіб, задіяних на ринку інтимних послуг, становила 80 тис. осіб.

Міжнародні організації вживають різних заходів у частині розробки нових методик оцінки такого виду нелегальної економічної діяльності, як проституція, але частіше це стосується дослідження окремих груп людей, задіяних на ринку інтимних послуг. Ряд країн намагається непрямими методами отримати цифри про кількість секс-працівників, але ці дані не завжди можна вважати репрезентативними.

Наведена нами чисельність секс-працівників в Україні також є умовною, вона повністю залежить від тих методик, які використовуються при підрахунку кількості даних осіб. Наприклад, у нашій країні перше комплексне дослідження, яке дозволило оцінити кількість проституючих осіб, було проведено в 2005 році. У ході дослідження були застосовані наступні методи та технології оцінювання: оцінка чисельності за методом «анонімного знайомого»; оцінка чисельності методом коефіцієнтів з використанням наявних статистичних даних та результатів опитування цільових груп; оцінка чисельності методом коефіцієнтів з використанням результатів масового опитування населення щодо поведінкових практик; оцінка чисельності методом коефіцієнтів за результатами «повторного охоплення»; оцінка чисельності методом коефіцієнтів за результатами поведінкових

досліджень серед жінок комерційного сексу [1, с. 11]. Основним результатом дослідження стало визначення кількості жінок, які займаються комерційним сексом, на рівні від 110 до 250 тисяч.

Дослідження, проведене у 2009 році із застосуванням методу нарощування соціальних мереж (*scale-up*), методу «анонімного знайомого», методу коефіцієнтів та за допомогою вторинного аналізу даних, отриманих у попередні роки, виявило 65-93 тис. секс-працівників. При цьому всі без винятку офіційні дослідження, які проводяться в Україні: по-перше, охоплюють лише жінок, які надають еротичні та сексуальні послуги, і не беруть до уваги чоловіків; по-друге, охоплюють жінок, для яких проституція є хоча й неофіційним, проте основним видом доходів.

За підрахунками голови правління Українського інституту соціальних досліджень ім. О. Яременка Ольги Балакіревої, в нашій країні у 2011 році комерційним сексом займалися близько 50 тис. жінок. Якщо припустити, що вся ця армія «нічних метеликів» одночасно легалізується, держава може розраховувати на дуже солідні надходження. В середньому за добу кожна повія обслуговує трьох клієнтів, заробляючи близько 1 тис. грн. в день. Таким чином, 50-тисячна армія «жриць любові» за рік навіть за п'ятиденного робочого тижня отримує близько 13 млрд. грн. Якби держава встановила податок на послуги комерційного сексу на рівні, наприклад, 30 %, це дало б бюджету близько 3,9 млрд. грн. чистих надходжень до бюджету. За мінімального податку бюджет отримав би 1,9 млрд. грн. [23]. Слід зазначити, по-перше, що кількість у 50 тис. жінок є, вочевидь, заниженою, оскільки навіть у Німеччині з населенням 82 млн. чоловік проституцією займаються більше 420 тис. осіб. До того ж, економічна та політична нестабільність, військові дії на території України, пандемія COVID-19, які сприяють масовому безробіттю, знеціненню національної валюти при збереженні заробітних плат на попередньому рівні, інфляції і т. п. призвели до зростання в нашій державі кількості людей, які свідомо вирішують зайнятися проституцією. По-друге, навіть якщо припустити, що проституюча

³ Кількість секс-працівників встановлена: з урахуванням АР Крим та непідконтрольної території Донецької області, без урахування території м. Севастополь та

непідконтрольних територіях Луганської області. До загальної кількості секс-працівників не включені особи, які вживали ін'єкційні наркотичні речовини [17, с. 11-12]

особа обслуговує до 3-х клієнтів на день, то її заробіток складе не 1 тисячу гривень, а, щонайменше, 1500 грн., оскільки ціна за послуги, що надаються повією середньої ланки за годину, починається від 500 грн. Ці дані підтверджуються нашими власними дослідженнями, здійсненими на початку 2016 року в містах Харків, Київ та Одеса. І все ж, незважаючи на наведені дані, інформація про те, наскільки значними є доходи даної групи осіб, і тих, хто їх курирує, залишається невідомою. По-третє, за нашими розрахунками за існуючої системи оподаткування (єдиний податок 1 група) 50 тис. проститууючих осіб повинні сплатити мінімум 62 463 000 грн. податків та зборів (10 510 тис. грн. єдиного податку та 51 953 тис. грн. ЄСВ).

Сама проституція в Україні вже давно знаходиться під неофіційною контролем («дахом») правоохоронних органів. Гроші від такого контролю поповнюють кишені чиновників і державних службовців, а не скарбницю держави. Згідно даних національного антикорупційного порталу АНТИКОР, які базуються на анонімних інтерв'ю самих правоохоронців, середній «внесок» по м. Києву з «шалману» складає близько 20 тисяч гривень на місяць. 15-20 тисяч платить сутенер з траси, у якого працює 10 «дівчаток». Гроші надходять оперативним співробітникам або безпосередньо начальнику ... У деяких випадках платять безпосередньо начальнику Департаменту ... Потім начальники розподіляють гроші між СБУ, прокуратурою, внутрішньою службою безпеки, щоб ті «закривали очі» на даний факт. Частина цих грошей потім спрямовується на «верхівки», аж до найвищих кабінетів у Міністерстві ... [14]. Слід підкреслити, що дані цифри співпадають з нашими власними даними. Проводячи опитування та анкетування серед проститууючих осіб, ми натрапили на цікаву специфіку щодо «нарахування» грошей за «дах». Наприклад, з салону в якому працюють проститууючі особи стягується 1000 дол. США. «Прив'язка» відносно сплати за «дах» здійснюється до телефону, який, у свою чергу, «прив'язаний» до салону. При цьому в салоні може працювати до 15 дівчат. Самі ж дівчата відраховують 60 % свого заробітку до загальної «казни» салону. Якщо ж дівчина надає послуги індивідуально, то відрахування

здійснюється у розмірі 500 доларів. Таким чином, правоохоронні органи або особи, які виступають від їх імені, або прикриваючись ним, виконують роль регулятора ринку інтимних послуг і отримують за це колосальні прибутки.

Ігнорування державою можливості контролю явища проституції тягне за собою не лише втрати бюджету, а й провокує зростання серед вітчизняних секс-робітників (особливо тих, які працюють на вулиці) венеричних захворювань, не кажучи вже про хронічні запалення. Слід зазначити, що збільшення кількості захворювань на статеві інфекційні хвороби серед проститууючих осіб відбувається на тлі зменшення таких хвороб серед населення. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я на початку 2000 року в Україні було зафіксовано 202 424 особи з венеричними захворюваннями (сифіліс, трихомоніаз, хламідіоз, уrogenітальний мікоплазмоз, гонококова інфекція), а вже в 2017 році їх кількість зменшилася до 34 469 осіб. Що стосується захворювань на ВІЛ/СНІД, то зростання кількості хворих фіксується не лише в середовищі проститууючих осіб, а й в цілому по країні. Якщо у 2000 році в Україні налічувалося 30 666 осіб з ВІЛ-інфекцією, а хворіли на СНІД 917, то в 2017 році дані показники становили 141 371 та 43 816 осіб відповідно⁴. Слід зазначити, що багато в чому поширення венеричних хвороб серед секс-працівників пов'язано з тим, що: поперше, більшість проститууючих осіб не проходять систематичних медичних оглядів, оскільки бояться, що їх «професійна» приналежність буде розкрита; по-друге, відсутня культура надання таких послуг, обумовлена ігноруванням правил безпеки. При цьому, в багатьох випадках ініціаторами отримання сексуальних послуг без засобів захисту виступають самі клієнти, які готові доплачувати за «гостроту» відчуттів. У половині випадків проститууючі особи погоджуються надавати лише оральні послуги без презервативу, а в 17 % випадках клієнт за доплату може отримати весь спектр послуг без засобів захисту.

Здоров'я (фізичне та психологічне) осіб, які надають еротичні та сексуальні послуги, постійно перебуває в зоні ризику, що теж вимагає невідкладного втручання з боку держави,

⁴ Відповідь на запит від 16.08.2018 р. на отримання публічної інформації

оскільки ці люди є громадянами України, і вони мають право на отримання кваліфікованої медичної допомоги. Як зазначено в ч. 4 ст. 49 Конституції України: держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя [16]. Відзначимо, що санітарно-епідемічне благополуччя осіб, які надають еротичні та сексуальні послуги, перебуває на неприпустимо низькому рівні, і це, в першу чергу, пов'язано з тим, що проституція в Україні заборонена. Без регламентації неможливо використати досвід Німеччини та встановити правила обов'язкового використання презервативів при наданні сексуальних послуг, з накладенням на клієнтів штрафів за їх порушення.

Ми зазначали, що в Україні, за різними підрахунками, еротичні та сексуальні послуги надають від 86 до 250 тис. осіб. Проте, не можна не згадати, що лише в Російській Федерації, Туреччині, Польщі, Німеччині та ряді інших країн у секс-бізнесі працюють понад півмільйона українок. Ці особи вже обрали ту діяльність, якою вони хочуть займатися і, на нашу думку, необхідно надати їм можливість працювати в Україні, на Батьківщині, з користю для держави. Як зазначає М. Майоор, керівник Центру інформації про проституцію (*Prostitutie Informatie Centrum*) – українки чудово знають свою роботу і саме тому користуються значним попитом. У своєму інтерв'ю М. Майоор підкреслила, що якби Україна була членом Євросоюзу та легалізувала секс-бізнес, то вона «... могла б заробляти на цьому хороші гроші» [2]. На необхідності контрольованого розвитку секс-бізнесу та регулювання проституції в Україні неодноразово наголошують українські політики та чиновники. Наприклад, дану позицію озвучували Т. С. Милованов (на посаді міністра розвитку економіки, торгівлі і сільського господарства України) [19], Ю. В. Луценко (на посаді генерального прокурора України) [25], В. О. Зеленський (будучи кандидатом в президенти запропонував легалізувати проституцію в межах окремої території чи міста) [13], М. В. Гаврилюк (народний депутат України VIII скликання) [11], С. А. Лещенко (народний депутат України VIII скликання) [22], Г. М. Третякова (народний депутат України IX скликання) [24], О. А. Дубинський (народний депутат України IX скликання) [12] та ін. Так, А. А. Шарій (лідер політичної сили «Партія Шарія»), аналізуючи привабливість України для туристів, не раз у своїх

висловлюваннях згадував, що більшість європейців і громадян інших країн їдуть до нас не заради архітектури, а заради отримання якісних еротичних та сексуальних послуг, що надаються в Україні за мінімальними цінами [15; 21]. На жаль, нині нашим громадянам, які надають еротичні та сексуальні послуги, зручніше, вигідніше й безпечніше знаходитися в чужій країні, ніж у своїй власній. З цим потрібно боротися.

У деяких країнах ЄС проституція легалізована, але займатися цією роботою приїжджим забороняється. Відповідно, українки, які надають еротичні та сексуальні послуги в ЄС, перебувають там напівлегально, що також не дозволяє їм працювати у даній сфері офіційно і користуватися всіма наявними перевагами, які отримують легально працюючі секс-працівники.

Засудження проституції окремою частиною українського суспільства вже призвела до такого негативного наслідку, як стигматизація особистості проституючої особи – навішування на неї ярликів, які перешкоджають позитивним змінам, підсилюють небезпечну ізоляцію та не сприяють інтеграції проституючих осіб у соціум. А це неприпустимо, оскільки суперечить курсу України та бажанню більшості українців інтегруватися в Європейське Співтовариство, де толерантність, рівноправ'я і терпимість до ближнього стоять на першому місці. В цілому слід зазначити, що, не звертаючи уваги на проблему, не варто сподіватися на її зникнення. Хотілося б підкреслити: яким би чином держава і населення не відносилися до проституції, вона буде існувати, оборот грошей буде здійснюватися, тільки надходити дані кошти будуть не до бюджету держави, а на рахунки кримінальних і тіншових структур. На нашу думку, пора взяти проституцію під офіційний державний контроль і припинити «переводити стрілки» на її моральність та етичність. У якості прикладу ми можемо взяти досвід Австрії, Данії, Німеччини, де проституція легалізована і перебуває під суворим наглядом державних органів.

Підсумовуючи, хотілося б нагадати, що проституція існує в Україні вже дуже давно; як стійке соціальне явище вона сформувалася ще до набуття Україною незалежності. Недарма ж проституція вважається однією із найдревніших професій. Протягом багатьох років в Україні намагалися боротися з цим явищем, але,

як показала практика, результат такої боротьби не можна вважати ефективним. Обсяги проституції в Україні щороку зростають,

даний вид бізнесу курується і збагачує тіньові структури, і, в підсумку, підриває економічну безпеку країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

- Berleva, H., Dumchev, K., & Kasianchuk, M. (2012). *Analitychnyi zvit za rezultatamy doslidzhennia "Otsinka chyselnosti hrup vysokoho ryzyku infikovannia VIL v Ukraini" stanom na 2012 rik* [Analytical report on the results of the study "Estimation of the number of high-risk groups for HIV infection in Ukraine" as of 2012]. Kyiv: Mizhnarodnyi Alians z VIL/SNID v Ukraini (in Ukrainian)
[Берлева, Г., Думчев, К., & Касянчук, М. (2012). *Аналітичний звіт за результатами дослідження «Оцінка чисельності груп високого ризику інфікування ВІЛ в Україні» станом на 2012 рік*. Київ: Міжнародний Альянс з ВІЛ/СНІД в Україні].
- Butusov, Yu. (Ed.). (2009, July 10). V Evrope pochty kazhdaia chetvertaia prostytutka – ukraïnka [Almost every fourth prostitute in Europe is Ukrainian]. *Tsenzor.Net*. Retrieved July 19, 2020, from http://censor.net.ua/news/95111/v_evrope_pochti_kajdaya_chetvertaya_prostitutka_ukrainka (in Russian)
[Бутусов, Ю. (Ред.). (2009, Июль 10). В Европе почти каждая четвертая проститутка – украинка. *Цензор.Нет*. Актуально на 19.07.2020. URL: http://censor.net.ua/news/95111/v_evrope_pochti_kajdaya_chetvertaya_prostitutka_ukrainka].
- Smirnov, A. (Ed.). (2016, February 29). V stolice Indonezii snosyat krupnejshij kvartal krasnyh fonarej [Indonesia's largest red light district demolished]. *NV*. Retrieved July 19, 2020, from <https://nv.ua/world/countries/v-stolitse-indonezii-snosjat-krupnejshij-kvartal-krasnyh-fonarej-fotoreportazh-100487.html> (in Russian)
[Смирнов, А. (Ред.). (2016, Февраль 29). В столице Индонезии сносят крупнейший квартал красных фонарей. *НВ*. Актуально на 19.07.2020. URL: <https://nv.ua/world/countries/v-stolitse-indonezii-snosjat-krupnejshij-kvartal-krasnyh-fonarej-fotoreportazh-100487.html>].
- Gabrelian, A. Yu. (2016). Prostytutsiia v suchasnykh ukrainskykh realiakh. Novyi pohliad na problemu [Prostitution in modern Ukrainian realities. A new look at the problem]. *Ekonomika. Finansy. Pravo*, 12, 28–32 (in Ukrainian)
[Габрелян, А. Ю. (2016). Проституція в сучасних українських реаліях. Новий погляд на проблему. *Економіка. Фінанси. Право*, 12, 28–32].
- Gabrelian, A. Yu. (2018). Dotsilnist lehalizatsii prostytutsii v Ukraini: arhumenty «za» [The expediency of legalizing prostitution in Ukraine: arguments "for"]. *Suchasni pytannia ekonomiky i prava*, 2(8), 135–143 (in Ukrainian)
[Габрелян, А. Ю. (2018). Доцільність легалізації проституції в Україні: аргументи «за». *Сучасні питання економіки і права*, 2(8), 135–143].
- Gabrelian, A. Yu. (2020). Nedoliky zakonoproektu No 3139 "Pro rehuliuвання prostytutsii ta diialnosti seks-zakladiv" [Disadvantages of the bill № 3139 "On regulation of prostitution and sex activities"]. *Verkhovenstvo Prava*, 1, 36–43 (in Ukrainian)
[Габрелян, А. Ю. (2020). Недоліки законопроекту № 3139 «Про регулювання проституції та діяльності секс-закладів». *Верховенство Права*, 1, 36–43].
- Gabrelian, A. Yu. (2020). Pravovi aspekty vidnesennia seks-pratsi (prostytutsii) do lehalnykh vydiv ekonomichnoi diialnosti [Legal aspects of classifying sex work (prostitution) as a legal economic activity]. *Yevropeïski perspektivy*, 1, 45–50 (in Ukrainian)
[Габрелян, А. Ю. (2020). Правові аспекти віднесення секс-праці (проституції) до легальних видів економічної діяльності. *Європейські перспективи*, 1, 45–50].

8. Gabrelyan, A. (2020). Object of offensive provided by Art. 181-1 the code of Ukraine about administrative offences «consuming prostitution». *ScienceRise: Juridical Science*, 3(13), 27–33. doi: 10.15587/2523-4153.2020.213796
9. Gabrelian, A. Yu. (2007). Protypravna povedinka nepovnolitnikh: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Illegal behavior of minors: problems and ways to solve them]. In *Aktual'nye problemy kriminologii i kriminal'noj psihologii* (p. 129–133). Odesa: Fenyks (in Ukrainian) [Габрелян, А. Ю. (2007). Протиправна поведінка неповнолітніх: проблеми та шляхи їх вирішення. В *Актуальные проблемы криминологии и криминальной психологии* (с. 129–133). Одеса: Феникс].
10. Gabrelian, A. Yu. (2013). Poniattia ta sutnist definitsii podatkovе konsultuvannia [The concept and essence of the definition of tax consulting]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky*, 59, 270–276 (in Ukrainian) [Габрелян, А. Ю. (2013). Поняття та сутність дефініції податкове консультування. *Держава і право. Юридичні і політичні науки*, 59, 270–276].
11. 112 Ukraine. (2015, December 15). *Havryliuk o lehalizatsyyu prostytutsyy v Ukrainyе* [Gavrilyuk on the legalization of prostitution in Ukraine]. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=skfsct-pzQs> (in Ukrainian) [112 Україна. (2015, Декабрь 15). *Гаврилюк о легализации проституции в Украине*. Актуально на 19.07.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=skfsct-pzQs>].
12. Nash. (2020, July 20). *Dubinskyi, Muraiev / Lehalizatsiia prostytutsii. Protesty v Bilorusi. Chomu dolar roste?* [Dubinsky, Muraev / Legalization of prostitution. Protests in Belarus. Why is the dollar rising?]. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=rhUyYN8W8no> (in Ukrainian) [Наш. (2020, Июль 20). *Дубінський, Мураєв / Легалізація проституції. Протести в Білорусі. Чому доллар росте?* Актуально на 26.07.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rhUyYN8W8no>].
13. RBK-Ukraine. (2019, April 17). *Zelenskij: Takogo kak ya – vy ne videli* [Zelensky: You have not seen anyone like me]. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=sHreouOLDQM> (in Russian) [РБК-Украина. (2019, Апрель 17). *Зеленский: Такого как я – вы не видели*. Актуально на 17.09.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=sHreouOLDQM>].
14. Klimchuk, A. (2016, March 31). *Kak v MVD kryshuyut prostitutsiyu: stali izvestny summy «vznosov» po Kievu* [How the Ministry of Internal Affairs protects prostitution: the amount of "contributions" in Kiev has become known]. Retrieved July 19, 2020, from http://antikor.com.ua/articles/95799-kak_v_mvd_kryshujut_prostitutsiju_stali_izvestny_summy_vznosov_po_kievu (in Russian) [Климчук, А. (2016, Март 31). *Как в МВД крышуют проституцию: стали известны суммы «взносов» по Киеву*. URL: http://antikor.com.ua/articles/95799-kak_v_mvd_kryshujut_prostitutsiju_stali_izvestny_summy_vznosov_po_kievu].
15. SHarij, A. (2020, June 4). *Kak russkim yazykom proizvodit' kirpichi* [How to make bricks in Russian]. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=88gyxs1f3nY&t=1s> (in Russian) [Шарий, А. (2020, Июнь 4). *Как русским языком производит кирпичи*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=88gyxs1f3nY&t=1s>].
16. Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine] (Ukraine), 28 June 1996. Retrieved July 19, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (in Ukrainian) [Конституція України (Україна), 28 червня 1996 р. Актуально на 19.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>].
17. Kuzin, I., Riabchenko, K., Hrabovyi, S., Martynovska, V., & Antonenko, Zh. (2019). *Natsionalna otsinka sytuatsii z VIL/SNIDU v Ukraini stanom na pochatok 2019* [National assessment of the HIV

- / AIDS situation in Ukraine as of the beginning of 2019]. Kyiv.
Кузін, І., Рябченко, К., Грабовий, С., Марциновська, В., & Антоненко, Ж. (2019). *Національна оцінка ситуації з ВІЛ/СНІДУ в Україні станом на початок 2019*. Київ.
18. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. (2013). *Metodolohichni polozhennia onovlenoi versii systemy natsionalnykh rakhunkiv 2008 roku* [Methodological provisions of the updated version of the system of national accounts in 2008]. Retrieved July 19, 2020, from http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/398/met_polog.zip (in Ukrainian)
[Державна служба статистики України. (2013). *Методологічні положення оновленої версії системи національних рахунків 2008 року*. URL: http://ukrstat.gov.ua/metod_polog/metod_doc/2013/398/met_polog.zip].
19. Pitienina, K. (2020, February 5). Mylovanov: vsi robliat vyhlyad, shcho prostytutsii nemaie. Tak nepravylno [Milovanov: Everyone pretends that there is no prostitution.]. *Slovo i dilo*. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/05/novyna/polityka/mylovanov-vsi-robyat-vyhlyad-prostytucziyi-nemaye.-tak-nepravylno> (in Ukrainian)
[Пітеніна, К. (2020, Лютий 5). Милованов: всі роблять вигляд, що проституції немає. Так неправильно. *Слово і діло*. Актуально на 19.07.2020. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2020/02/05/novyna/polityka/mylovanov-vsi-robyat-vyhlyad-prostytucziyi-nemaye.-tak-nepravylno>].
20. Moroz, S. S., & Gabrelyan, A. YU. (2016). Aktual'nye problemy formirovaniya instituta chastnyh ispolnitelej v Ukraine [Actual problems of the formation of the institution of private performers in Ukraine]. *Traektoriya nauki*, 7(12), 11–19 (in Russian)
[Мороз, С. С., & Габрелян, А. Ю. (2016). Актуальные проблемы формирования института частных исполнителей в Украине. *Траектория науки*, 7(12), 11–19].
21. Sharij, A. (2015, October 29). *Otveti na voprosy* [Answers on questions]. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=fm08TkL5S3M> (in Russian)
[Шарий, А. (2015, Октябрь 29). *Ответы на вопросы*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fm08TkL5S3M>].
22. Leshchenko, S. (2019). *Ob LGBT, legalizacii prostitucii i legkih narkotikov* [About LGBT, legalization of prostitution and soft drugs]. Retrieved July 19, 2020, from <https://medium.com/@wtfuachannel> (in Russian)
[Лещенко, С. (2019). *Об ЛГБТ, легализации проституции и легких наркотиков*. URL: <https://medium.com/@wtfuachannel>].
23. Starodubcev, V. (2014, July 24). Skol'ko Ukraina mozhet zarabotat' na prostitutkah [How much Ukraine can earn on prostitutes]. *Delovaya stolica*. Retrieved July 19, 2020, from <http://www.dsnews.ua/economics/skolko-ukraina-mozhet-zarabotat-na-prostitutkah-24072014021200> (in Russian)
[Стародубцев, В. (2014, Июль 24). Сколько Украина может заработать на проститутках. *Деловая столица*. Актуально на 19.07.2020. URL: <http://www.dsnews.ua/economics/skolko-ukraina-mozhet-zarabotat-na-prostitutkah-24072014021200>].
24. Nash. (2020, July 20). *Tretiakova proty relihiinykh sekt, ale za prostytutsiiu. Rik Rady. Aresht Novaka* [Tretyakov against religious sects, but for prostitution.]. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=vdBVca2izNQ> (in Ukrainian)
[Наш. (2020, Липень 20). *Третьякова проти релігійних сект, але за проституцію. Рік Ради. Арешт Новака*. Актуально на 19.07.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vdBVca2izNQ>].
25. Lucenko, Yu. (2019, January 21). V gostyah u Dmitriya Gordona [Visiting Dmitry Gordon] (Vol. 2). Retrieved July 19, 2020, from <https://www.youtube.com/watch?v=eadtIw7h39Q&t=2464s> (in Russian)
[Луценко, Ю. (2019, Январь 21). *В гостях у Дмитрия Гордона (Часть 2)*. Актуально на 19.07.2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eadtIw7h39Q&t=2464s>].

26. Congress of the Republic of the Philippines. (2010). *Act of 2341*. Retrieved July 19, 2020, from <http://legacy.senate.gov.ph/lisdata/100208564!.pdf>
27. Davis, L. (2010, March 18). *Bring back the brothel, says female French MP*. Retrieved from <https://www.theguardian.com/world/2010/mar/18/france-brothel-prostitution-female-mp>
28. Brooks-Gordon, B., Mai, N., Perry, G., & Sanders, T. (2015, July 3). *Production, income, and expenditure in commercial sexual activity as a measure of GDP in the UK national accounts*. Retrieved from <https://eprints.bbk.ac.uk/id/eprint/17962/1/17962.pdf>
29. Saul, H. (2014, May 29). *Drugs and prostitution «worth £10bn to UK economy»*. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.independent.co.uk/news/business/drugs-and-prostitution-worth-10bn-to-uk-economy-9454250.html>
30. Polaris. (2019). *Human Trafficking in Illicit Massage Businesses*. Retrieved from <https://polarisproject.org/wp-content/uploads/2019/09/Human-Trafficking-in-Illicit-Massage-Businesses.pdf>
31. Kowalski, J. (2017). *Prostytucja przegrywa z internetem, czyli nierząd w liczbach*. Retrieved July 19, 2020, from <https://gospodarka.dziennik.pl/praca/artykuly/557653,prostytucja-sutenerswo-branza-erotyczna-przychody-dane-liczby.html>
32. ProstCost. (2020). *Estimation du coût économique et social de la prostitution en France*. Retrieved July 19, 2020, from <https://prostcost.wordpress.com>
33. Fondation Scelles. (2016). *Prostitution = violence faite aux femmes (et aux hommes aussi !)*. Retrieved July 19, 2020, from <https://infos.fondationscelles.org/dossier-du-mois/prostitution-violence-faite-aux-femmes-et-aux-hommes-aussi-32>
34. Fondation Scelles. (2020). *Prostitution*. Retrieved July 19, 2020, from <http://www.fondationscelles.org/en>
35. The State Council the People's Republic of China. (2014, August 23). *Regulations on Control of Public Places of Entertainment*. Retrieved July 19, 2020, from http://english.www.gov.cn/archive/laws_regulations/2014/08/23/content_281474983043707.htm
36. Sahni, R., & Shankar, K. (2011, April). *The First Pan-India Survey of Sex Workers. A summary of preliminary findings*. Retrieved from https://www.sangram.org/resources/Pan_India_Survey_of_Sex_workers.pdf
37. Waring, M. (2000). The Sex Sector – The Economic and Social Bases of Prostitution in Southeast Asia. *Journal of Social Economics*, 27(3), 244–255. doi: 10.1108/ijse.2000.27.3.244.1
38. Charpenel, Y. (2012). *Rapport mondial sur l'exploitation sexuelle. La prostitution au coeur du crime organisé*. N. d.: Economica.
39. UNAIDS. (2002, June). *HIV/AIDS: China's Titanic Peril*. Retrieved July 19, 2020, from <https://www.hivpolicy.org/Library/HPP000056.pdf>
40. U. S. Department of State. (2010, March 11). *2009 Human Rights Report: United Kingdom*. Retrieved July 19, 2020, from <https://web.archive.org/web/20100315154800/http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2009/eur/136064.htm>

Особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності

The Peculiarities of Bringing Judges to Administrative Responsibility

Ярослав Скоромний¹
Yaroslav Skoromnyy

¹ Lviv University of Business and Law

99 Kulparkivska Street, Lviv, 79021, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-4](https://doi.org/10.22178/pos.63-4)

JEL Classification: K40

Received 20.09.2020

Accepted 26.10.2020

Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
skoromnyy.yaroslav@ukr.net

© 2020 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті представлено особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Встановлено, що в Україні притягнення суддів до адміністративної відповідальності регулюється положеннями таких законодавчих та нормативно-правових документів, як Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів», Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», Закон України «Про судоустрій і статус суддів». З'ясовано, що судді не входять у структуру суб'єктів адміністративного правопорушення. Визначено, що адміністративна відповідальність суддів являє собою різновид юридичної відповідальності, який на теоретичній основі здебільшого розглядається, однак на практиці адміністративна відповідальність суддів є взагалі не побудована. Доведено, що основними перешкодами притягнення суддів до адміністративної відповідальності виступають насамперед етична неможливість накладати на них адміністративні стягнення, оскільки вони мають досить високий правовий статус, та нагальна пріоритетність формування спеціальних процедур та органів притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Встановлено, що притягнення суддів до адміністративної відповідальності та накладення на них адміністративних стягнень суперечить насамперед правовому статусу суддів. Доведено, що недоторканність суддів, визначена положеннями законодавства, насамперед спрямована на захист суддів від зовнішнього впливу, що у перспективі дозволить сформулювати належні умови здійснення справедливого правосуддя суддею. З'ясовано, що процедура притягнення судді до адміністративної відповідальності виступає одним із елементів здійснення контролю за якістю професійної діяльності суддів як посадових осіб.

Ключові слова: адміністративна відповідальність; правосуддя, суддя; суддівський корпус.

Abstract. The article presents the peculiarities of bringing judges to administrative responsibility. It has been established that in Ukraine bringing judges to administrative responsibility is regulated by the provisions of such legislative and regulatory documents as the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine to Strengthen the Guarantees of Judges' Independence», the Law of Ukraine «On Ensuring the Right to a Fair Trial», the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges». It has been found out that judges are not included in the structure of subjects of administrative offenses. It has been determined that the administrative responsibility of judges is a kind of legal responsibility, which is mostly considered on a theoretical basis, but in practice, the administrative responsibility of judges is not structured at all. It has been proved that the main obstacles to bringing judges to administrative responsibility are, first of all, the ethical impossibility of imposing administrative penalties on them, as they have a fairly high legal status, and the urgent priority of establishing special procedures and bodies to bring judges to administrative responsibility. It has been established that bringing

judges to administrative responsibility and imposing administrative penalties on them contradicts, first of all, the legal status of judges. It has been proved that the inviolability of judges, defined by the provisions of the law, is primarily aimed at protecting them from outside influence, which in the long run will create the appropriate conditions for the administration of fair justice by a judge. It has been found that the procedure of bringing a judge to administrative responsibility is one of the elements of control over the quality of professional activity of judges as officials.

Keywords: administrative responsibility; justice; judge; the judiciary.

ВСТУП

Особливе місце у системі правового регулювання відносин у державі посідає адміністративне право. Нормами адміністративного права проводиться регулювання діяльності та особливостей функціонування органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, державних та недержавних підприємств, організацій і установ. Варто відмітити, що вплив адміністративних норм на собі відчуває, до прикладу, кожен громадянин України. Так, відносини між громадянами і органами державної влади, відносини, через які відбувається виконання службових повноважень, побудовані та будуються саме на нормах адміністративно-правового законодавства. Прикладом можуть також виступати правила дорожнього руху, правила та стандарти водокористування, правильне поведіння у транспорті, правильне оперування ситуаціями настання пожежної, санітарно-гігієнічної та радіаційної безпеки.

Дослідження доводять, що нормами адміністративного права регулюється діяльність суддів у ході здійснення ними правосуддя, а також визначаються особливості адміністративної відповідальності за вчинені суддями адміністративні правопорушення. Тому, виходячи із зазначеного, тематика цієї статті націлена на розкриття основних аспектів вчинення суддями адміністративних правопорушень, внаслідок чого їх може бути притягнуто до адміністративної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що над розкриттям проблематики адміністративної відповідальності суддів сьогодні працюють як провідні вчені у сфері права, так і юристи-практики, зокрема Ю. Адушкін [1], Л. Виноградова [2, 3], О. Гончаренко [4], М. Клеандров [5], В. Колпаков, О. Кузьменко [6], Ю. Крючко, І. Марочкін, Л. Москвич [7], О. Овчаренко [8], В. Паришкура, О. Тубелець [9], С. Стеценко [10] та інші.

З точки зору законодавства, адміністративна відповідальність суддів регулюється положеннями таких законодавчих та нормативно-правових документів, як:

- Кодекс України про адміністративні правопорушення [11];
- Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів» [12];
- Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд» [13];
- Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [14].

З огляду на те, аналіз досліджень, представлених провідними вченими у сфері права та юристами-практиками засвідчує, що проблематика притягнення суддів до адміністративної відповідальності на теперішній час є не до кінця розглянутою та потребує проведення ґрунтовніших досліджень, зокрема у напрямку дослідження особливостей притягнення суддів до адміністративної відповідальності.

Метою статті є виявити та представити особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення [11] не зазначено визначення сутності поняття «адміністративна відповідальність». У цьому законодавчому документі сутність адміністративної відповідальності частково розкривається через міру адміністративного стягнення. При цьому, адміністративне стягнення накладається з ціллю перевиховати правопорушника та запобігти наступним проявам таких правопорушень [6, с. 251].

У ключі зазначеного В. Авер'янов наголошує, що адміністративна відповідальність являє собою особливий вид юридичної відповіда-

льності, структуру якої складають адміністративні правовідносини, що виникають в контексті застосування уповноваженими на те особами (до прикладу посадовими особами) до осіб, які здійснили адміністративне правопорушення (адміністративний проступок). Особливості адміністративних правовідносин регулюються нормами адміністративного права, де санкціями за вчинення адміністративних правопорушень (адміністративних проступків) є адміністративні стягнення [15, с. 434-435].

Разом з тим, В. Авер'янов доводить, що адміністративна відповідальність може наставати лише у випадках, які передбачені правовими нормами. Водночас передумовами притягнення правопорушників до адміністративної відповідальності виступають присутність органу, який здійснюватиме адміністративне судочинство та наявність правових норм, якими визначатиметься адміністративна відповідальність правопорушника. Однак такі передумови є не достатніми для накладення адміністративного стягнення на правопорушника. Тому, для того, щоб притягти правопорушника до адміністративної відповідальності, необхідно насамперед мати докази адміністративного проступку [15, с. 434].

Відповідно до статті 9 «Поняття адміністративного правопорушення» Кодексу України про адміністративні правопорушення [11] під адміністративним правопорушенням чи під адміністративним поступком слід розуміти винну (необережну чи навмисну) протиправну дію або бездіяльність, що посягає на порушення громадського порядку, прав та свобод, а також пошкодження власності громадян, внаслідок чого на правопорушника накладається адміністративна відповідальність.

В громадському житті адміністративна відповідальність виступає важливим різновидом юридичної відповідальності. Порівнюючи адміністративну відповідальність із кримінальною відповідальністю та цивільно-правовою відповідальністю, слід відмітити, що застосування адміністративної відповідальності до правопорушників проводиться у 3 – 4 рази частіше. Так, щорічно в Україні виникає близько 1 мільйона випадків, коли правопорушників притягають до адміністративної відповідальності, оскільки адміністративна відповідальність регулюється широким спектром норм адміністративного права. При

цьому, притягнення до адміністративної відповідальності та накладення адміністративного стягнення є відносно простим процесом [10, с. 221].

Відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [11], суб'єктом адміністративного порушення виступає фізична особа, що досягла шістнадцятирічного віку на момент вчинення нею адміністративного правопорушення.

Окрім цього, суб'єктами адміністративного правопорушення можуть бути посадові особи, державні службовці, керівники, водії, капітани суден, військовозобов'язані.

Варто зазначити, що деякі особи не входять у структуру суб'єктів адміністративного правопорушення, однак ними вчиняються адміністративні правопорушення. Так, це такі суб'єкти, як військовозобов'язані, неповнолітні, а також інші особи, на яких поширюється дія дисциплінарних статутів, зокрема іноземні громадяни та особи без громадянства [16, с. 193-194].

Також особами такої категорії суб'єктів, які не входять у структуру суб'єктів адміністративного правопорушення, належать судді.

З огляду на те, адміністративна відповідальність суддів являє собою різновид юридичної відповідальності, який на теоретичній основі здебільшого розглядається, однак на практиці адміністративна відповідальність суддів є взагалі непроструктурована.

Така проблема насамперед обумовлюється тим, що надання суддям гарантій недоторканності їх як посадових осіб суттєво впливає на процес притягнення їх до адміністративної відповідальності. Це пояснюється тим, що уповноважені органи, які фіксують адміністративні правопорушення і накладають адміністративні стягнення, здебільшого не звертають значної уваги на адміністративні правопорушення, вчинені суддями, оскільки не до кінця володіють інформацією про правовий статус суддів та особливості притягнення їх до адміністративної відповідальності. За таких умов суддям вдається уникати притягнення їх до адміністративної відповідальності.

Разом з тим, процес зняття недоторканності суддів є надто складним, тому у ситуації при-

тягнення суддів до адміністративної відповідальності загалом не застосовується.

Ще однією проблемою, відповідно до якої виникають перешкоди притягнення суддів до відповідальності, є те, що за положеннями законодавства України суддів притягається до адміністративної та до дисциплінарної відповідальності. Окрім того, відповідно до здійснюваних статистичних спостережень, реальні масштаби правопорушень, вчинених суддями, на сьогодні встановити не можливо.

З наукової точки зору адміністративна відповідальність знижує рівень гарантій незалежності та недоторканності суддів і вибірково застосовується до правопорушників, виходячи із вивчення конкретних ситуацій [1, с. 24-26].

При цьому Л. Виноградова відмічає, що зниження гарантій незалежності суддів відбувається насамперед через притягнення їх до адміністративної відповідальності. Це пояснюється тим, що адміністративна відповідальність за своєю суттю не містить якоїсь відповідної процесуальної участі суддів, як учасників адміністративного провадження, та не формує жодних перешкод тиску і провокацій на суддів [2, с. 82-88].

Водночас притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за вчинені ними адміністративні проступки, а не до адміністративної відповідальності, є доволі прийнятним явищем і зовсім не пронизливим для суддів [3, с. 158].

Своєю чергою О. М. Овчаренко заявляє, що на сьогодні не існує спеціального органу, який би був уповноважений складати протокол про вчинення суддями адміністративних правопорушень чи накладати на них адміністративну відповідальність. Тому виконання таких функцій поліцією чи органами виконавчої влади суперечитиме не тільки високому статусу суддів, як посадових осіб, але і механізму державної влади загалом [8, с. 118].

Натомість М. Клеандров відмічає, що до суддів за вчинені ними адміністративні правопорушення слід застосовувати дисциплінарну відповідальність, так як притягнення суддів до адміністративної відповідальності не тільки знижує авторитетність судової влади, але і компрометує суддів. До прикладу ситуація, коли суддя накладає адміністративну відповідальність на правопорушника та поз-

бавляє його права керувати автомобілем є не етичною у випадку, коли і сам суддя, який вчинив таке ж правопорушення, позбавлений права керувати автомобілем. Тому, враховуючи зазначене, доволі недоцільним є притягнення суддів до адміністративної відповідальності та накладення на них адміністративних стягнень [5, с. 447].

З огляду на це, основними перешкодами притягнення суддів до адміністративної відповідальності виступають насамперед етична неможливість накладати на них адміністративні стягнення, оскільки вони мають досить високий правовий статус, та нагальна пріоритетність формування спеціальних процедур та органів притягнення суддів до адміністративної відповідальності.

У загальному ракурсі такі перешкоди і їх вирішення є досить-таки неприйнятними для дискусій. Так, притягнення суддів до адміністративної відповідальності та накладення на них адміністративних стягнень суперечить насамперед правовому статусу суддів та є досить пронизливим. Тут слід відмітити, що високий статус суддів формується не через відповідні привілеї та не з ціллю їх отримання. Високий статус суддів насамперед позначає високу державну та громадську вагомість функцій суддів та, разом з тим, вагомість вимог, які до них висуваються. Тому, високий статус суддів дає можливість ставити перед ними обов'язок дотримання професійних та морально-етичних вимог здійснення професійної діяльності та формує у них відповідальність за особисті рішення, дії, бездіяльність [9, с. 97].

За законодавством України, ніякий вид стягнень за правопорушення не повинен впливати на приниження особи. Так, притягнення правопорушника до відповідальності згідно законодавства повинно бути насамперед націлене на відновлення прав та свобод, які порушено, відшкодування збитків, які завдано внаслідок заподіяння шкоди, забезпечення законності дій з ціллю недопущення у перспективі виникнення правопорушень. Тому суддя, будучи носієм влади та уособленням правосуддя, має насамперед бути еталоном поваги до закону, оскільки ніщо так не принижує суддю, як неповага до закону та порушення його норм, і не важливо, що його притягається до адміністративної відповідальності.

Притягнення судді до адміністративної відповідальності може також виступати способом непроцесуального впливу на суддів. Однак, виходячи із того, що тиск на суддю – це цілеспрямований вплив на суддю у конкретній справі за якою має бути прийняте конкретне судове рішення. Тому притягнення судді до адміністративної відповідальності у такій ситуації є не достатньо обґрунтоване. Так, суддя, як посадова особа, першочергово повинен бути освіченим висококваліфікованим юристом і тоді він зможе себе захистити від незаконних рішень та дій осіб, які уповноважені функціями притягати правопорушників до адміністративної відповідальності [9, с. 97-98].

Що стосується тиску на суддю, то до прикладу положеннями Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів» [12] зазначено, що прокурорам забороняється ініціювати ситуацію притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Це насамперед пов'язано із тим, що практика притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності за зверненнями прокурорів є досить широкою, і такі дії неодмінно створюють тиск на суддів.

Відповідно до положень Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» [13] прокуратура, органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають можливість звертатися із скаргами стосовно поведінки суддів на будь-якому етапі розгляду суддею судової справи. Тому, опираючись на цьому законі, питання посилення тиску на суддів з боку прокуратури, органів державної влади та органів місцевого самоврядування не піднімається.

Виходячи із вищезазначеного слід зауважити, що судді, так само як і інші правопорушники, здійснюють адміністративні правопорушення. У положеннях Кодексу України про адміністративні правопорушення [11] та Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [14] не представлено обмежень стосовно притягнення суддів до адміністративної відповідальності. З огляду на те, адміністративна відповідальність суддів носить загальний характер, а адміністративне провадження стосовно судді проводиться на загальних правових засадах.

При цьому існує деяка відмінність між процесом притягнення суддів до адміністративної відповідальності та процесом притягнення громадян до адміністративної відповідальності. Так, у процесі притягнення суддів до адміністративної відповідальності враховуються особливості їх спеціального правового статусу [4, с. 82-83].

Водночас відповідно до позиції Конституційного Суду України недоторканність суддів має бути вагомим елементом їх правового статусу, однак не має бути привілеєм, оскільки пов'язана безпосередньо із функціями, які повинен виконувати суддя відповідно до свого правового статусу та службових обов'язків. Проте недоторканність суддів не розглядається як гарантія уникнення ними покарання. Насамперед суддівська недоторканність, виходячи із публічно-правових особливостей, має бути спрямована на забезпечення проведення правосуддя безстороннім, неупередженим та справедливим судом [17].

Виходячи із цього, суддівська недоторканність характеризує спеціальні умови, за якими відбувається притягнення суддів до юридичної відповідальності, у тому числі до адміністративної відповідальності.

Так, згідно положень статті 49 «Недоторканність та імунітет судді» Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [14] недоторканність судді полягає у тому, що:

- суддю не можна затримувати чи утримувати під вартою або арештом без згоди на те Вищої ради правосуддя, однак окрім випадків, коли суддею вчинено тяжкий чи особливо тяжкий злочин;
- суддю не можна притягати до відповідальності за ухвалене судове рішення, окрім випадків коли відбулося вчинення злочину чи дисциплінарного проступку;
- суддю, якого затримано за підозрою вчинення ним діяння, за яке передбачена кримінальна або адміністративна відповідальність, потрібно терміново звільнити, коли з'ясовано його особу, однак за винятком випадків, коли суддею вчинено тяжкий чи особливо тяжкий злочин або коли суддя намагається вчинити тяжкий чи особливо тяжкий злочин або коли потрібно зберегти докази вчинення суддею тяжкого чи особливо тяжкого злочину.

З огляду на те, недоторканність суддів, визначена положеннями законодавства, насамперед спрямована на захист суддів від зовнішнього впливу, що у перспективі дозволить сформувати належні умови здійснення справедливої правосуддя суддею.

Стосовно покарання судді за вчинення ним адміністративного правопорушення, то до прикладу такі адміністративні стягнення як виправні роботи, громадські роботи чи адміністративний арешт аж ніяк не можуть бути застосовані до суддів [4, с. 83].

У юридичній практиці існує така позиція, згідно якої виникає необхідність формування правових санкцій у Кодексі України про адміністративні правопорушення [11] про притягнення суддів до адміністративної відповідальності, виходячи із їх правового статусу. При цьому, притягнення судді до дисциплінарної відповідальності є більш доцільнішим, ніж притягнення до адміністративної відповідальності, оскільки у такій ситуації потрібно виходити із загальних підстав [7, с. 102].

З огляду на те, діяння суддів, за якими передбачена адміністративна відповідальність, поділяються на дві особливі групи. У першій групі мають місце правопорушення, які вчиняються суддями поза рамками виконання ними посадових обов'язків. Натомість до другої групи належать правопорушення, які безпосередньо пов'язані із виконанням суддею службових обов'язків.

З приводу такого поділу правопорушень О. Овчаренко зазначає про наявність конкуренції між особливостями притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності та особливостями притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Насамперед така конкуренція присутня у галузі охорони таємниці, до прикладу таємниці нарадчої кімнати, таємниці даних декларації щодо майнового становища. Так, відповідальність за такі правопорушення регулюється Кодексом України про адміністративні правопорушення, однак при цьому виступає як головна засада притягнення судді до дисциплінарної відповідальності [8, с. 119-121].

Опираючись на зазначене вище, пропонується для забезпечення розвитку та результативного функціонування механізму притягнення суддів до адміністративної відповідальності дещо удосконалити таку процедуру не

тільки на законодавчому, але і на правовому рівні. Насамперед потрібно зосередити увагу на корегуванні положень, якими забезпечується притягнення суддів до адміністративної відповідальності за правопорушення, вчинені поза рамками професійної діяльності. За такі правопорушення суддя притягається до адміністративної відповідальності на загальних умовах та відповідно до положень Кодексу України про адміністративні правопорушення [11].

Водночас підсумкове рішення стосовно накладення на суддю адміністративної відповідальності за вчинене ним адміністративне правопорушення направляється органом, що розглядає цю справу, до органу, який уповноважений на проведення дисциплінарного провадження стосовно судді з ціллю вирішення у перспективі питання про подальшу можливість судді перебувати на посаді, оскільки він вже має адміністративне стягнення.

Що стосується адміністративних правопорушень суддів, вчинених у ході виконання посадових обов'язків, то притягнення до відповідальності, у тому числі до адміністративної відповідальності, має регулюватися положеннями Закону України «Про судоустрій і статус суддів» [14].

Варто зазначити, що у Кодексі України про адміністративні правопорушення відсутнє насамперед тлумачення сутності поняття адміністративна відповідальність суддів. Окрім того, положеннями Кодексу України про адміністративні правопорушення не передбачається відносити суддю і до спеціальних суб'єктів адміністративних правопорушень у випадку вчинення ними правопорушення у ході виконання посадових обов'язків.

Водночас суддя, маючи особливий правовий статус, повинен насамперед бути еталоном поваги до законодавства, а також відповідально ставитися до виконання посадових обов'язків. Функціонуюча система суддівських привілеїв та гарантій сьогодні є здебільшого неефективною, оскільки у більшій мірі не націлена на досягнення високого професійного і морального суддівського корпусу, а на уникнення відповідальності за вчиненні правопорушення (діяння чи бездіяльність).

У ході дослідження встановлено, що адміністративна відповідальність суддів за вчинення ними адміністративних правопорушень

виступає обтяжуючим інструментом, оскільки суспільство очікує від суддів, базуючись на їх правовому статусі, зовсім іншого [9, с. 103].

Опираючись на зазначене, слід відмітити, що процедура притягнення судді до адміністративної відповідальності виступає одним із елементів здійснення контролю за якістю професійної діяльності суддів як посадових осіб. Тому, пропонується на питання процедури притягнення суддів до адміністративної відповідальності звернути особливу увагу та надати їм особливе місце у здійсненні державної політики у напрямку створення суддівського корпусу.

ВИСНОВКИ

Результати опрацювання літературних джерел представити концептуальні особливості притягнення суддів до адміністративної відповідальності. Окрім того у статті встановлено, що:

– в Україні притягнення суддів до адміністративної відповідальності регулюється положеннями таких законодавчих та нормативно-правових документів, як Кодекс України про адміністративні правопорушення, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів», Закон України «Про забезпечення права на справедливий суд», Закон України «Про судоустрій і статус суддів»;

судді не входять у структуру суб'єктів адміністративного правопорушення;

– адміністративна відповідальність суддів являє собою різновид юридичної відповідальності, який на теоретичній основі здебільшого розглядається, однак на практиці адміністративна відповідальність суддів є взагалі не поструктурована;

– основними перешкодами притягнення суддів до адміністративної відповідальності виступають насамперед етична неможливість накладати на них адміністративні стягнення, оскільки вони мають досить високий правовий статус, та нагальна пріоритетність формування спеціальних процедур та органів притягнення суддів до адміністративної відповідальності;

– притягнення суддів до адміністративної відповідальності та накладення на них адміністративних стягнень суперечить насамперед правовому статусу суддів;

– недоторканність суддів, визначена положеннями законодавства, насамперед спрямована на захист суддів від зовнішнього впливу, що у перспективі дозволить сформувати належні умови здійснення справедливого правосуддя суддею;

– процедура притягнення судді до адміністративної відповідальності виступає одним із елементів здійснення контролю за якістю професійної діяльності суддів як посадових осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Adushkin, I. U. (2001). Distsiplinarnaia i administrativnaia otvetstvennost sude za i protiv [Disciplinary and administrative responsibility in court: for and against]. *Rossiiskaia iustitsiia*, 11, 24–26 (in Russian)
[Адушкин, Ю. (2001). Дисциплинарная и административная ответственность суде: за и против. *Российская юстиция*, 11, 24–26].
2. Vynohradova, L. (2005). Pro vdoskonalennia poriadku prytiahnennia suddiv do tsyvilno-pravovoi, kryminalno-pravovoi, administrativnoi vidpovidalnosti [On improving the procedure for bringing judges to civil, criminal, administrative liability]. *Yurydychna Ukraina*, 4, 82–88 (in Ukrainian)
[Виноградова, Л. (2005). Про вдосконалення порядку притягнення суддів до цивільно-правової, кримінально-правової, адміністративної відповідальності. *Юридична Україна*, 4, 82–88].
3. Vynohradova, L. (2004). *Yurydychna vidpovidalnist suddiv zahalnykh sudiv Ukrainy* [Legal responsibility of judges of general courts of Ukraine] (Doctoral dissertation); Odeska yurydychna akademiia. Odesa (in Ukrainian)

- [Виноградова, Л. (2004). *Юридична відповідальність суддів загальних судів України* (Кандидатська дисертація); Одеська юридична академія. Одеса].
4. Honcharenko, O. (2011). *Aktualni pytannia prytiahnennia suddiv do vidpovidalnosti (chastyna persha)* [Current issues of bringing judges to justice (part one)]. *Visnyk Vyshchoi rady yustytysii*, 1(5), 77–92 (in Ukrainian)
[Гончаренко, О. (2011). Актуальні питання притягнення суддів до відповідальності (частина перша). *Вісник Вищої ради юстиції*, 1(5), 77–92].
  5. Kleandrov, M. (2011). *Otvetstvennost sudi* [The responsibility of a judge]. Moscow: INFRA-M (in Russian)
[Клеандров, М. (2011). *Ответственность судьи*. Москва: ИНФРА-М].
  6. Kolpakov, V., & Kuzmenko, O. (2003). *Administratyvne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. Kyiv: Yurinkom Inter (in Ukrainian)
[Колпаков, В., & Кузьменко, О. (2003). *Адміністративне право України*. Київ: Юрінком Інтер].
  7. Marochkin, I. (Ed.). (2009). *Status suddiv* [Status of judges]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian).
[Марочкін, І. (Ред.). (2009). *Статус суддів*. Харків: Право].
  8. Ovcharenko, O. (2014). *Yurydychna vidpovidalnist suddi: teoretyko-prykladne doslidzhennia* [Legal responsibility of a judge: theoretical and applied research]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian)
[Овчаренко, О. (2014). *Юридична відповідальність судді: теоретико-прикладне дослідження*. Харків: Право].
  9. Tubelets, O., & Paryshkura, V. (2015). *Administratyvna vidpovidalnist osib, yaki maiut status suddi, yak faktor formuvannia vysokoprofesiinoho suddivskoho korpusu* [Administrative responsibility of persons who have the status of a judge, as a factor in the formation of a highly professional judiciary]. *Administratyvne pravo i protses*, 4(14), 95–105 (in Ukrainian)
[Тубелець, О., & Паришкура, В. (2015). Адміністративна відповідальність осіб, які мають статус судді, як фактор формування високопрофесійного суддівського корпусу. *Адміністративне право і процес*, 4(14), 95–105].
  10. Stetsenko, S. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy* [Administrative law of Ukraine]. Kyiv: Atika (in Ukrainian)
[Стеценко, С. (2011). *Адміністративне право України*. Київ: Атіка].
  11. *Kodeks Ukrainy pro administratyvni pravoporushennia* [Code of Ukraine on Administrative Offenses] (Ukraine), 07 December 1984, No 80731-10. Retrieved September 1, 2020, from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10> (in Ukrainian)
[Кодекс України про адміністративні правопорушення (Україна), 07 грудня 1984, № 80731-10. Актуально на 01.09.2020. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>].
  12. *Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo posylennia harantii nezalezhnosti suddiv* (Ukraine), 05.06.2012, No 4874-VI. Retrieved September 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4874-17#Text> (in Ukrainian)
[Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій незалежності суддів (Україна), 05.06.2012, № 4874-VI. Актуально на 01.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4874-17#Text>].
  13. *Pro zabezpechennia prava na spravedyvnyi sud* (Ukraine), 12.02.2015, No 192-VIII. Retrieved September 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text> (in Ukrainian)
[Про забезпечення права на справедливий суд (Україна), 12.02.2015 р. № 192-VIII. Актуально на 01.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19#Text>].
  14. *Pro sudoustrii i status suddiv* [On the Judiciary and Status of Judges] (Ukraine), 02.06.2016, No 1402-VIII. Retrieved September 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589> (in Ukrainian)

[Про судоустрій і статус суддів (Україна), 02.06.2016, № 1402-VIII. Актуально на 01.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#n1589>].

15. Aver'ianov, V. (Ed.). (2007). *Administratyvne pravo Ukrainy : akademichnyi kurs* [Administrative law of Ukraine: academic course]. Kyiv: Yurydychna dumka (in Ukrainian)
[Авер'янов, В. (Ред.). (2007). *Адміністративне право України : академічний курс*. Київ: Юридична думка].
16. Bytiak, V. (Red.). (2013). *Administratyvne pravo* [Administrative law]. Kharkiv: Pravo (in Ukrainian)
[Битяк, В. (Ред.). (2013). *Адміністративне право*. Харків: Право].
17. Vysnovok Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Prezydenta Ukrainy pro nadannia vysnovku shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy Rym'skoho Statutu Mizhnarodnoho kryminalnoho sudu (sprava pro Rym'skyi Statut) (Ukraine), 11.07.2001, No 3-v/2001. Retrieved September 1, 2020, from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text> (in Ukrainian)
[Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) (Україна), 11.07.2001, № 3-в/2001. Актуально на 01.09.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003v710-01#Text>].

Архетипний аналіз сучасного стану міжнародної безпеки України

Archetypal Analysis of the Current State of International Security of Ukraine

Ірина Яремко¹, Юрій Мазур², Вероніка Карковська¹, Уляна Лукашевська¹

Iryna Yaremko, Yuriy Mazur, Veronika Karkovska, Ulyana Lukashevka

¹ Lviv Polytechnic National University

12 Stepana Bandery Street, Lviv, 79013, Ukraine

² Company "Trial"

122 Zamarstynivska Street, Lviv, 79058, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-5](https://doi.org/10.22178/pos.63-5)

JEL Classification: K40

Received 20.09.2020

Accepted 26.10.2020

Published online 31.10.2020

Corresponding Author:

Ulyana Lukashevka

ulya_brodka@ukr.net

© 2020 The Authors. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. Розкрито зміст і сучасний стан міжнародної безпеки з урахуванням динамічного зростання нових викликів та загроз, набуття нових ознак "традиційно" визнаним. Архетипний аналіз сучасного стану національної та міжнародної безпеки як однієї з глобальних проблем людства, дослідження змісту і координат категорій "національна безпека" та "сучасні загрози та виклики національній безпеці" потребують більш детального дослідження, зокрема конкретизованішої формалізації. Динамічно зростаючий спектр нових загроз і викликів вимушено спричинили те, що уряди багатьох країн переглядають традиційні підходи до розв'язання проблем безпеки. Наведено і визначено існуючі проблеми у формуванні ефективних і дієвих засобів та механізмів забезпечення міжнародної безпеки. В умовах глобалізації основні загрози можуть мати негативні наслідки не лише для окремої держави, а й для всієї світової спільноти, оскільки зникають небезпеки для окремих індивідів та конкретних країн, а натомість з'являються небезпеки для окремих регіонів та глобальної світової системи загалом. Проаналізовано дієвість інститутів забезпечення міжнародної і національної безпеки, наведено фактори і сфери викликів і загроз та відзначено динамізм їхнього зростання. Важливим засобом стримування викликів і загроз вважається міжнародне право, яке в організації світового правопорядку завжди визнавалося вагомою складовою загального механізму безпеки. Норми цього права в сучасних умовах висувуються на перший план у міжнародній безпековій системі як дієвий засіб установлення правопорядку в складній конфігурації міжнародних відносин. Міжнародне право у процесі свого розвитку само по собі стає складною багатогалузевою системою, безпосередньо зазнаючи якісних змін і у системі безпеки загалом, а також і в характері його використання в різних сферах. Узагальнено сучасний стан міжнародної безпеки, сформульовано висновки про необхідність вироблення суттєво нового підходу до підвищення міжнародної безпеки країни та запропоновано окремі аспекти удосконалення механізмів попередження, подолання і послаблення сили впливу існуючих викликів і загроз.

Ключові слова: архетипний аналіз; безпека; виклики; загрози; фактори; сфери; міжнародна безпека; система засобів; міждержавні інститути; громадські організації.

Abstract. The content and the current state of international security are revealed, taking into account the dynamic growth of new challenges and threats, the acquisition of new features «traditionally» recognized. Archetypal analysis of the current state of national and international security as one of the global problems of mankind, the study of the content and the coordinates of the categories «national security» and «current threats and challenges to national security» require more detailed research, including more specific formalization. The rapidly growing range of new threats and challenges has forced a lot of governments to reconsider traditional approaches to security. The existing problems in the formation of effective and efficient means and mechanisms

for ensuring international security are presented and identified. In the context of globalization, the main threats can have negative consequences not only for an individual state, but also for the entire world community, as dangers for individuals and specific countries disappear, and instead there appear dangers for individual regions and the global system as a whole. The effectiveness of the institutions of international and national security is analyzed, the factors and spheres of challenges and threats are given and the dynamism of their growth is noted. An important means of deterring challenges and threats are international law, which has always been recognized as an important component of the overall security mechanism in the organization of the world order. The norms of this law in modern conditions come to the fore in the international security system as an effective means of establishing law and order in the complex configuration of international relations. International law in the process of its development in itself becomes a complex multi-sectoral system, directly undergoing qualitative changes in the security system in general, as well as its use in various fields. The current state of international security is summarized, conclusions on the need to develop a significantly new approach to improving the country's international security are formulated and some aspects of improving mechanisms to prevent, overcome and reduce the impact of existing challenges and threats are proposed.

Keywords: archetypal analysis; security; challenges; threats; factors; spheres; international security; a system of means; interstate institutions; public organizations.

ВСТУП

Проблеми забезпечення необхідного рівня й підтримання безпеки певного територіального простору були актуальними протягом усього існування людства. На сучасному цивілізаційному етапі з низки сукупних факторів такі проблеми для кожної країни стали однією з центральних як всередині, так і в міжнародному вимірі. Існуючі проблеми із формування ефективних та дієвих засобів і механізмів забезпечення міжнародної безпеки на фоні зростаючих викликів та загроз актуалізують вироблення теоретико-прикладного змісту адекватних систем для практичного втілення захисних функцій різного типу. Участь у розробці таких програм, крім державних інституцій, беруть як окремі ініціативні громадяни, так і певні соціальні групи чи громадські організації різних країн, а також міжнародні організації, втягуючи у ці процеси світове співтовариство загалом. Як соціально-економічне та політичне явище, система міжнародної безпеки обслуговує інтереси та потреби більшості держав міжнародної спільноти, стаючи на теперішній час пріоритетом в головних мотивах цивілізаційного поступу.

Динамічно зростаючий спектр нових загроз і викликів вимушено спричинили те, що уряди багатьох країн переглядають традиційні підходи до розв'язання проблем безпеки. Синтез різних факторів впливу на безпеку змушує держави змінювати не тільки свої підходи до

визначення суті нових загроз і викликів, а й розробляти нові інструменти їх нейтралізації. Нові загрози носять транснаціональний характер, а тому боротися з якими одна країна просто не може. Тому питання міжнародної безпеки сьогодні є актуальним як ніколи.

Актуалізація питань щодо попередження, усунення та подолання сучасних загроз та викликів в національній чи міжнародній безпеці у геополітичній сфері отримали найбільш об'ємного розкриття, як це визнається у предметній сфері теоретико-прикладних знань, у працях таких вітчизняних дослідників: І. Біласа, О. Коломійця, М. Кулініч, А. Падеріна, Г. Перепелиці, Г. Ситника, Р. Скриньковського, Т. Стародуб, Н. Титаренко, В. Ціватого та Л. Чекаленко. Проблемами вироблення адекватних механізмів і засобів подолання загроз та викликів сучасній міжнародній безпеці розкриті і в розробках багатьох зарубіжних дослідників, зокрема таких, як Е. Азер, А. Ахарія, А. Беттлер, С. Браун, Б. Броді, А. Возженіков, А. Волферс, М. Каплан, Д. Кауфман, У. Ліпман, Г. Моргентгау, О. Прохожев, Є. Ротшильд, С. Стрендж, Д. Тренін, К. Холсті, С. Хофманн та інші.

Попри велику кількість різноспрямованих досліджень щодо появи нових в контексті з існуючими викликами і загрозами безпеки, та з урахуванням раніше сформульованих теоризованих напрацювань, багато невирішених проблем залишаються як у самій теорії, так ще більшою мірою в практичній організації

міжнародної безпеки. Проблематичність вирішення ситуації ускладнює, насамперед, відсутність системності стосовно самого змістового наповнення понятійного апарату у цій сфері. У сучасній науці поняття міжнародної безпеки стає усе більш складним, багатограним, не має чітких меж і структури, єдино визнаного рівня вагомості кожного окремого елемента в системі. Цю проблематику слід вважати базовою і такою, що створює перепону до вироблення різними внутрішньодержавними і міжнародними суб'єктами єдино узгоджених і обґрунтованих пропозицій щодо доцільності впровадження тих чи інших конкретних методів та моделей управління безпекою на національному й глобальному рівнях.

Метою статті є архетипний аналіз складових і ціннісних засад сучасного стану національної та міжнародної безпеки, як однієї з глобальних проблем людства.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження змісту і координат категорій “національна безпека” та “сучасні загрози та виклики національній безпеці” потребують більш детального дослідження, зокрема конкретизованішої формалізації. Зважаючи на глобальні зміни, які виникли в епоху глобалізації, коли світ став більш взаємопов'язаним та взаємозалежним [4], питання транснаціональної координації у сфері безпеки набуло особливої гостроти. Передусім значимим стає завдання класифікації причин, які впливають на стан нинішньої системи міжнародної безпеки. Тобто, потреба системно дослідити цю вагому для світової спільноти проблему. Напрацювати ефективні заходи для її розв'язання, що забезпечить стабільність і мир в умовах зростання міжнародної напруги [6, с. 3], стала невідкладною.

Модель аналізу безпеки в контексті загроз вимагає все ж певних уточнень та поправок. Часто загрози сприймаються як дуже широка група явищ, що негативно оцінюються. Проте частина явищ має характер не реальних загроз, а викликів для безпеки окремих держав. Але, якщо вчасно не відреагувати на них, то вони можуть трансформуватися у загрози для безпеки цілих народів та держав і мати негативний вплив на формування світової безпеки. Об'єктивне визначення загроз пе-

редбачає чітке усвідомлення параметрів, поза межами яких певне явище втрачає можливість саморегуляції та потребує зовнішнього втручання для збереження стабільності соціальної системи нівелювання факторів загрози [12, с. 181].

Традиційно міжнародну безпеку переважно класифікують за: а) масштабами – безпека національна та регіональна; б) сферами забезпечення – безпека у військовій, політичній, економічній, гуманітарній; в) суб'єктивністю – безпека людини, суспільства, держави. У будь-якому разі поняття “безпека” втілює у собі комплекс політичних, економічних, екологічних, інформаційних, гуманітарних та інших аспектів, що розкривають його зміст. Залежно від масштабів виміру розрізняють національний, регіональний і глобальний рівні сучасної цивілізаційної безпеки. Така типологія пов'язана з найважливішими просторовими категоріями геополітичної теорії, до яких належать державна територія, геостратегічний регіон, геополітичний регіон і світовий геополітичний простір [11].

В узагальненому розумінні сучасний зміст “міжнародної безпеки” ототожнюється з організацією такого типу світового порядку, у якому створені нормальні міжнародні (транснаціональні) умови для вільного розвитку держав та інших суб'єктів міжнародного права. Незаперечним і загально визнаним є факт, що у XXI ст. змінилися уявлення про зміст безпеки як у свідомості науковців, політиків, представників органів державної влади, так і на суспільно-побутовому рівні: гібридність загроз не є новелою, а ось розуміння того, що повернення до життя “по-старому” уже не буде, є абсолютним трендом. Криза системи ліберального устрою замінюється як на національному, так і міжнародному рівнях.

На теперішній час діапазон загроз глобальній, регіональній, у тому числі і європейській безпеці, змінився повністю. Як приклад, до нових викликів наводяться факти неконтрольованої міграції або демографічні диспропорції, які розглядаються взаємопов'язано з іншими проблемами. Так само, проблему організованої злочинності дуже важко відокремити від проблеми відмивання грошей і корупції. Тобто більшість загроз та викликів часто є взаємопов'язаними та взаємозалежними [8, с. 19], що й вимагає перегляду всієї системи забезпечення міжнародної безпеки.

Новий підхід до проблем безпеки передбачає і нове розуміння її комплексного характеру. Поняття “безпеки” у найбільш загальному значенні характеризує конкретний стан і ступінь захищеності будь-якої держави та її спроможність протистояти внутрішнім і зовнішнім викликам і загрозам. Водночас під безпекою розуміють діяльність людей, суспільства, держави, світового співтовариства щодо виявлення, запобігання, послаблення, усунення та відвернення загрози, здатної спричинити значні матеріальні та духовні збитки, негативно вплинути на подальший розвиток [7].

В умовах глобалізації основні загрози можуть мати негативні наслідки не лише для окремої держави, а й для всієї світової спільноти. Оскільки зникають небезпеки для окремих індивідів та конкретних країн, а натомість з'являються небезпеки для окремих регіонів та глобальної світової системи загалом. Простим доказом цього можуть бути навіть внутрішні державні конфлікти, які привертають увагу перш за все держав-сусідів. Часто призводять до втручання міжнародних організацій у врегулювання з метою недопущення їх ескалації, що призводить до появи таких же конфліктів в інших країнах, які мають подібні проблеми.

Складність розв'язання вище перелічених загроз зумовлює вироблення узагальнених принципів, на яких вибудовується базова основа – сучасна система міжнародної безпеки. Витоки формулювання сучасної концепції міжнародної безпеки впливають із загального характеру загрозливих явищ. Тобто однакового рівня їхнього впливу на безпеку для всіх країн, незалежно від їхньої ролі на світовій арені і стосуються міжнародного співробітництва у вирішенні проблеми безпеки та колективність дій щодо їх усунення. При цьому відзначається недостатність тільки одних силових засобів підтримання миру. Акцентується на важливості побудови основи і досягнення високого ступеня довіри в міжнародних стосунках, відкритості у міжнародній політиці, системному характері побудови безпеки [1].

Важливим засобом стримування викликів і загроз вважається міжнародне право, яке в організації світового правопорядку завжди визнавалася вагомою складовою загального механізму безпеки. Норми цього права в су-

часних умовах висуваються на перший план у міжнародній безпековій системі як дієвий засіб установавання правопорядку в складній конфігурації міжнародних відносин. Міжнародне право у процесі свого розвитку само по собі стає складною багатогалузевою системою, безпосередньо зазнаючи якісних змін і у системі безпеки загалом, а також і в характері його використання в різних сферах. Разом з тим, для практичного втілення його приписів міжнародним співтовариством відсутній дієвий наддержавний орган, здатний реально примушувати окремі міждержавні суб'єкти чи держави як такі до дотримання норм цього права. Єдиний інструмент глобального характеру (Організація Об'єднаних Націй), дедалі більше втрачає можливості реального втілення на практиці своїх статутних завдань. Основною метою цього утворення є підтримка міжнародного миру та безпеки, вживання ефективних колективних заходів для відвернення та усунення загрози миру, придушення актів агресії або інших порушень миру, вирішування мирними засобами міжнародних суперечок.

Сформована у глобальному просторі система міжнародної безпеки за останні роки неодноразово піддавалася серйозним випробуванням, – світ потрясли економічні та політичні кризи, соціально-етичні революції з використанням військових конфліктів. Виходячи з низки реально існуючих факторів (наприклад, анексія українського Криму Росією), неспроможності дії норм міжнародного права у багатьох випадках (аналітичні виступи політиків і державних осіб, наукові публікації) підкреслюється, що міжнародне співтовариство має колективну відповідальність за відношення поваги до міжнародного права та пошуку тривалих рішень найнагальніших загроз глобальному миру та безпеки. Тому остаточна відповідальність Ради Безпеки полягає в тому, щоб докласти всіх зусиль, аби досягти цієї загальної мети та довести, що система боротьби з розповсюдженням ЗМЗ ефективно працює. При цьому можна відзначити, що питанню адаптації міжнародного права і міжнародного врегулювання відносин до реально існуючих викликів приділяється значна увага і окреслені контури посилення його дії (наприклад, система санкцій проти Росії).

У теоретико-прикладних оглядах виділяють характерну особливість сучасної системи міжнародної безпеки. В контексті розгляду

протистояння двох тенденцій: фрагментація і регіоналізація міжнародної безпеки, результатом чого є напруженість і суперництво; прагнення до глобальної стратегічного взаємозв'язку. Саме тому, проблематика становлення якісно нової системи міжнародної безпеки постає критично гострою і дедалі актуальнішою. Пояснюється не тільки її абсолютним значенням для збереження стабільного функціонування світового співтовариства, але й важливою основою для збереження людської цивілізації як такої загалом.

Початок XXI ст. характеризуються прогресуючим у всьому світі зростанням кількості соціальних, економічних, техногенних та екологічних загроз різного рівня й різнохарактерного типу. Формат сучасної безпеки характерний дедалі зростаючою складністю сукупних викликів і загроз, обумовлених синтезом технологічних, фінансових і політичних взаємозв'язків в соціально-економічних системах різного рівня. За своїм контуром такі системи стають все більш непередбачуваними з появою у них нових комбінацій у зростаючому параметрі ризику та загроз і, відповідно, масштабів їх наслідків. Крім того, виклики і загрози все більше перетворюються в самопідтримуючий процес, у якому зростає невизначеність причин і причинно-наслідкових зв'язків. Поява нових типів загроз безпеки, їх джерел та масштабів вимагає нових підходів до організації систем протистояння їм. Безперечно чіткий поділ типів безпеки на традиційні і нові виклики та загрози є досить умовним, оскільки і загрози, що існували раніше можуть набувати нового змісту.

На перший план в узагальненому розгляді архетипного аналізу міжнародної безпеки висуваються такі виклики і загрози: внутрішньодержавні конфлікти та громадянські війни; міждержавні конфлікти за участі не менше як двох суверенних держав; поширення зброї масового знищення та звичайних озброєнь; організована злочинність, що включає торгівлю наркотиками і діє у глобальному масштабі; тероризм, що виступає у формі недержавних озброєних груп; глобальні загрози і виклики, що включають конфлікти за доступ до обмежених енергетичних ресурсів, зміни клімату, руйнування довкілля, природні катастрофи, відмивання грошей, бідність, епідемії тощо [9].

У сучасному світі найочевиднішими визнаються такі загрози: міжнародний тероризм, екологічні проблеми, ядерна небезпека, етнічні і релігійні конфлікти, неконтрольована міграція, а також організована злочинність. Такі загрози і виклики часто взаємопов'язані та взаємозалежні. Вони мають транснаціональний характер і спричиняють небезпеку не тільки якійсь конкретній країні, а й усьому європейському та міжнародному співтовариству. Саме динамізм і непрогнозованість появи нових загроз і викликів змусила уряди багатьох країн переглянути традиційні підходи до розв'язання проблем своєї безпеки. Глобалізація змушує держави змінити не тільки свої підходи до визнання і визначення суті нових загроз і викликів, а й розробити нові інструменти їх нейтралізації. Україна, як самостійна держава, також долучена до процесу регулювання глобальних проблем міжнародної безпеки. Світове співтовариство, формуючи нові міждержавні інституції, визначає новий формат правил і принципів, адекватних для подолання загроз і викликів сучасного глобального простору.

Гостроту проблеми та невідкладність її вирішення засвідчує традиційна Міжнародна конференція (лютий 2018 року, Мюнхен) з питань політики та безпеки. За своєю суттю це міжнародний дискусійний форум, який збирає політиків, дипломатів, військових, бізнесменів, наукових і громадських діячів з багатьох країн (учасників НАТО і Євросоюзу, а також держав, що грають важливу роль на світовій арені). Він передбачений для обговорення актуальних політичних й соціально-екологічних проблем, що стосуються балансу сил в міжнародних відносинах, зміцнення системи міжнародного права і демократичного світопорядку, вплив технологій на розвиток демократичних інститутів, ядерна й екологічна безпека і т. д. Результати цього форуму, як і низки інших міжнародних заходів подібного спрямування і тематики, виразно засвідчують, що в сучасному світовому глобалізаційному процесі стає очевидною потреба вдосконалення механізмів міжнародного правового регулювання, які дозволять своєчасно й ефективно відповідати на виклики та загрози. При цьому визнано, що система міжнародного права потребує вдосконалення та динаміки для набуття здатності своєчасно ідентифікувати загрози і виклики, створюва-

ти ефективні правові та інституційні засоби їхньої протидії [5].

Цей захід був максимально використано українською дипломатією не тільки для донесення своєї позиції і переговорів, а й проведення різноманітних зустрічей, обмінів думками, консультацій і різноманітних переговорів, присвячених широкому колу питань. Президент України Петро Порошенко у своїй промові наголосив на тому, що Росія веде гібридну війну проти всього світу. Також була висловлена зацікавленість в залученні більшої практичної та експертної допомоги НАТО для досягнення подальшого прогресу на цьому шляху. Серед безлічі анонованих тем увага також була приділена питанням врегулювання ситуації, що склалася на Донбасі. Голова Мюнхенської безпекової конференції Вольфганг Ішінгер назвав конфлікт на Сході України однією з найбільших загроз для міжнародної безпеки.

Загалом можна зробити узагальнюючий висновок, що на теперішній час у зв'язку з появою нових викликів і загроз різної форми і конфігурації забезпечення міжнародної безпеки залишається головною і надскладною проблемою сучасності. Нові види озброєнь, включаючи психолого-технологічного характеру та нарощування "традиційних" не залишають жодній державі можливостей забезпечити свою безпеку лише військово-технічними засобами. Стало очевидним, що безпека будь-якої держави не може бути забезпечена тільки за допомогою силових методів і засобів, а лише з використанням при цьому політичних і міжнародно-правових механізмів [10].

Однією із складових безпеки багатьох держав, зокрема й України, є трудова міграція населення в інші держави, внаслідок чого погіршується економічна, соціальна і разом з ними демографічна ситуація.

Скорочення студентів, особливо тих, що навчаються на комерційній основі тягне за собою й зменшення фінансування науково-дослідних робіт, можливості проведення інших наукових заходів. Це стосується також дієвості аспірантури і докторантури, науково-дослідної діяльності навчального закладу. У сукупності вони формують негативний вплив на інтелектуальний потенціал нації та інтелектуальну позицію держави у світовому просторі. Цей фактор стосується не тільки

України, але й багатьох інших країн світу. У глобальній популяції студентів, які навчаються не в країнах свого громадянства, українці складають трохи більше, ніж соту частину.

Окрім відтоку студентів варто звернути увагу й на сучасну проблему науки, яка полягає в недостатньому матеріальному забезпеченні науковців нашої держави. Розвинуті країни із потужними економіками сьогодні ведуть активну пропаганду щодо залучення висококваліфікованих науковців до різноманітних інноваційних проектів. Реалізація проектів в найближчому майбутньому дасть можливість їм остаточно закріпити за собою ключові позиції в світовому рейтингу.

Серед цих країн знаходяться західні європейські країни, США та Канада, очевидно ці країни цікавлять мігрантів з двох причин: потужна економіка та високий рівень розвитку науки. Слідом за цими країнами активно прогресують такі країни як Китай, Індія, Японія, незважаючи навіть на культурні відмінності. РФ та країни СНД менш привабливі через політичні обставини та нижчий рівень оплати праці.

Небезпека для наукового потенціалу нашої країни очевидна і вкрай важлива для національної економіки. Зростання академічної мобільності українських науковців та погіршення їхнього соціально-економічного стану, спричинятиме швидке переміщення, на більш вигідні соціально-економічні та професійні умови. Найталановитіших та висококваліфікованих кадрів через систему міжнародних наукових організацій, двосторонніх грантів на спільні проекти тощо. Ще одним фактором який має вплив на міграційні настрої науковців є низький рівень самореалізації та можливості вирішення глобальних наукових задач.

Розвинуті країни в яких діяльності державної політики спрямована саме розвитку науки і освіти активно функціонує академічна мобільність, а наукова еміграція відсутня. Саме академічна мобільність позитивно впливає на розвиток наукової спільноти. Менш розвиненим країнам для досягнення подібної високої мети, потрібні прораховані та цілеспрямовані заходи – наукова політика.

Чинник тероризму має вагомий вплив на урядову та загальну безпеку. Деякі держави

користуються гаслом “боротьба з тероризмом”, а окремі виявляються прихильниками тероризму в інших країнах для здобутку особистої внутрішньодержавної, геополітичної і регіональної мети.

За рівнем впливу тероризму Україна знаходиться на 17-му місці в світі (таблиця).

Таблиця – Глобальний індекс тероризму 2017 р.*

№	Країна	Показник
1	Ірак	10,000
2	Афганістан	9,441
3	Нігерія	9,009
4	Сирія	8,621
5	Пакистан	8,400
6	Ємен	7,877
7	Сомалі	7,654
8	Індія	7,534
9	Туреччина	7,519
10	Лівія	7,256
11	Єгипет	7,170
12	Філіппіни	7,126
13	Демократична Республіка Конго	6,967
14	Південний Судан	6,821
15	Камерун	6,757
16	Тайланд	6,509
17	Україна	6,557
18	Судан	6,453

Примітки: укладено на основі [4].

Відносно стану глобального тероризму у 2017 р. в індексі *The Global Terrorism Index*, поширеному Інститутом економіки та миру 6,557 бали одержала Україна. Максимально небезпечний стан серед усіх країн у Європі має Україна. Необхідно відзначити, що методи які застосовує Інститут економіки та миру, відносить інциденти агресії Росією мілітарних організацій проти України до терористичних актів. Рівень впливу тероризму в Україні знизився у порівнянні з минулорічним зві-

том: Україна була на 11 місці і мала 7,1 бала у *The Global Terrorism Index 2016* [4].

Із 2014 року Україна входить до двадцятки країн, найбільше загрожених тероризмом, і має найвище зростання [13] у регіоні за минулі 15 років. Україна є однією з десяти держав, у яких спостерігається доволі значне покращення ситуації, оскільки в Україні терористичні напади здійснює лише одна терористична група – “ДНР”, і вони здебільшого спрямовані проти українських військовиків.

Європол виділяє провідні види сучасного тероризму в залежності від цілей: – джихадистський; – етно-націоналістичний та сепаратистський; – “лівий” та анархістський; – “правий”; – тероризм однаків. Цей поділ дозволяє виявляти активні терористичні організації та визначати, які з них являють загрозу в світі та для України. Супутникові знімки можна отримати у вільному доступі будь-якої місцевості або ймовірного об’єкта терористичної атаки. Необхідно виділити останні тенденції щодо використання терористичними організаціями новітніх технологій та активність у кіберпросторі: здійснення вербувальної роботи, поширення пропаганди, тобто це пов’язано із виконанням хакерських атак.

ВИСНОВКИ

Шлях до гарантій безпеки кожної окремої держави лежить через всесвітнє зміцнення загальної безпеки: “основним історичним парадоксом, з яким найчастіше стикаємося, є те, що незважаючи на збільшення засобів і технологій забезпечення безпеки, кількість загроз не зменшується, а навпаки, зростає” [2, с. 4]. Усеосяжна система міжнародної безпеки висуває потребу вироблення нового підходу до проблеми забезпечення миру та безпеки на планеті, зокрема такого у якому взаємопов’язано і взаємозалежно застосовуються основні види міжнародно-правових гарантій – нормативних, організаційних, матеріальних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bilas, I. (2011). OON ta suchasni vyklyky i zahrozy mizhnarodnii spilnoti ta bezpetsi v umovakh hlobalizatsii [The UN and current challenges and threats to the international community and security in the context of globalization]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 96(1), 34–39 (in Ukrainian)

- [Білас, І. (2011). ООН та сучасні виклики і загрози міжнародній спільноті та безпеці в умовах глобалізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 96(1), 34–39].
2. Chekalenko, L. (Ed.). (2013). *Svitovi intehtatsiini protsesy v umovakh transformatsii mizhnarodnykh system* [World integration processes in the conditions of transformation of international systems]. Kyiv: Dyplomatychna akademiia Ukrainy pry MZS Ukrainy (in Ukrainian) [Чекаленко, Л. (Ред.). (2013). *Світові інтеграційні процеси в умовах трансформації міжнародних систем*. Київ: Дипломатична академія України при МЗС України].
  3. Filipenko, A. (2002). *Tsyvilizatsiini vymiry ekonomichnoho rozvytku* [Civilizational dimensions of economic development]. Kyiv: Znannia Ukrainy (in Ukrainian) [Філіпенко, А. (2002). *Цивілізаційні виміри економічного розвитку*. Київ: Знання України].
  4. Institute for Economics & Peace. (2018). *The Global Terrorism Index 2017: Measuring and understanding the impact of terrorism*. Retrieved September 1, 2020, from <https://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/Global%20Terrorism%20Index%202017%20%284%29.pdf>
  5. Kolomiets, O. (2013). *Kontsept mizhnarodnoi bezpeky v konteksti hlobalizatsii* [The concept of international security in the context of globalization]. Kyiv: Vydavnytstvo KМУ (in Ukrainian) [Коломієць, О. (2013). *Концепт міжнародної безпеки в контексті глобалізації*. Київ: Видавництво КМУ].
  6. Nikolaeva, E. (2001). *Mezhdunarodno-pravovye problemy mezhdunarodnykh nepravitelstvennykh organizatsii* [International legal problems of international non-governmental organizations] (Doctoral dissertation). Moscow (in Russian) [Николаева, Э. (2001). *Международно-правовые проблемы международных неправительственных организаций* (Кандидатская диссертация). Москва].
  7. Pylypenko, O. (2014). *Suchasni problemy mizhnarodnoi bezpeky* [Modern problems of international security]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 123, 16–23 (in Ukrainian) [Пилипенко, О. (2014). Сучасні проблеми міжнародної безпеки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*, 123, 16–23].
  8. Pyrozhekov, S. (2004). *Sotsialnyi prohres i problemy bezpeky* [Social progress and security issues]. *Stratehichna panorama*, 4, 3–9 (in Ukrainian) [Пирожков, С. (2004). Соціальний прогрес і проблеми безпеки. *Стратегічна панорама*, 4, 3–9].
  9. Savenko, S. (2017, October 26). *Ukrainci na eksport: sohodni i zavtra trudovoi mihratsii* []. *Fainens.yua*. Retrieved September 1, 2020, from <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi> (in Ukrainian) [Савенко, С. (2017, Жовтень 26). Українці на експорт: сьогодні і завтра трудової міграції. *Файненс.юа*. Актуально на 01.09.2020. <https://news.finance.ua/ua/news/-/413402/ukrayintsi-na-eksport-sogodni-i-zavtra-trudovoyi-migratsiyi>].
  10. Smozhenko, T., & Skrynnyk, Z. (Ed.). (2015). *Ukrainska liudyna v yevropeiskomu sviti: vymiry identychnosti* [Ukrainian man in the European world: dimensions of identity]. Kyiv: UBS NBU (in Ukrainian) [Сможенко, Т., & Скринник, З. (Ред.). (2015). *Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності*. Київ: УБС НБУ].
  11. Trebin, M. (Ed.). (2015). *Politolohichni entsyklopedychni slovnyk* [Political science encyclopedic dictionary]. Kharkiv: Pravo. [Требін, М. (Ред.). (2015). *Політологічний енциклопедичний словник*. Харків: Право].
  12. Yuskiv, Kh. (2016). *Novi vyklyky ta zahrozy dlia systemy natsionalnoi bezpeky derzhavy v umovakh transformatsii systemy mizhnarodnykh vidnosyn na hlobalnomu y rehionalnomu rivniakh: teoretyko-metodolohichni ta prykladni aspekty* [New challenges and threats to the national security system in the context of the transformation of the system of international relations at the global and regional levels: theoretical and methodological and applied aspects].

Mizhnarodni vidnosyny, 11. Retrieved September 1, 2020, from

http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2903/2602 (in Ukrainian)

[Юськів, Х. (2016). Нові виклики та загрози для системи національної безпеки держави в умовах трансформації системи міжнародних відносин на глобальному й регіональному рівнях: теоретико-методологічні та прикладні аспекти. *Міжнародні відносини, 11*. URL: http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2903/2602].

13. Zhabin, S., Kazmina, O., & Vasyliuk, O. (2018). Migrantsiini namiry molodykh uchenykh NAN Ukrainy: za danymy sotsiologichnoho opytuvannia 2017 roku. *Сpilne: zhurnal sotsialnoi krytyky*. Retrieved September 1, 2020, from <https://commons.com.ua/uk/migracijni-namiri-molodih-uchenih> (in Ukrainian)
- [Жабін, С., Казьміна, О., & Василюк, О. (2018). Міграційні наміри молодих учених НАН України: за даними соціологічного опитування 2017 року. *Спільне: журнал соціальної критики*. URL: <https://commons.com.ua/uk/migracijni-namiri-molodih-uchenih>].

Генезис права народу на спротив

The Genesis of the People's Right to Resist

Наталія Ортинська¹
Natalia Ortynska

¹ *Lviv Polytechnic National University*
12 Stepana Bandery Street, Lviv, 79013, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-3](https://doi.org/10.22178/pos.63-3)

JEL Classification: K40

Received 25.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
natalius2008@ukr.net

© 2020 The Author. This article is licensed
under a [Creative Commons Attribution 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)
License

Анотація. У статті розглядається історична ретроспектива права народу на спротив. Аналізується античність як період зародження досліджуваного права, що відкривається через праці відомих філософів та мислителів. Проаналізовано основні історичні документи, що передбачали певні передумови для існування цього права. Досліджено події, що відбувалися в Україні, що мали історично важливі наслідки для права на спротив.

Ключові слова: право на спротив; права людини; природні права людини.

Abstract. The article considers the historical retrospective of the people's right to resist. Antiquity is analyzed as the period of origin of the studied law, which is disclosed through the works of famous philosophers and thinkers. The main historical documents that provided certain prerequisites for the existence of this right are analyzed. The events that took place in Ukraine and had historically important consequences for the right to resist are studied.

Keywords: the right to resist; human rights; natural human rights.

ВСТУП

Право на спротив є надзвичайно важливим у сьогоdnішньому трансцидентному світі, що потребує демократичності та високого забезпечення основних прав та свобод людини і реального народовладдя. Людство завжди прагнуло кращого існування, що підтверджується тою кількістю повстань, що відомі нам з історичної ретроспективи, тим самим реалізуючи своє право на повстання. На жаль, влада не завжди здатна задовольнити потреби її народу перетворюючись на тирана, який як злісний звір гнобить її приводячи до природного опору. Народ є тою рушійною силою, що здатний здійснювати фундаментальні зрушення у державотворчих процесах якщо відчує, що влада не відповідає тим ціннісним критеріям, що роками викристалізувались у формуванні самої держави.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Право на спротив (*jus resistendi*) має довгу історію, що бере свій початок від античних

часів. Аристотель (384-322 до н.е.) хоч в загальному не розглядає навіть ймовірності подібного бунту, однак в «Політиці» наводиться думка про опір, який може бути виправданим [1], звичайно право на такий спротив мали лише громадяни. За твердженнями Аристотеля людина, що володіє владою проявляє негативне ставлення до народу то сам народ починає вороже ставитись до такої влади [2]. Аристотель, вважав, що перевороти можуть бути виявлені в різних формах політичного устрою, викликати презирство до устрою з боку певних соціальних груп і класів [1]. Аристотель розглядаючи прагнення до рівності та справедливості як квітесенцією буття, аналізує спротив як реакцію народу на шкідливе владарювання, що породжує повстання з метою заміни влади. Тим самим демонструючи нам довгу історію зародження цього інституту, що з роками набув особливого значення у подальшому розвитку людства. Марк Тулій Цицерон вважав право людей на спротив природнім, підкреслюючи, що немає держави де владарює тиран, однак зауважу-

ючи, що застосування насильства до справедливого правителя є неприпустимим [3].

Китайський мислитель Мен-цзи та інші «стародавні китайські мислителі також виступали проти тиранії, вважали, що влада має не тільки прислухатись до прагнень свого народу, але і не здійснювати щодо нього несправедливих дій, бо в протилежному випадку у народу виникає право протидіяти такій владі аж до абсолютної її зміни» [4].

Аналізуючи Біблійні тексти можливо узагальнено дійти до висновків, що покора державній владі виправдана лише у випадку її дотримання Божих законів, а у протилежному випадку люди мають право на спротив, що тим самим ілюструє християнську позицію до досліджуваного питання.

Відомий Богослов та філософ Фома Аквінський також аналізував право на спротив як таке. Дослідники аналізуючи його праці вдало зазначають, що «державна мислиться Аквінатом не тільки як інститут, що обмежує необхідне зло і виконує поліцейські функції, а й як свого роду виховний заклад. З огляду на таке призначення влади Аквінат розрізняє її сутність, форму і використання: встановлена Богом, влада несе людям добро. Головне завдання державної влади – сприяти загальному благу, дбати про справедливість у справах суспільства і забезпечувати підданам мир і безпеку. Але використання влади може бути поганим. Тому тією мірою, якою світська влада порушує закони Бога, піддані мають право чинити їй опір» [5].

Право на спротив розвивалось у Середньовіччі та викристалізовувались у епосі Просвітництва, коли відбулась перша його юридизація. Право людей на опір (повстання, спротив, право на революцію) є природнім правом людини хоча і сьогодні у правовій доктрині немає чіткого визначення окресленого питання, однак його сутність залишається незмінною. Оскільки людина яка природньо є вільною має право демонструвати свою незгоду із існуючою владою.

Зміна загальної парадигми, що відбулась від часів античності і до Середньовіччя демонструється і іншими його представниками «більш розширено за суб'єктивним складом виразно суверенітет народу у своєму вченні про державу й право визнавав і захищав Марсилья Падуанський. Народ, на його думку – це дже-

рело будь-якої влади (і світської, і духовної), носій суверенітету і верховний законодавець» [5], що тим самим підкреслює значущість поняття народного суверенітету яке поступово викристалізовувалось.

Право на спротив середньовічні мислителі вбачали як крайній захід, що повинен бути цілковито оправданий. Такої позиції дотримувався і Гуго Гроцій зазначаючи, що якщо дії влади загрожують життю (жорстокою поведінкою правителя) всьому народу, то спротив є оправданий [6]. Позиція Гуго Гроція знайшла своє відображення і в подальшому формуванні цього природнього права як мірою самозахисту народу від тиранічних дій правителя. Слід підкреслити, що мислитель приділяв увагу пропорційності такому спротиву до дій самої влади, що не могло виявлятися у помсті, а лише як форма самозахисту народу.

Варфоломійська ніч 1572 року стала значущою подією для права на спротив, оскільки після неї «в середовищі гугенотів з'явилися твори монархомахів (тираноборців). Вони зазначували тиранію короля з позицій феодальної аристократії. Вимагали обмежити владу короля, надати право народів зміщати і вибирати монархів» [7]. В їхніх творах описувались визнання народу на спротив якщо правитель має неоправдане ставлення до народу стаючи тим самим його ворогом. Значущою подією для права на спротив стала Велика Французька революція 1789-1799, що також набула історичного формування на спротив проти неналежної (тиранічної) влади, що гнобила народ, а її методи та засоби були неоправдані.

Джон Локк незважаючи на помірний стиль своїх робіт і безліч застережень, також вважав, що люди мають право не тільки позбутися від тиранії і гноблення, але навіть не допустити їх. Він заявляв про те, що народ завжди має право відновити свою природну первісну свободу і заснувати нову владу для забезпечення власної безпеки, якщо законодавчий орган або глава виконавчої влади спробують захопити абсолютну владу [8].

Отже, можливо дійти до висновку, що право на спротив було повноцінно сформовано у Середньовіччі на тлі історичних подій, що сколихнули світ та стали прикладами спротиву народу проти гноблення влади, що дали свої результати, а також праці таких визначних особистостей як Жан-Жак Руссо, Хуана де

Маріана, Фома Аквінського, Дж. Локка, Гуго Гроція та ін. внесли особливий внесок в формування цього права.

Декларація незалежності США стала одним із найважливіших юридизацій права на спротив, а слова Томаса Джефферсона, що право на спротив є не просто правом, а і обов'язком громадян закарбувалися у всесвітню історію формуванням цього інституту.

Вважається, що термін «громадянська непокоря» була запроваджена Генрі Девід Торо, який ужив його у назві своєї статті, що була присвячена його позиції щодо несплати податків як певному протесту. Тим самим демонструючи, що люди повинні чинити опір владі навіть порушуючи закон [9].

Ціллю і результатом реалізації права на спротив можуть бути зміни публічної влади, припинення зловживання повноваженнями і порушення права людини з сторони її представників, повернення до демократичного правового режиму або зміни конституційного устрою, що направлений на створення правової держави, а також в окремих випадках в сукупності з правом на самовизначення та досягнення незалежності [10].

Отже, право на спротив має довгу історію свого зародження, формування та становлення, що підкріплено низкою революцій, що увійшли в світову історію як боротьба народу з тиранічною владою. Величезна кількість науковців, юристів та богословів закарбували це право у своїх працях, що тим самим підтримували ідеї опору серед громадськості. В період античності та у середньовіччі простежується релігійний компонент у праві на спротив, тобто ставлення правителя не за Божими законами було приводом для опору (повстання), що вважалось виправданим і в очах Бога, оскільки люди рятували себе від постійного гноблення та тиранії, що мала місце у досліджуваному періоді. Право людини на спротив є природним правом, що є невідчужуваним та в загальному не потребує свого нормативного закріплення, оскільки є природною реакцією людей на зневажливе та згубне (шкідливе) ставлення до них, а їхня реакція є (самообороною), що природньо існує у людини. Звичайно меж цієї статті недостатньо, щоб повністю та всеохоплююче проаналізувати величезну кількість подій, що мали місце у світовій історії та стали справжнім надбанням людства у формуванні права

на спротив як невід'ємного, природного права людини.

Слід підкреслити, що дослідники цієї тематики зауважують, що саме людина, а не виключно громадянин (не потрібний стійкий політико-правовий зв'язок із конкретною державою) є суб'єктом цього права, коли всі політико-правові інструменти захисту прав і свобод вже вичерпані, а влада перестає звітувати перед народом та не несе відповідальності за свої дії та не виступає гарантом, саме тоді суб'єкти спротиву матимуть підстави для реалізації свого права на спротив. Авторка наголошує, що політичний протест може мати форми (ненасильницького та насильницького) протесту спрямований такий опір на державну владу, що діє неправомірно, порушує норми права [11] та є нелегітимною (невізнання народом виборів).

Форми реалізації прав на спротив можуть бути активні (акції протесту, мітинги, блокування доріг, установ) та пасивні (відмова суб'єктів від вчинення дій) [10]. До пасивних можливо також віднести ігнорування виборів (електоральний абсентеїзм), голосування проти всіх (політична апатія). Неявка на виборах у низці країн карається штрафами (Австрія та Бельгія) в Аргентині неявка на вибори призведе до позбавлення виборчих прав або можливість займати посади на державній службі, а в Туреччині та Греції неявка загрожує навіть ув'язненню. Виділяють протести заплановані, спонтанні, а також конвенційні та неконвенційні [12]. Звичайно (конвенційність) протесту можливо оцінювати лише з огляду на внутрішнє законодавство держави в якому воно має місце, оскільки кожна держава самостійно встановлює відповідні норми (рамки) для проведення (мирних) мітингів, зборів чи демонстрацій. Наприклад в Україні це право визначено ст. 39 Основного Закону та вважається непорушне та невідчужуване.

Право на спротив є справжнім барометром демократичності держави, рівень дотримання прав та свобод людини, а головне легітимність державної влади, оскільки у недемократичних державах будь-який громадський протест придушується на зародковому рівні не дозволяючи набирати всенародної підтримки, що є страшною для державної влади. На жаль, такі приклади нам відомі у країнах колишнього СРСР, що мають надзвичайний

спадок тоталітарного правління, що відобразився гірким досвідом для цілих народів. «Громадянський протест – це публічна, ненасильницька, свідомо політична діяльність, яка однак спрямована проти нелегітимних дій та актів державної влади і здійснюється, як правило, з метою змін у законодавстві чи в політиці державної влади. Колективні суб'єкти як учасники громадянського протесту апелюють до принципів конституційної демократії, до ідеї фундаментальних прав та свобод чи демократичної легітимності» Важливим видається не лише закріплення цього права в законодавстві, а насамперед високий рівень політичної та правової культури органів державної влади, оскільки громадський протест є певним випробуванням на толерантність державної влади до свого народу, що також визначає і її легітимність [13]. Отже, власне якщо державна влада тяжіє до тоталітарного режиму, будь-який протест буде негайно придушений, що свідчитиме про стан справ у цій державі.

Форми і методи спротиву розмежовуються у зв'язку із винуватцями порушення прав людини: держава, інституції, групи осіб чи окремі особи. Зазвичай перед спротивом народ застосовує всі демократичні механізми: подачі петицій, звернення до органів державної влади, організація мітингів, демонстрацій і як крайній захід – революції та повстання. Народ використовує останні засоби у випадку недовіри перших. А заборона мітингів та протестів з боку влади є не демократичні та протиправні заходи, що мають короткостроковий ефект [14]. В сучасності запити народу, що не отримала належної відповіді будуть перманентно тягнути до спротиву, оскільки народ не готовий залишатися пригнобленим. Однак сучасні події в світі демонструють, що влада не часто готова сприймати спротив як природне право людини та застосовують адміністративний та силовий ресурс для пригноблення повстань.

Отже, можливо зробити висновок, що найчастіше алгоритм розвитку подій відображається у поступовому виразі незгоди народом та у поступовому вичерпанню усього належного інструментарію для мирного вирішення конфліктних ситуацій. Одним із останніх форм спротиву є повстання та революція, що має характеристики масовості, єдиної сформованої цілі та безапеляційності у задоволенні вимог народу.

Дослідники цієї тематики виділяють наступні основні причини на спротив народу: обмеження прав людини, політичні репресії, несправедливий розподіл доходів між різними прошарками населення, неможливість діяльності опозиції, виняткове правосуддя, тотальна корупція, реальна влада сконцентрована в одних руках, фальсифікація виборчих процедур, державний контроль засобів масової інформації, воєнна експансія чи пошук зовнішнього ворога [15].

Всі причини, що спонукають народ до спротиву є неналежне ставлення державної влади, окремих інституцій до народу загалом або до окремої частини, що виявляється у всьому порушенні прав людини. Конституціоналізм як ціннісний інститут має на меті обмежити свавілля державної влади саме тому деякі країни декларують право на спротив у своїх Конституціях, що є виявом високої поваги до реалізації реального народовладдя та є механізмом захисту основоположних прав та свобод людини.

Громадянська непокоря – це ненасильницький протест, призначений впливати на конкретну державну політику. На відміну від цього, право на опір викликає мову насильства. Його цілями є не просто заміна окремих політик більш бажаними, а оптова реструктуризація цілого режиму. Таким чином, це вимагає вищого порогу зловживання перед тим, як до нього звертатися, але це також має більш серйозні наслідки для цілі протесту [16]. Безліч революцій мали на меті власне повалення цілого режиму, що підкреслює, що така форма опору має місце коли інші засоби впливу вже вичерпались, натомість влада не реагує на заклики свого народу.

У сьогоденні майже кожна держава світу прагне стати правовою, демократичною та стабільною, однак для цього легітимність державної влади повинна бути ключовим фактором успішності якщо паритетний зв'язок влади та народу втрачається, вимоги та заклики останніх ігноруються, зростає корумпованість влади, опозиція немає реально діючого впливу, а права та свободи людини неналежно захищені, то це може стати причиною природного спротиву народу. За часів незалежності українська влада зіштовхувалась з народним спротивом вже не один раз. Помаранчева революція була спричинена незгодою народу із виборами президента України.

Цей протест призвів до рішення Верховного суду про призначення другого повторного туру виборів на яких перемогу отримав опозиціонер Віктор Ющенко. Ще одне повстання яке пережила Україна була Революція Гідності, що була протестом молоді, а згодом і цілого народу щодо зміни державного курсу Європейської інтеграції. Під час революції була величезна кількість жертв, застосовані нечувані звірства з боку влади до власного народу.

Важливо підкреслити, що народний спротив (таких як повстання чи революція) наступає тоді коли вичерпані усі правові, демократичні важелі впливу, що є у руках народу. Однак найважливішим питанням залишається межі цього права, що є надскладним. У сьогоднішні ми стали свідками повстання, що відбуваються у Білорусії які можливо порівняти із помаранчевою революцією, оскільки народ також не згідний із результатами виборів та прагнуть, щоб перемогу отримала опозиціонерка, С. Тихановська, а не бувший президент О. Лукашенко. Тисячі людей, що вийшли на протест жорстоко розганяв ОМОН та навіть застосовували зброю, а також у країні був заблокований інтернет, що свідчить про сукупні дії влади для придушення народного повстання як реалізації природного права людини на спротив. На жаль, діючи влада застосовуючи силовий ресурс лише підтверджує своє нелегітимне існування та відсутність реального права народу вирішувати свою долю.

Як зазначають вітчизняні науковці «право на повстання, як насильницька форма спротиву,

розглядається як конституційний еквівалент права на необхідну оборону, крайній засіб, до якого звертаються у разі неможливості ефективно захисту своїх прав за допомогою інших правових механізмів, що реалізуються в умовах демократичного режиму» [17]. Право на повстання не висвітлено у міжнародному законодавстві, а рідкісні його згадки не дають чітко зрозуміти ставлення міжнародної спільноти до меж реалізації цього права. Саме тому право на повстання слід вважати, природним правом людини опиратися владі чи її рішенням, що суперечать інтересам самого народу у випадку якщо усі демократичні та правові важелі впливу не дали очікуваного результату.

ВИСНОВКИ

Ще із античних часів вбачаємо зародження права народу на спротив, що виражається у працях відомих філософів та мислителів. Право на спротив було повноцінно сформовано у Середньовіччі на тлі історичних подій, що сколихнули світ та стали прикладами спротиву народу проти гноблення влади. Передумовами реалізації народом права на спротив є невиконання владою своїх обов'язків та обіцянок на яких очікував народ та використання всіх правових інструментаріїв, що здатні вплинути на владу. Право на спротив є надзвичайно важливим і як показують революційні події, що відбувались в Україні мають величезне значення для всіх державотворчих процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Skyperskykh, A. V. (2015). *Pravo na soprotivleniye: polytyko-fylosofskaia retrospektyva* [The Right to Resist: A Political and Philosophical Retrospective]. *Sotsyum y vlast*, 5(55), 67–72 (in Ukrainian)
[Скиперських, А. В. (2015). Право на сопротивление: политико-философская ретроспектива. *Социум и власть*, 5(55), 67–72].
2. Aristotel. (1983). *Sochineniia*. Moscow: Mysl (in Russian)
[Аристотель. (1983). *Сочинения*. Москва: Мысль].
3. Tsitseron. (1966). *Dialogi: O gosudarstve o zakonakh* [Dialogues: About the state – about laws]. Moscow: Nauka (in Russian)
[Цицерон (1966). *Диалоги: О государстве – о законах*. Москва: Наука].
4. Oros, M. (2019). *Pravo narodu na sprotyv: konstytutsiino-pravove doslidzhennia* [The right of the people to resist: a constitutional and legal study] (Doctoral dissertation); Uzhhorodskiy natsionalnyi universytet. Uzhhorod (in Ukrainian)

- [Орос, М. (2019). *Право народу на спротив: конституційно-правове дослідження* (Кандидатська дисертація); Ужгородський національний університет. Ужгород].
5. Kurinnyi, O. (2012, October 12). *Pravo narodu na povstannia u filozofsko-pravovykh kontseptsiiakh yevropeiskoi tsyvilizatsii* [The right of the people to revolt in the philosophical and legal concepts of European civilization]. Retrieved from https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html (in Ukrainian)
[Курінний, О. (2012, Жовтень 12). *Право народу на повстання у філософсько-правових концепціях європейської цивілізації*. URL: https://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_3931.html].
  6. Grotsii, G. (n. d.). *O prave voiny i mira* [On the law of war and peace]. Retrieved from https://www.civisbook.ru/files/File/Groziy_Kn1.pdf (in Russian)
[Гроций, Г. (n. d.). *О праве войны и мира*. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Groziy_Kn1.pdf].
  7. Kormych, A. I. (2015). *Istoriia vchen pro derzhavu i pravo* [History of the doctrines of state and law]. Kyiv: Pravova yednist (in Ukrainian)
[Кормич, А. І. (2015). *Історія вчень про державу і право*. Київ: Правова єдність].
  8. Kovalev, A. (2017). *Revoliutsiia i pravo soprotivleniia v politicheskoi filosofii Dzhona Lokka* [Revolution and the Law of Resistance in the Political Philosophy of John Locke]. *Nauka. Mysl, 1-1*, 39–43 (in Russian)
[Ковалев, А. (2017). Революция и право сопротивления в политической философии Джона Локка. *Наука. Мысль, 1(1)*, 39–43].
  9. Toro, G. (2001). *Vysshie Zakony* [Higher Laws]. Retrieved from <http://www.marsexx.ru/lit/toro-vysshie-zakony.html#7461> (in Russian)
[Торо, Г. (2001). *Высшие Законы*. URL: <http://www.marsexx.ru/lit/toro-vysshie-zakony.html#7461>].
  10. Razmetaeva, IU. (2014). *Pravo na soprotivlenie osnovnye teoreticheskie aspekty* [The Right to Resist: Basic Theoretical Aspects]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Yurysprudentsiia*, 8, 33–36 (in Russian)
[Разметаева, Ю. (2014). Право на сопротивление: основные теоретические аспекты. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*, 8, 33–36].
  11. Haidu, A. (2018). *Pravo na sprotyv yak forma realizatsii realnoho narodovladdia* [The right to resist as a form of realization of real democracy]. *Aktualni problemy polityky*, 62, 44–60 (in Ukrainian)
[Гайду, А. (2018). Право на спротив як форма реалізації реального народовладдя. *Актуальні проблеми політики*, 62, 44–60].
  12. Berestova, H. (2015). *Klasyfikatsiia politychnoho protestu* [Classification of political protest]. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 5, 226–232 (in Ukrainian)
[Берестова, Г. (2015). Класифікація політичного протесту. *Studia politologica Ucraino-Polona*, 5, 226–232].
  13. Kovalchuk, V. (2014). *Pravo na hromadianskyi protest yak osnovopolozhne pravo liudyny ta konstytutsiini mekhanizmy yoho realizatsii* [The right to civil protest as a fundamental human right and constitutional mechanisms for its implementation]. Retrieved from <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2276/vnulpurn201480741.pdf> (in Ukrainian)
[Ковальчук, В. (2014). *Право на громадянський протест як основоположне право людини та конституційні механізми його реалізації*. URL: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2276/vnulpurn201480741.pdf>].
  14. Mutagirov, D. (2013). *Pravo cheloveka na soprotivlenie ego ponimanie v proshlom i v nastoiashchem* [The human right to resist: understanding it in the past and in the present]. *Vestnik SPbGU. Serii 6, 1*, 67–78 (in Russian)

- [Мутагиров, Д. (2013). *Право человека на сопротивление: его понимание в прошлом и в настоящем*. Вестник СПбГУ. Серия 6, 1, 67–78].
15. Kondrashev, A. (2014). Konstitutsionno-pravovye aspekty realizatsii narodom konstitutsionnogo prava na soprotivlenie [Constitutional and legal aspects of the people's implementation of the constitutional right to resistance]. *Nauchnyi ezhegodnik Instituta filosofii i prava Uralskogo otdeleniia Rossiiskoi akademii nauk*, 14(2), 170–182 (in Russian)
[Кондрашев, А. (2014). Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук*, 14(2), 170–182].
16. Ginsburg, T., Lansberg-Rodriguez, D., & Versteeg, M. (2013). *When to Overthrow your Government: The Right to Resist in the World's Constitutions*. Retrieved from http://comparativeconstitutionsproject.org/wp-content/uploads/2013_-Right-to-Resist_with-TG-DLR.pdf
17. Voloshyna, V., & Diorditsa, I. (2017). *Pravo na povstannia* [The right to revolt]. *Molodyï vchenyï*, 10(50), 686–689 (in Ukrainian)
[Волошина, В., & Діордіца, І. (2017). Право на повстання. *Молодий вчений*, 10(50), 686–689].

Socio-Economic Situation of Kosovan Migrants before and after Migration

Besim Gollopeni ¹

¹ University of Mitrovica "Isa Boletini"

Street Ukshin Kovacica, 40000 Mitrovica, Republic of Kosovo

DOI: [10.22178/pos.63-7](https://doi.org/10.22178/pos.63-7)

LCC Subject Category:
[HN50-995](#)

Received 16.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
besim.gollopeni@gmail.com

© 2020 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Abstract. In the 20th century and at the beginning of the 21st century, Kosovan society faced numerous social, economic, and political problems. These problems became the main cause of the high rate of migration. Many citizens, especially young people, were forced to migrate to European countries and beyond in the absence of prospects in Kosovo. Unemployed and employed people migrated in search of a better life. Migration from Kosovo continues to be high to this day. Countries like Germany began issuing work visas to Kosovans after 2005, leading many young people to migrate to Germany.

To understand the situation of Kosovan migrants before and after migration, the study (N = 350) aimed to investigate the situation of unemployment, employment, and satisfaction with pre- and post-migration earnings. The results show that around 75% of Kosovan migrants were unemployed before migrating and about 50% of those who were employed had low monthly incomes (up to 200 euros), while in the host society this situation has changed positively. The results indicate that, after the migration to the host society, about 85 % of Kosovan migrants are employed, over 50% have high incomes (around 2000 euros), and about one-third have changed their post-migration occupation.

Keywords: migration; Kosovo; situation; social; economic.

INTRODUCTION

Migration is often associated with occupational downgrading. Authors [10, 21] found such a pattern of downgrading for Australia, as did [2, 3] for the US. For European countries, authors [24] showed for Spain, in their Institute for the Study of Labor discussion paper, that the downgrading hypothesis could be supported for migrants from different origins, including those who were free to move from Eastern Europe. In Germany, authors [4] published the Institute for the Study of Labor paper on ethnic German migrants' downward labour market mobility in the 1990. By the 1990, Kosovan migration focused on the male-dominated labour force, consisting mainly of male heads of households, young people, and low-skilled people. Most of the migrants were unemployed, which means that they were persons who were not in employment before they emigrated, were unskilled, or were farmers of private agricultural economies. It has been well established in the literature on migration that the economic outlook in the country of origin is a relevant push

factor for migrants, while the economic outlook in the destination country is an important pull factor [6, 7]. Although this economic approach does not take into account chain migration, it nevertheless indicates the crucial role played by the labor market in understanding the processes of international migration. After the group of Kosovan 'unemployed' migrants comes the skilled workforce (11.5 %): these are the workers who qualified before moving abroad as craftsmen, metalworkers, construction workers, miners, and so on, referring to the group of secondary sector activities in which they are employed in the host societies [18].

The low-skilled composition of the migrants has led most of them to work hard in the destination country and to have a heavy life (far from the standards of the host country) full of difficulties, especially regarding the nature of integration into and adaptation to the new social circle. The difficult life of Kosovan migrants has been driven by two main factors: their lack of qualifications, which made it difficult to adapt to and integrate

into the host society and thus attain a better job and life and, on the other hand, the need to save money to be sent to the country of origin to help their family in Kosovo. This difficult situation for Kosovan migrants began to improve after 2000. Migration in earlier periods (before 2000) was characterized by male dominance, as in the past migration was more oriented towards the male workforce. Thus, the gender ratio of migration was approximately even after 2000, while in recent years' women have dominated migration: 52.94 % female and 47.06 % male [20]. The average age of Kosovan migrants is 28 years, which is younger than the average Kosovo resident population (31 years). Migration with the family has also led to a positive change in the way of life for Kosovan migrants in the host country in terms of social and systemic integration [17]. Improving vocational training and spending years in the host society have enabled Kosovan migrants to be more and more accepted and integrated. Most of the Kosovan migrants in the more recent period have high school and elementary education, but there has been an increase in the number of highly educated migrants. The increase in qualifications in the last two decades has enabled Kosovan migrants to be employed in important sectors and leading positions in the host country.

According to the [23] study, regarding Kosovan migrants in destination countries, 7.57% of the total number of employees have a managerial/supervisory position, 0.9 % work as an administrator, 82.16 % are low-skilled workers, and 4.68 % are salespeople and others. 4.68 %. However, when comparing the composition of employment by sector with earlier periods (two decades ago), some progress can be seen. The primary and secondary sectors have declined sharply from earlier periods, but the low level of professional qualifications of Kosovan migrants remains an obstacle. In the survey conducted with Kosovan migrants from the Municipality of Suhareka, we also find that about half of the migrants have secondary education and about 20% have incomplete primary education [15]. Therefore, this situation causes Kosovan migrants to take on hard work in host societies and to change their occupation. This builds on research on the economic integration of migrants [10] which has postulated that migrants give up a job in their country of origin to take a job with a lower status but higher income in the host country, driven by the motive that the wages in the – wealthier – host country are substantially higher.

In the last decade, some European countries (Germany and Italy) have begun issuing work visas for Kosovan citizens, attracting many young and unemployed Kosovans to migrate, especially to Germany, in search of a better life. To understand the situation of Kosovan migrants before and after migration, this study aims to investigate their socioeconomic status with a focus on employment, the unemployment rate, and satisfaction with income.

Theoretical framework

It is well established in the literature on migration that the economic outlook in the country of origin is a relevant push factor for migrants while the economic outlook in the destination country is an important pull factor [6, 7]. About two-thirds of Kosovan migrants were unemployed before migrating from Kosovo. This situation has made more and more Kosovan people migrate in search of a better job and a better life. However, the situation is no better for Kosovan migrants who had a temporary, low-wage job in their country of origin. This builds on research on the economic integration of migrants [10], which has postulated that migrants give up a job in their country of origin to take a job with a lower status but a higher income in the host country, driven by the motive that wages in the – wealthier – host country are substantially higher. Low monthly incomes are a driving force for many Kosovan migrants. According to various studies, migrants in the early years of immigration do not have much choice in the job that they perform in the host country, so they quickly integrate into the labour market. The level of employment among men (70 %) is considerably higher than that among women (50 %). This is because – as a consequence of their higher age composition – there are more pensioners among women as well as the fact that more women than men stay at home to bring up a family.

Studies have shown that some groups face a persistent labour market disadvantage, with some non-white immigrants experiencing poorer employment and earning prospects than white immigrants regardless of their education levels and length of stay in the country [11]. As newly arrived immigrants often possess qualifications that they obtained in their origin country that are not directly transferable or are less valued, they may face an initial disadvantage in the labour market due to a deficit of suitable human capital [5]. This disadvantage, unlike the situation in the country

of origin, will reduce as migrants gain experience in the host country's labour market, improve their language skills, and gain new qualifications that are valuable to employers.

Authors [10] presented a U-shaped model in their study of the labour market integration of migrants. According to this model, migrants, shortly after migration, experience downward mobility between the status of their last job before migrating and that of their job after migration. The authors posited that the main reason for this loss of status lies in the imperfect match between the human capital acquired by migrants in their country of origin and the skills required (e.g. qualifications and language skills) on the labour market in the destination country – a labour market with which migrants are moreover not yet sufficiently familiar. Using the latter definition, [12] showed that education-conditioned migrants in the US tend to work at a lower socioeconomic classification than locals. Since [8] it has been known that, in the US, immigrants start with much lower wages than natives with similar characteristics and then slowly catch up with them. Authors [1] showed the same for 15 European countries. The initial wage penalty is often interpreted as the devaluation of the human capital obtained in another country [9]. Over time, immigrants' wages converge to those of natives as immigrants invest in human capital and find jobs with higher earnings or a better fit or jobs in higher-paying industries and occupations. Also, employers over time learn about the true productivity of the immigrants. There is some evidence that immigrants even overtake natives after 10 to 15 years in the US and Canada [8, 22]. The reason could be that immigrants are a self-selected group with potentially higher levels of labour marketability and motivation.

Methods

The study aims to investigate Kosovan migrants' employment situation, unemployment, and satisfaction with their monthly income before and after migration. It is based on data collected (face to face) from the field using a questionnaire (N=350) conducted with Kosovan migrants living and operating in Switzerland (31 %), Germany (29 %), Italy (16 %), Austria (14 %), and Sweden (9 %). The study was conducted with both genders (36 % female and 64 % male). The age of the respondents was between 18 and 65 years. It was conducted in Kosovo (2019), while Kosovan migrants were visiting Kosovo for summer and

winter holidays. Contact with the respondents (Kosovan migrants) was possible in two ways: a) direct contact with migrants at Pristina International Airport 'Adem Jashari' and b) direct contact at home (in Kosovo). The questionnaire was conducted in the language of the country of origin (Albanian) and the sample was semi-planned. It is worth noting that, out of the total number of planned respondents, seven of the respondents refused to answer for personal reasons. The data were analysed in SPSS.

Table 1 – Descriptive data for the sample of the respondents

Number of respondents	Total, 350
Gender, %	Male – 64 Female – 36
The average age of respondents	37.5 years
Education level, %	Unfinished primary school – 4 Primary school – 36 Secondary school – 47 University – 11 Other – 2
Year of immigration, %	Before 1990 – 8 During 1990 – 49 After 2000 – 43
Destination country,	Switzerland – 31 Germany – 29 Italy – 16 Austria – 14 Sweden – 9

Measurements

To understand the situation of Kosovan migrants before and after migration, we asked some questions such as 'Were you employed in the country of origin and were you employed in the host country?' The responses were classified as a) employed, b) partially employed, c) unemployed, and d) other. We proceeded with the following question: 'In which economic sector did you work in the country of origin and in which sector do you work in the host country?' The answers were classified as follows: a) education or health, b) public administration, c) agriculture, d) industry, e) construction, f) trade, and g) other. To understand whether the profession had changed after migration, we asked: 'Do you practice the same

profession as in the country of origin?' The possible answers were a) yes, b) no, and c) other. Meanwhile, to understand employed migrants' satisfaction with their monthly income, they were asked: 'How much was the monthly income in the country of origin and how much is it in the host country?' The responses were classified separately for the country of origin and the host. For the country of origin, the classification ranged from less than 100 euros to over 401 euros, while, for the host country, the classification ranged from less than 1000 euro to more than 2001 euros. And, satisfaction with monthly income where answers were classified as: Very, average, little, not at all.

RESULTS

Pre-migration situation of migrants. Until the 1970s, Kosovan society was rural – agrarian and uneducated. After that period, the level of urbanization progressed, large social enterprises were established, which employed large numbers of labourers, and the first public university was opened, expanding the education and health system throughout the country. In this wave of industrialization, many citizens were employed. However, this progressive situation did not continue. After the abolition of Kosovo's autonomous status in 1989, the situation changed drastically to the disadvantage of Kosovan Albanians [13, 14, 16]. At this time, the Albanian population (workforce) was laid off, Albanian schools closed, and the education and health system began to develop in exceptional circumstances (in private homes). Albanians with political backgrounds were persecuted by the Serbian police, and large-scale migration occurred throughout the country. This situation lasted until the liberation of Kosovo (1999). After 1999, although Kosovo was liberated (1999) and independent (2008), the social and economic situation was severe (unemployment was around 45%, and the youth and female unemployment rates were as high as 80%), and the lack of infrastructure, lack of jobs, and high demand for employment led many citizens to migrate. The results show that most Kosovan citizens who migrated were unemployed. According to the findings of the study, 75 % of Kosovan migrants were unemployed before migrating, while only 24 % were employed and 1% reported 'other'. The highest unemployment rate was for women (85 %) and the young age group. Regarding the level of education of immigrants before they migrated, only 11 % had completed university

studies, whereas most of the migrants had secondary education, a lower education level, or other cases.

The worst situation regarding the level of education was for the female gender. About 60 % of the women who migrated had primary education, incomplete primary education, or no level of education. This situation caused Kosovan migrants to take on hard work in the host society and to be unable to choose a better job, and they lived a more difficult life. Differences in the level of employment also exist in the rural-urban context, in which migrants originating from rural areas had lower employment rates than those from cities before migrating. Only 21 % of rural migrants were in employment before migrating, and 77% were unemployed or reported in other cases. Meanwhile, among urban migrants, 36 % were in employment and 64 % were unemployed, meaning that, compared with those from rural areas, migrants originating from urban areas had a slightly better level of employment and living conditions. The differences in the rate of employment and unemployment of migrants before they migrated are also reported by age group: see the table below.

Table 2. Pre-migration employment and unemployment rates, %

	Age			Total
	18–34	35–64	>65	
Yes (employment)	22	28.5	0	24
No (unemployment)	77.5	70.5	100	75
Others	0.5	0.9	0	0.9
Total	100	100	100	100

The highest unemployment rate was for the age group of migrants between 18 and 34 years old (78 %), followed by the age group 35–64 years (71 %). Thus, according to the findings of the study, the unemployment rate for all age groups was very high (75 %). Although 24 % of migrants were in employment before migrating, their income was insecure and insufficient for a stable life. Migrants did not regularly receive their monthly salary from their employer, making it difficult to make a living in one form or another, as most of the migrants interviewed said they 'were in debt every day' because their employer did not give them their monthly salary regularly (monthly). On the other hand, despite being employed (24 %), they received very low wages. The

low monthly wages were not enough to lead a dignified life, so they were forced to migrate in search of a better life.

For migrants who were employed in their country of origin before migrating, 54 % had a monthly income of fewer than 200 euros, while 31% had a monthly income of 201–400 euros and 16% had a monthly income of over 401 euros. With these monthly incomes, it is difficult to cover monthly expenses and to lead a normal life. When we add to this the situation of being a householder with an unresolved housing status or a family member with poor health, the social status of the family deteriorated.

Another feature of Kosovan migrants employed in the country of origin before migrating was the level of income by demographic structure. The monthly income differs by age group; for example, a monthly income of fewer than 100 euros per month dominates the age group 35–64 years (16 %) versus the age group 18–34 years (7.3 %). As one age, one's monthly income increases too. Only 9.7% of this demographic category had a monthly income of over 401 euros, while for the age group 35–64 it was 18.3 %. The increase in the monthly salary with the increase in age is expressed as a result of work experience and professional achievement. A difference in monthly income at work also exists by gender. Female migrants had lower incomes than male migrants before migrating. See the table below.

Table 2 – Monthly income by gender in the country of origin, %

	Gender		Total
	Male	Female	
€101-200	38.8	50	40.6
€201-400	31.5	25	30.4
Less than €100	12	20	13.3
Over €401	17.5	5	15.7
Total	100	100	100

Before migrating, 70 % of the female migrants had a monthly income of fewer than 200 euros, while only 5 % had a monthly income of over 401 euros. The cause of this situation is the low level of education for women and social issues. Labor migrants who were highly skilled before migrating enjoyed higher incomes. Significant differences in terms of income were also observed in cities and villages. Migrants from the city (urban areas) who were employed before migrating had higher

incomes, and 65 % of migrants had a monthly income of over 401 euros against 35 % of those from rural areas. In urban areas, in general, the level of education is higher and there are greater job opportunities and higher-paying jobs.

Poor social and economic conditions in the country of origin and the desire for a better life in the host country made Kosovan citizens migrate. To understand what people's monthly income should be to avoid them migrating from their country of origin, the study reveals that citizens' demands are for an above-average wage (the average wage in Kosovo was 374 euros in 2017) Kosovo. With the average wage that Kosovo currently has, there is the possibility of further migration of citizens, especially young people. From the results, we found that 39.5 % of the migrants, to have an average living standard in their country of origin, would have to have an income of 501–800 euros per month, with over 35 % of the migrants declaring a monthly income of over 801 euros and other cases. What is special about the study is that the requirements for the average monthly income between the two genders and by age group are very close. Differences exist based on migrants' qualifications. As migrants' qualifications increase, their demands for higher wages also increase. The results of the study show that 44.8 % of migrants who have completed university studies want to have a monthly salary of over 801 euros. The latter is justified by the fact that this social category has invested in human capital and leads a life with higher standards and thus demands higher pay. Differences in the amount of monthly income also exist in the village-to-town relation. While migrants originating from urban areas claim a monthly income of over 801 euros (over 40%), only about 30% of those from rural areas require an income of over 801 euros. This difference may be due to migrants with real estate originating from the village who can use and thus generate additional income from individual and family real estate. As a result of high unemployment, poverty, poor education, a lack of proper infrastructure, and so on, many citizens, especially young people, have migrated to developed countries in search of a job and a better life for themselves and their families.

Post-migration situation of migrants. Although most Kosovan migrants have faced many challenges during the migration process and afterward, many have integrated into the host society, jobs, education, and social life in general. While most of the respondents were unemployed before

migrating, their situation changed after migration, with most now being employed. Of the total number of migrants, 83 % are employed in the host society while only 14 % are unemployed, 1.3% work part-time, and 1% reported another situation. The highest employment rate is represented by the male gender (92 % employed), while 59 % of the female gender is employed. According to a United Nations Development Programme (UNDP) study, none of the migrant women with family reunification status are employed compared with 42% of men in this category, and only one-third of women with a work visa are employed compared with more than two-thirds of men of the same status. This underscores the fact that male migrants from Kosovo tend to perform better than female migrants in the labour market and appear to make better use of economic and employment opportunities in their home countries [25]. Regarding employment by age group, there are no significant differences, whereas differences exist according to the level of qualifications of the employed migrants. The level of employment is higher among highly skilled migrants. Despite the lack of professional qualifications or the lack of qualifications in general for migrants, the employment rate is quite high. However, the results show that the majority of Kosovan migrants are employed in heavy work (construction, industry, cleaning and hygienic maintenance of public and private facilities, garden care, driving, etc.). To obtain a real picture of the employment sector of Kosovan migrants in the host society, the study reveals that about one-third of the migrants are employed in the construction sector (30 %), 17% in industry, 12% in trade, 8 % in education and health, 5.3% in public administration, and 27% in various sectors. The main sector of the economy in which Kosovan migrants are employed is construction (30 %), followed by industry and other sectors. A considerable number are also employed in hotels, tourist agencies, and so on, but this sector is not included as a separate sector in this study. Of the total number of employees, 73 % are employed in private enterprises, while 26 % are employed in public institutions and 1% in other entities. A characteristic of the employment of Kosovan migrants is gender representation by economic sectors. About one-third of female migrants (23.9 %) and 3.4 % males are employed in the education and health sector, 11.9 % of female migrants are employed in public administration and 3.4 % males, while in the construction and industry sector the male gender is represented by 55.6 % versus the

female which is represented by 15.2 %. Male migrants are employed in heavier work.

Regarding migrants' workplace conditions, the study analysed the length of working hours, as a very important indicator that is regulated by international norms, in the profession that they are practicing, and the amount of income that they earn. In this respect, we understand that about two-thirds of Kosovan migrants (59.8 %) work for 5–8 hours per day, 32% work for 9–12 hours and 4.3 % work for over 12 hours in the host society. Working for over 8 hours and over 12 hours a day in hard work (construction, industry, etc.) makes life difficult for migrants. As a result of hard work and overtime, many migrants retire early and are in poor health. This is especially true of Kosovan migrants who migrated before and during the 1970 and 1990, who, while trying to help their families in their country of origin, saved money for their basic needs, such as food, housing, clothing, and so on, to send to their families to Kosovo. This situation began to change after 2000. Migrants, especially those of a younger age, place greater importance on food, clothing, modern technologies, and luxury in general. This situation has arisen for many reasons, among the main ones being that most of the migrants have migrated with their families and most of them are employed and generate higher incomes.

Part-time work (1–4 h) is most represented by women (11%), while for men the figure is 2%. The work with overtime is dominated by men with 4.6 % versus women with 3.4 %. Most (70 %) women work for 5 to 8 hours a day, while 56 % of males work for 5 to 8 hours. Male migrants work in heavier jobs and for more hours.

Another important issue is the change of occupations after migration. Various sociological studies have shown that migrants change occupations after migration and in the early years do not choose their occupation but work in whatever job is given to them only to make a living and integrate into the host society. The results show that 86.5 % of Kosovan migrants switched jobs after migration, only 8.1 % have the same occupation (as in the host country) even after they migrated, and 5.3% of migrants practice approximately the same occupation as they had in the country of origin.

One of the factors driving young people to migrate is satisfied with their income in the host society. While the income of Kosovan migrants in the country of origin was small and uncertain, this situation changed positively after migrating to the

host society. Kosovan migrants in the host society have a monthly wage that is 4–5 times higher than in the country of origin, thereby increasing their satisfaction with their monthly income in the host society. The results show that 53.2 % of Kosovan migrants employed in the host country have a monthly income above 2001 euros, 39.3 % have a monthly income of 1001–2000 euros, and 7.6 % have a monthly income of up to 1000 euros per month. The lowest monthly salary in the host country is represented by female migrants (14 % of employees have a salary less than 1000 euros), while the highest salary is represented by male migrants (56 % have a higher salary than 2001 euros per month). Regarding income by age, there are no significant differences, while migrants with higher educational backgrounds have higher incomes.

Kosovan migrants have experienced a long journey towards integration into the host society, facing many different challenges; however, the high level of employment and the creation of better living conditions are clear indications of their success in the host society.

CONCLUSIONS

The socio-economic crisis in Kosovan society, with the change of political systems and especially the aftermath of the last war in Kosovo (1999), which destroyed family houses, public enterprises, and the country's economy in general, made international migration an unstoppable process. After 1999, public enterprises were privatized and many workers lost their jobs. Many young and unskilled workers, unable to find a job and consequently to have a better life, viewed migration to the developed countries of Europe and beyond as the only solution to find employment and a better life.

In the last decade, Kosovan migrants have been able to migrate more easily, especially to Germany, Italy, and so on, with work visas. The creation of opportunities to migrate with work visas to several European countries has led to a large number of Kosovans migrating and integrating into the host society at the same time. The wave of migration in the last two decades has also been influenced by family migration (family reunification) and the difficult socio-economic situation in

Kosovo. Based on the findings of our study, we can conclude that the unemployment rate for Kosovan migrants before migrating was very high (75 %); thus, it was one of the driving factors of migration. The situation was not good even for migrants who were employed before migrating. They worked long hours per day in poor working conditions, they were not paid regularly by their employer, and they earned low wages. Over 50% of Kosovan migrants had a monthly wage below 200 euros before migrating, lower than Kosovo's average wage (374 euros), and over two-thirds of migrants had a monthly wage below 400 euros per month.

The employment situation for Kosovan migrants improved upon migration to their host country. Accordingly, we can conclude that the majority of Kosovan post-migration migrants are employed (83%) and enjoying a better life than in the country of origin, but in the first years of migration, their life was far from the standards that the locals achieved in the host society.

The study shows that, due to the migration policies applied by these countries, Kosovan migrants have a lower post-migration professional status than before migration, a finding that is consistent with the international literature. Of the total number (24 %) of Kosovan migrants employed before migrating, 86.5 % have changed jobs after migration. However, changing occupation has not decreased their satisfaction with their income; on the contrary, income satisfaction in the host country is high compared with that in the country of origin. After migration, Kosovan migrants receive a monthly income that is about four to five times higher than they had in their country of origin.

The socio-economic situation was not good even for Kosovan migrants employed in Kosovo. Although 24 % of Kosovan migrants were employed before their migration, their monthly income was low, irregular, and insufficient to lead a normal life. This socio-economic situation of migrants improved significantly after migration. Long-term work is characteristic of Kosovan migrants. Post-migration, many Kosovan migrants (about 40 %) work for over 8 hours a day and live a life far beyond the standards set by locals in these host countries. An early study by [26] showed that an increase in professional status was seen only after more than 10 years in the host country.

REFERENCES

1. Adserà, A., & Chiswick, B. (2007). Are There Gender Differences in Immigrant Labor Market Outcomes Across European Countries? *Journal of Population Economics*, 20, 495–526. Retrieved from <https://ideas.repec.org/p/iza/izadps/dp1432.html>
2. Akresh, I. R. (2006). Occupational Mobility among Legal Immigrants to the United States. *International Migration Review*, 40(4), 854–884. doi: 10.1111/j.1747-7379.2006.00046.x
3. Akresh, I. R. (2008). Occupational Trajectories of Legal US Immigrants: Downgrading and Recovery. *Population and Development Review*, 34(3), 435–456. doi: 10.1111/j.1728-4457.2008.00231.x
4. Bauer, T., & Zimmermann, K. F. (1999, September). *Occupational Mobility of Ethnic Migrants*. Retrieved from <http://ftp.iza.org/dp58.pdf>
5. Berthoud, R. (2000). Ethnic employment penalties in Britain. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 26(3), 389–416. doi: 10.1080/713680490
6. Borjas, G. J. (1989). Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*, 23(3), 457. doi: 10.2307/2546424
7. Castles, S., & Miller, M. J. (2003). *The Age of Migration. International Population Movements in the Modern World* (3rd ed.). Houndmills: Palgrave MacMillan.
8. Chiswick, B. R. (1978). The Effect of Americanization on the Earnings of Foreign-born Men. *Journal of Political Economy*, 86(5), 897–921. doi: 10.1086/260717
9. Chiswick, B. R., & Miller, P. W. (2009). The international transferability of immigrants' human capital. *Economics of Education Review*, 28(2), 162–169. doi: 10.1016/j.econedurev.2008.07.002
10. Chiswick, B. R., Lee, Y. L., & Miller, P. W. (2005). A Longitudinal Analysis of Immigrant Occupational Mobility: A Test of the Immigrant Assimilation Hypothesis. *International Migration Review*, 39(2), 332–353. doi: 10.1111/j.1747-7379.2005.tb00269.x
11. Clark, K., & Lindley, J. (2008). Immigrant assimilation pre and post labour market entry: evidence from the UK Labour Force Survey. *Journal of Population Economics*, 22(1), 175–198. doi: 10.1007/s00148-007-0173-4
12. Dustmann, C., Frattini, T., & Preston, I. P. (2012). The Effect of Immigration along the Distribution of Wages. *The Review of Economic Studies*, 80(1), 145–173. doi: 10.1093/restud/rds019
13. Gollopeni, B. (2010). The demographic evolution in Dragash municipality – development trends. *Social Studies Journal*, 7(2), 89–98.
14. Gollopeni, B. (2015). Rural migration in Kosovo. *International Journal of Business and Social Science*, 6(9) (1).
15. Gollopeni, B. (2016). Kosovar emigration: Causes, losses and benefits. *Sociologija i prostor*, 54(3), 295–314. doi: 10.5673/sip.54.3.5
16. Gollopeni, B. (2017). Return Kosovan emigrants to Kosovo: Myth or reality. *Social Studies Journal*, 11(2), 17–34.
17. Gollopeni, B., & Haller, M. (2020). Socioeconomic and cultural integration of Kosovan immigrants in Austria (preprint).
18. Islami, H. (2012). *Ethnic Aspect of Migration*. Prishtina: ASHAK.
19. Kosovo Agency of Statistics & World Bank. (2009). *Kosovo Migration, Remittances and Labour Supply Survey – Basic Information Document*. Prishtina: Statistical Office of Kosovo.
20. Kosovo Agency of Statistics. (2014). *Kosovo migration*. Prishtina: KAS. Retrieved from <https://ask.rks-gov.net/media/1380/kosovan-migration-2014.pdf>

21. Mahuteau, S., & Junankar, P. N. R. (2008). Do Migrants Get Good Jobs in Australia? The Role of Ethnic Networks in Job Search. *Economics of Immigration*, 273–300. doi: [10.1057/9781137555250_7](https://doi.org/10.1057/9781137555250_7)
22. Meng, R. (1987). The earnings of Canadian immigrant and native-born males. *Applied Economics*, 19(8), 1107–1119. doi: [10.1080/00036848700000051](https://doi.org/10.1080/00036848700000051)
23. Riinvest. (2004). *Rural development in Kosovo*. Prishtina.
24. Simon, H., Ramos, R., & Sanroma, E. (2011). *Occupational Mobility of Immigrants in a Low Skilled Economy: The Spanish Case*. Retrieved from <http://anon-ftp.iza.org/dp5581.pdf>
25. UNDP. (2016). *Kosovo Human Development Report 2016*. Retrieved from http://hdr.undp.org/sites/default/files/human_development_report_2016.pdf
26. Van Tubergen, F., & Kalmijn, M. (2005). Destination-Language Proficiency in Cross-National Perspective: A Study of Immigrant Groups in Nine Western Countries. *American Journal of Sociology*, 110(5), 1412–1457. doi: [10.1086/428931](https://doi.org/10.1086/428931)

Організація, методика та аналіз дослідно-експериментальної роботи щодо визначення рівня професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування закладів позашкільної освіти

Organization, Methods and Analysis of Research and Experimental Work to Determine the Level of Professional Development of Heads of Physics-Mathematics Clubs of Out-of-School Education

Тетяна Каганцова ¹

Tetyana Kahantsova

¹ *Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*

24 Kyievo-Moskovska Street, Hlukhiv, 41400, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-6](https://doi.org/10.22178/pos.63-6)

LCC Subject Category:
[LB1775-1785](#)

Received 25.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
tnkag@i.ua

© 2020 The Author. This article
is licensed under a Creative
Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті подано результати педагогічного дослідження, спрямованого на підвищення рівня професійного розвитку керівника гуртка фізико-математичного спрямування закладів позашкільної освіти в системі післядипломної освіти шляхом впровадження виокремлених педагогічних умов і структурно-функціональної моделі. Проведено якісний аналіз одержаних результатів з позитивним висновком щодо дієвості визначених педагогічних умов та авторської структурно-функціональної моделі. Запропонована класифікація рівнів професійного розвитку керівника гуртка фізико-математичного спрямування закладів позашкільної освіти у системі післядипломної освіти містить чотири рівні: базовий, евристичний та новаторський. На основі кількісних і якісних показників було проведено порівняльний аналіз одержаних проміжних і кінцевих результатів педагогічного експерименту. Достовірність результатів дослідження забезпечувалася використанням статистичних методів опрацювання результатів дослідницької роботи. Проведений аналіз результатів експерименту в контрольних та експериментальних групах свідчить про результативність впровадження в процес професійного розвитку керівника гуртка фізико-математичного спрямування закладів позашкільної освіти науково обґрунтованих педагогічних умов і структурно-функціональної моделі, що передбачає використання зорієнтованого навчально-методичного комплексу (програм курсів за вибором, методичних посібників та програми для організації самоосвітньої діяльності).

Ключові слова: експериментальне дослідження; професійний розвиток; керівник гуртка фізико-математичного спрямування; заклад позашкільної освіти; система післядипломної освіти; рівні професійного розвитку; експериментальна група; контрольна група.

Abstract. The article presents the results of pedagogical research aimed at improving the level of professional development of heads of physics-mathematics clubs of out-of-school education institutions in the system of postgraduate education by introducing separate pedagogical conditions and a structural-functional model. A qualitative analysis of the obtained results with a positive conclusion on the effectiveness of certain pedagogical conditions and the author's structural and functional model was carried out. The proposed classification of levels of professional development of the head of physics and maths club of out-of-school education institutions in the system of postgraduate education contains four levels: basic, heuristic, and innovative. Based on quantitative and qualitative indicators the comparative analysis of the received intermediate and final results

of the pedagogical experiment was carried out. The reliability of the research results was ensured by using statistical methods of processing the results of research work. The analysis of the results of the experiment in control and experimental groups indicates the effectiveness of introduction into the process of professional development of heads of physics and mathematics circles of out-of-school educational institutions scientifically substantiated pedagogical conditions and the structural-functional model that presupposes the usage of specially-oriented educational and methodical complex (programs of elective courses, methodical manuals and programs for the organization of self-educational activity).

Keywords: experimental research; professional development; head of the physics and mathematics circle; out-of-school education institution; postgraduate education system; levels of professional development; experimental group; control group.

ВСТУП

Нині система позашкільної освіти перебуває на важливому етапі розвитку, переходу до більш якісного стану. Її реформа є однією з основних в освіті. У проєкті «Концепції позашкільної освіти» акцентується увага на потребі удосконалення змісту позашкільної освіти, його регламентації та обґрунтування на наукових засадах. Водночас, актуалізується питання розробки сучасних освітніх технологій, адекватних специфіці цієї ланки освіти. Предметне знання при цьому не зникає із структури освіченості особистості, а виконує підпорядковану, орієнтаційну роль.

Від того, хто обійматиме посаду керівника гуртка фізико-математичного спрямування закладу позашкільної освіти (ЗПО), залежатиме рівень фізико-математичної освіченості вихованців, які обрали собі додатковий напрям навчання та удосконалення – фізико-математичний. Гурткові заняття фізико-математичного спрямування в науково-технічному та дослідницько-експериментальному відділах ЗПО – повноцінна ланка в системі неперервної фізико-математичної освіти, яка оперативніше, ніж школа, реагує на зміни у суспільстві, надає учнівській молоді широкі можливості для розвитку творчого потенціалу, вільного самовизначення та самостійності кожного вихованця [10]. Саме тому професійний розвиток педагогів цієї ланки стає однією з найбільш важливих передумов реформування освіти.

Нині в педагогічній літературі зустрічається чимало праць, присвячених проблемі професійного розвитку особистості, що висвітлені в підручниках з педагогіки і психології, авто-

рами яких є Ю. Бабанський [3], А. Бойко, М. Бирка [7], І. Вітенко, А. Бодальов [5], Л. Виготський [21], І. Підласий [14], В. Семиченко, М. Фіцула, І. Харламов та інші. Проблеми професійного розвитку вчителя присвячені дослідження сучасних зарубіжних науковців, серед яких: Б. Авалос [18], Ц. Гірван [8], М. Кеннеді [11], Р. Лофтхоус [12], Х. Мізелл [13], Х. Счаап [16], К. Седова [17] та інші. Більш близькі до нашого дослідження та актуальні праці, у яких наголошується на проблемі якості позашкільної освіти та забезпечення її висококваліфікованими кадрами. Про це наголошують українські вчені, зокрема: І. Бех [4], О. Биковська [6], В. Вербицький [19], Г. Пустовіт [15] та ін.

За нашим задумом, в основу гіпотези дослідження покладено припущення: якщо професійний розвиток керівника гуртка фізико-математичного спрямування ЗПО у системі ППО здійснювати на основі структурно-функціональної моделі, побудованої із застосуванням диференційованого, синергетичного, андрагогічного, компетентнісного та акмеологічного підходів та визначених педагогічних передумов розвитку, то це дасть змогу усунути визначені протиріччя й підвищити результативність зазначеного процесу, зокрема забезпечить досягнення керівниками гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО найвищого (евристичного) рівня професійного розвитку.

Мета статті полягає у висвітленні результатів дослідно-експериментального дослідження щодо визначення рівня професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО в системі післядипломної освіти та її узагальнених результатів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Підґрунтям дослідно-експериментальної роботи стало визначення професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО та його етапів, що розуміється нами як якісне перетворення ним свого внутрішнього світу, що починається зі свідомого включення в процес освоєння професії й пов'язане із засвоєнням нового педагогічного досвіду, знань із дисциплін природничо-математичного циклу та методики їх викладання, удосконаленні вмінь організувати освітній процес у відповідності з особистим вибором дитини та із трансформацією її мотивації й інтересів. У нашому дослідженні керівником гуртка фізико-математичного спрямування є педагог, що обіймає посаду керівника гуртка науково-технічного відділу ЗПО або дослідницько-експериментального, що відповідають відділенням фізики та астрономії, математики Малої академії наук України.

Установлена нами чотирьохкомпонентна структура професійного розвитку, яка охоплює мотиваційно-ціннісний, когнітивний, діяльнісний, особистісно-рефлексивний компоненти, дозволила розробити етапність і напрями проведення експериментального дослідження на базі закладів післядипломної освіти, а саме: Сумського ОІППО, Хмельницького ОІППО, Кам'янець-Подільського ІППО при Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка та курсів підвищення кваліфікації при Глухівському НПУ імені Олександра Довженка.

Дослідно-експериментальну роботу з перевірки ефективності педагогічних умов професійного розвитку керівника гуртка ЗПО у системі післядипломної освіти на засадах авторської моделі було організовано згідно з логікою наукового дослідження Ю. Бабанського [2], Т. Волобуєва [20], С. Гончаренка [9], Г. Терещука [18]. Тобто дослідно-експериментальна робота, повинна бути організованою у відповідності до вимог:

- дотримання принципу ефективності (отримані результати повинні бути вище результатів, отриманих у стандартних (традиційних) умовах за однаковий проміжок часу, при однакових ресурсах) – у процесі планування експериментальної роботи та розробки програми експерименту;

дотримання принципу цілісного вивчення педагогічного явища (врахування вимог системного підходу, чітке визначення місця професійного розвитку в освітньому процесі, розкриття динаміки досліджуваного явища) – у процесі моделювання етапів дослідження;

- дотримання принципу об'єктивності (фіксація всіх проявів зміни досліджуваного феномену) – у ході проведення діагностики, у процесі аналізу та узагальнення отриманих результатів.

Для забезпечення об'єктивності результатів педагогічного експерименту, дослідно-експериментальна робота здійснювалася впродовж 2015–2020 рр., що зумовлено терміном циклу підвищення кваліфікації педагогів закладів позашкільної освіти і включала три взаємопов'язані етапи. Під час експерименту вирішувалися різні дослідницькі завдання на кожному з етапів експерименту:

1) на першому (констатувальному) етапі (2015–2016) – вивчено стан розробки проблеми у філософській, психологічній, педагогічній науковій літературі; проаналізовано навчально-програмну документацію закладів післядипломної освіти, зокрема, навчальні плани, програми, зміст навчальних дисциплін; обґрунтовано об'єкт, предмет, гіпотезу, визначено завдання дослідження; розроблено критерії та показники; сформульовано теоретико-методологічні засади; здійснено добір та розроблено відповідний діагностичний інструментарій для дослідження рівнів професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО в системі післядипломної освіти (початкове діагностування);

2) на другому (формуальному) етапі (2016–2020) – обґрунтовано вибір кількості досліджуваних, визначено рівні професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО; обґрунтовано педагогічні умови та структурно-функціональну модель професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО в системі післядипломної освіти; здійснено спроби удосконалити методику професійного розвитку керівника гуртка в системі ППО та розроблено навчально-методичний комплекс; виділено й обґрунтовано структурні компоненти професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО; підготов-

лено навчальні спецкурси для курсів підвищення кваліфікації керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО, мета яких є виокремлення базових компетентностей вихованців ЗПО науково-технічного та дослідницько-експериментального відділів, організації їх пошукової, дослідницької, конструкторської та винахідницької роботи. У програмах курсів розглядаються форми та методи роботи з обдарованими дітьми в гуртках фізико-математичного спрямування ЗПО і наголошується, що освітній простір в ЗПО є середовищем життєтворчості особистості й індикатором потенційної обдарованості (експериментальний вплив);

3) на третьому (рефлексивному) етапі (2018–2019) – проведено підсумкове вимірювання рівнів професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО (вихідне діагностування), проведено порівняльний та статистичний аналіз експериментальних даних; сформульовано загальні висновки; визначено перспективи подальших наукових пошуків.

Педагогічним експериментом було охоплено 163 педагоги – слухачі курсів підвищення кваліфікації за напрямом «Керівники гуртків ЗПО», «Вчитель математики, фізики I кваліфікаційної категорії» та «Вчитель математики, фізики II кваліфікаційної категорії» при чотирьох закладах післядипломної освіти, що перелічені вище. З усіма учасниками експерименту проводився інструктаж, ознайомлення з метою, завданнями, етапами та умовами проведення дослідно-експериментальної роботи, методами вимірювання необхідних параметрів протягом усіх етапів.

Експериментальна та контрольна групи по 88 та 75 респондентів відповідно у кожній формувалися таким чином, щоб умови проведення експерименту в кожній групі були максимально однаковими. Вирівнювання умов здійснювалося наступним чином:

– експериментальна і контрольна групи формувалися під час курсів підвищення кваліфікації, що мали приблизно однаковий обсяг навчального навантаження й умови навчання;

– групи формувалися на основі попарного порівняння: кожному вчителю математики, фізики, керівнику гуртка дослідницько-

експериментального чи то науково-технічного відділу ЗПО експериментальної групи відповідав педагог відповідного напрямку. З респондентами експериментальної групи (ЕГ) протягом чотирьох років проводилася робота за програмами з оновленим змістом і структурою, спрямована на підвищення рівня професійного розвитку шляхом реалізації визначених педагогічних умов та структурно-функціональної моделі професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО під час курсів підвищення кваліфікації та міжкурсовий період із використанням зорієнтованого навчально-методичного комплексу, що включає в себе:

– два курси за вибором «Дослідницька діяльність учнів у процесі вивчення природничо-математичних дисциплін» та «Робота з обдарованими дітьми в гуртках фізико-математичного спрямування» для курсів підвищення кваліфікації при закладах ППО;

– два методичні посібники: «Добірка методичних матеріалів з організації гурткової роботи ЗПО» та «Організація освітнього процесу в гуртках фізико-математичного спрямування в ЗПО» для використання під час організації гурткової роботи в ЗПО;

– програму «Самовдосконалення через самонавчання», що містить ряд тренінгів, майстер-класів, рекомендації щодо дистанційного навчання з використання освітніх платформ для організації самоосвітньої діяльності, з метою підвищення рівня професійного розвитку керівника гуртка в міжкурсовий період.

У контрольній групі (КГ) процес професійного розвитку відбувався у відповідності до особистого вибору самоосвітньої діяльності керівником гуртка в міжкурсовий період та за стандартними навчальними програмами під час фахових курсів підвищення кваліфікації.

Для визначення рівнів професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО у межах дослідження підібрано комплекс методів і методик:

– перша група методів і методик зорієнтовувалася на діагностику мотиваційного компонента професійного розвитку керівника гуртка й обов'язково включає: анкетування, психологічні методики, аналіз та самоаналіз пе-

дагогічної діяльності педагога в освітньому процесі ЗПО. Діагностику мотивації професійної діяльності керівника гуртка проводили з використанням методики К. Замфіра у модифікації А. Реана, в основу якої покладена концепція внутрішньої та зовнішньої мотивації та методики встановлення ціннісних орієнтацій М. Рокіча, що заснована на прямому ранжуванні списку цінностей;

– друга група методів і методик спрямовувалася на вивчення когнітивного компонента професійного розвитку керівника гуртка. Використовували розроблені для керівників гуртків анкети, результати аналізу та самоаналізу педагогів під час курсів підвищення кваліфікації, результати проведення практичних занять з дисциплін (математика, фізика), а також для визначення рівня розвитку технічного мислення у керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО тест Беннета, призначений для того, щоб оцінювати технічне мислення людини, зокрема – його вміння читати креслення, розбиратися в схемах технічних пристроїв і їх роботі, вирішувати найпростіші фізико-технічні завдання, що доречно для складу респондентів нашого дослідження;

– третя група методів і методик спрямовувалася на вивчення діяльнісного компонента професійного розвитку керівника гуртка. Перш ніж аналізувати наявність власних педагогічних продуктів діяльності (портфоліо, авторські розробки зошитів для проведення лабораторних робіт або ж авторські (експериментальні) програми для роботи гуртка), нами передбачено тестування на виявлення рівня задоволення обраною професією. Найбільш прийнятною для цього методикою вважаємо опитувальник А. Кіссель «Задоволеність професією»;

– четверта група методів спрямована на вивчення рефлексивного компонента професійного розвитку керівника гуртка. Передбачено застосування декількох методик. Одна з них, методика самовідношення за В. Століним, С. Пантелєєвим, дала змогу діагностувати рівень самоставлення за такими критеріями, як: самоповага, самокерівництво, самоінтерес, самовпевненість, самоприв'язаність, самоприйняття, самозвинувачення. Наступна методика, використана нами – методика вимірювання рівня рефлексивності (за А. Карповим) головних видів рефлексії,

що виділяються по так званому «тимчасовому» принципу: ситуативної, ретроспективної та перспективної рефлексії.

Окрім застосування різних тестів і методик щодо визначення рівнів професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО, власні узагальнення будувалися й з огляду на спостереження за керівниками гуртків під час фахових курсів та на робочому місці в ЗПО протягом усього періоду експериментальної роботи, самостійністю їхнього вибору та методик для організації змістовного та ґрунтового дозвілля фізико-математичного спрямування, відносній легкості в опануванні цифрових технологій у освітньому процесі ЗПО, швидкості та міцності опанування методикою позашкільної освіти, за ступенем засвоєння документознавчими матеріалами й застосування нормативно-правового забезпечення системи позашкільної освіти на практиці, за оригінальністю й кмітливістю у вирішенні теоретичних і практичних завдань, за розвитком соціокультурного досвіду тощо (рисунок).

Шляхом узагальнення даних експерименту встановлено, що у значній частині керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО спостерігається зниження показників базового рівня професійного розвитку рівно в двічі (з 32,4 % до 16,2 %), що супроводжувалося підвищенням показників евристичного та новаторського рівнів на 6,2 % та 13,8 % відповідно. Поряд з тим, між даними, що описують рівні професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО, в контрольній групі не виявлено суттєвих розбіжностей: показник базового рівня знизився на 3,7 %, у той же час, як відбулося підвищення евристичного та новаторського рівня на 1,3 та на 2,4 % відповідно.

Ефективність проведення дослідно-експериментальної роботи, яка дає змогу прогнозувати результативність підвищення рівня професійного розвитку керівника гуртка фізико-математичного спрямування ЗПО в контексті доцільності використання визначених у межах дослідження педагогічних умов та сконструйованої структурно-функціональної моделі професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО в системі ППО підтверджується отриманими експериментальними результатами. Порівняльні дані етапів дослід-

но-експериментальної роботи (констатувального і рефлексивного) свідчать про позитивну динаміку рівневих характеристик професійного розвитку керівників гуртків фізи-

ко-математичного спрямування ЗПО (за мотиваційним, когнітивним, діяльним та рефлексивним показниками).

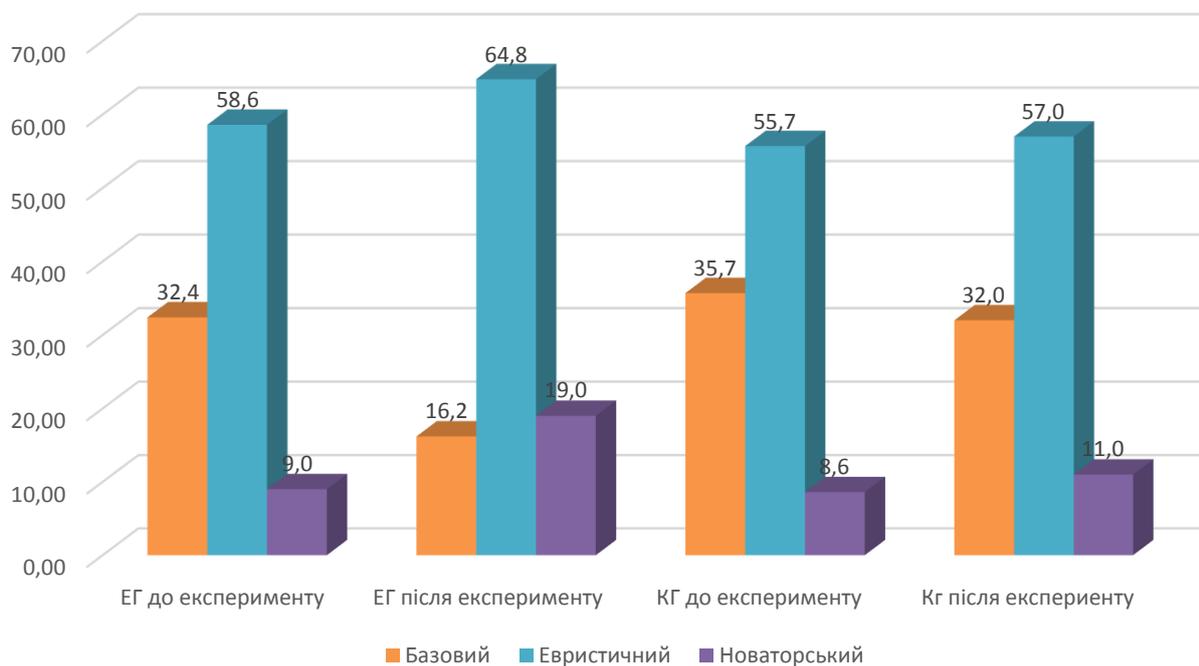

Рисунок – Динаміка рівнів професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО в системі післядипломної освіти, %

ВИСНОВКИ

Таким чином, алгоритм організації дослідно-експериментальної роботи щодо професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО в системі післядипломної освіти передбачав розробку і реалізацію теоретичного задуму експерименту; чітке визначення етапів експерименту й окреслення очікуваних результатів кожного етапу та експерименту в цілому; розробку і подальшу реалізацію методики експерименту; отримання комплексу експериментальних даних.

Обробка результатів експерименту охоплювала: вибір форм і методів контролю; вибір критеріїв професійного розвитку керівників гуртків фізико-математичного спрямування ЗПО та визначення його показників (якісних і кількісних); вибір способу наочного представлення результатів і зіставлення результатів різних етапів.

Перспективи подальших розвідок безпосередньо полягають у вдосконаленні методики ефективного професійного розвитку педагогів ЗПО, зокрема керівників гуртків дослідницько-експериментального та науково-технічного відділу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Avalos, B. (2011). Teacher professional development in Teaching and Teacher Education over ten years. *Teaching and Teacher Education*, 27(1), 10–20. doi: [10.1016/j.tate.2010.08.007](https://doi.org/10.1016/j.tate.2010.08.007)
2. Babanskii, I. U. (1988). *Pedagogicheskii eksperiment Vvedenie v nauchnoe issledovanie po pedagogike* [Pedagogical experiment. Introduction to Scientific Research in Pedagogy]. Moscow: Prosveshchenie (in Russian)
[Бабанский, Ю. (1988). *Педагогический эксперимент. Введение в научное исследование по педагогике*. Москва: Просвещение].

3. Babanskii, I. U. (1988). *Pedagogika* [Pedagogy]. Moscow: Prosveshchenie (in Russian)
[Бабанский, Ю. (1988). *Педагогика*. Москва: Просвещение].
4. Bekh, I. (2003). *Vykhovannia osobystosti* [Education of personality] (Vol. 2). Kyiv: Lybid (in Ukrainian)
[Бех, І. (2003). *Виховання особистості* (Том 2). Київ: Либідь].
5. Bodalev, A. (1998). *Psikhologiiia lichnosti* [Psychology of Personality] Moscow: Izd-vo MGU (in Russian)
[Бодалев, А. (1998). *Психология личности*. Москва: Изд-во МГУ].
6. Bykovska, O. (2008). *Pozashkilna osvita: teoretyko-metodychni osnovy* [Extracurricular education: theoretical and methodological bases]. Kyiv: IVTs ALKON (in Ukrainian)
[Биковська, О. (2008). *Позашкільна освіта: теоретико-методичні основи*. Київ: ІВЦ АЛКОН].
7. Byrka, M. (2016). *Systema profesiinoho rozvytku vchyteliv pryrodnycho-matematychnykh dystsyplin u pislidyplomnii osviti* [The system of professional development of teachers of natural sciences and mathematics in postgraduate education] (Doctoral dissertation); Kласychnyi pryvatnyi universytet. Zaporizhzhia (in Ukrainian)
[Бирка, М. (2016). *Система професійного розвитку вчителів природничо-математичних дисциплін у післядипломній освіті* (Докторська дисертація); Класичний приватний університет. Запоріжжя].
8. Girvan, C., Conneely, C., & Tangney, B. (2016). Extending experiential learning in teacher professional development. *Teaching and Teacher Education*, 58, 129–139. doi: 10.1016/j.tate.2016.04.009
9. Honcharenko, S. (2008). *Pedahohichni doslidzhennia: Metodolohichni porady molodym naukovtsiam* [Pedagogical research: Methodological advice for young scientists]. Kyiv: Vinnytsia (in Ukrainian)
[Гончаренко, С. (2008). *Педагогічні дослідження: Методологічні поради молодим науковцям*. Київ: Вінниця].
10. Kahantsova, T. M. (2020). Profesiograma kerivnyka hurtka fizyko-matematychnoho napriamu zakladu pozashkilnoi osvity [Professiogram of the head of the circle of physical and mathematical direction of the out-of-school education institution]. *East European Scientific Journal*, 3(55), 60–67 (in Ukrainian)
[Каганцова, Т. М. (2020). Професіограма керівника гуртка фізико-математичного напрямку закладу позашкільної освіти. *East European Scientific Journal*, 3(55), 60–67].
11. Kennedy, M. M. (2016). How Does Professional Development Improve Teaching? *Review of Educational Research*, 86(4), 945–980. doi: 10.3102/0034654315626800
12. Lofthouse, R. (2018). Coaching in education: a professional development process in formation. *Professional Development in Education*, 45(1), 33–45. doi: 10.1080/19415257.2018.1529611
13. Mizell, H. (2010). *Why professional development matters*. Retrieved from <https://learningforward.org/wp-content/uploads/2017/08/professional-development-matters.pdf>
14. Pidlasyi, I. (2004). *Praktychna pedahohika abo try tekhnolohii* [Practical pedagogy or three technologies]. Kyiv: Slovo (in Ukrainian)
[Підласий, І. (2004). *Практична педагогіка або три технології*. Київ: Слово].
15. Pustovit, H. (2011). *Pozashkilna osvita i vykhovannia v konteksti osnovnykh napriamiv reformuvannia osvity v Ukraini* [Extracurricular education and upbringing in the context of the main directions of education reform in Ukraine]. *Vymiriuvalna ta obchysliuvalna tekhnika v tekhnolohichnykh protsesakh*, 1, 293–296 (in Ukrainian)
[Пустовіт, Г. (2011). Позашкільна освіта і виховання в контексті основних напрямів реформування освіти в Україні. *Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах*, 1, 293–296].

16. Schaap, H., Louws, M., Meirink, J., Oolbekkink-Marchand, H., Van Der Want, A., Zuiker, I., ... Meijer, P. (2018). Tensions experienced by teachers when participating in a professional learning community. *Professional Development in Education*, 45(5), 814–831. doi: [10.1080/19415257.2018.1547781](https://doi.org/10.1080/19415257.2018.1547781)
17. Sedova, K., Sedlacek, M., & Svaricek, R. (2016). Teacher professional development as a means of transforming student classroom talk. *Teaching and Teacher Education*, 57, 14–25. doi: [10.1016/j.tate.2016.03.005](https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.03.005)
18. Tereshchuk, H. (2010). *Osnovy pedahohichnykh doslidzhen* [Fundamentals of pedagogical research]. Kyiv (in Ukrainian)
[Терещук, Г. (2010). *Основи педагогічних досліджень*. Київ].
19. Verbytskyi, V. (2012, September 05). Kryterii rezultatyvnosti diialnosti systemy pozashkilnoi osvity [Criteria for the effectiveness of the extracurricular education system]. Retrieved from <https://bit.ly/39640dE> (in Ukrainian)
[Вербицький, В. (2012, Вересень 05). *Критерії результативності діяльності системи позашкільної освіти*. URL: <https://bit.ly/39640dE>].
20. Volobuieva, T. B. (2013). Metodychni osnovy pedahohichnoho doslidzhennia [Methodical bases of pedagogical research]. *Naukova skarbnytsia osvity Donechchyny*, 3, 71–77 (in Ukrainian)
[Волобуєва, Т. Б. (2013). Методичні основи педагогічного дослідження. *Наукова скарбниця освіти Донеччини*, 3, 71–77].
21. Vygotskii, L. (1991). *Pedagogicheskaia psikhologiiia* [Pedagogical psychology]. Moscow: Pedagogika (in Russian)
[Выготский, Л. (1991). *Педагогическая психология*. Москва: Педагогика].

Педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві

Pedagogical Conditions of Forming the Readiness of the Future Teacher of Professional Training for Innovative Activity in Agricultural Production

Євгеній Маринченко¹

Yevhenii Marynchenko

¹ *Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*

24 Kyievo-Moskovska Street, Hlukhiv, 41400, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-9](https://doi.org/10.22178/pos.63-9)

LCC Subject Category:
[LB1775-1785](#)

Received 25.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
marinchenko1993@ukr.net

© 2020 The Author. This article
is licensed under a Creative
Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті розкрито сутність поняття «умова» та охарактеризовано зміст поняття «педагогічні умови». На основі узагальнення існуючих наукових підходів подано власне розуміння педагогічних умов формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві. Визначено та обґрунтовано основні педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві: розвиток мотивації у майбутнього педагога професійного навчання до інновацій у галузях сільськогосподарського виробництва; постійна модернізація змісту дисциплін циклу професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання відповідно до інноваційних процесів у галузях сільськогосподарського виробництва; набуття майбутніми педагогами професійного навчання досвіду інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві під час проходження технологічної практики; створення відповідного освітньо-розвивального середовища на основі інтеграції інновацій в галузях освіти та сільськогосподарського виробництва.

Ключові слова: умова; педагогічні умови; педагог професійного навчання; інноваційна діяльність; інноваційна діяльність у сільськогосподарському виробництві.

Abstract. The article discloses the essence of the concept «condition» and describes the meaning of the concept of «pedagogical conditions». Based on the generalization of the existing scientific approaches the own understanding of pedagogical conditions of forming the readiness of the future teacher of professional training for innovative activity in agricultural production is given. The basic pedagogical conditions of formation of the readiness of future teachers of professional training for innovative activity in agricultural production are defined and substantiated: the development of motivation of the future teacher of professional training for innovations in branches of agricultural production; constant modernization of the content of disciplines of the cycle of professional training of future teachers of vocational training by innovative processes in the fields of agricultural production; acquisition by future teachers of professional training of experience of innovative activity in agricultural production during technological practice; creation of an appropriate educational and development environment, based on the integration of innovations in the fields of education and agricultural production.

Keywords: condition; pedagogical conditions; teacher of professional training; innovative activity; innovative activity in agricultural production.

ВСТУП

Сучасна соціокультурна ситуація, однією з характерних рис якої є підвищений інтерес до розвитку окремої особи, до інтелектуальної свободи людини, розкриття її творчого потенціалу, формування активності й ініціативності, обумовлює необхідність реалізації нового підходу до професійної підготовки кваліфікованого робітника.

Зокрема, активний розвиток інноваційної діяльності у галузі сільськогосподарського виробництва вимагає формування готовності майбутнього фахівця до використання сучасних високотехнічних засобів виробництва і новітніх технологій в рослинництві та тваринництві. Тобто галузь сільськогосподарського виробництва потребує робітничих кадрів, які здатні працювати на техніці нового покоління, застосовувати новітні технології вирощування та збирання сільськогосподарських культур, використовувати сучасне обладнання тощо [9]. В умовах сьогодення потрібен не просто фахівець, який працює за інструкціями, а професіонал, який здатен мислити творчо, впроваджувати новітні ідеї, сприяти підвищенню продуктивності своєї праці.

Окреслене підкреслює усю важливість у час переавантаження системи професійної (професійно-технічної) освіти України акцентування уваги на формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у галузі виробництва відповідно до спеціалізації, зокрема, сільськогосподарського виробництва.

Низка науковців спрямовують свої дослідження на вивчення окремих питань окресленої проблеми. Теоретико-методологічні основи формування готовності педагогів професійного навчання до інноваційної діяльності [5], визначення структури, закономірностей функціонування та розвитку інноваційних процесів у педагогічних системах [3].

Мета статті: розкрити педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві.

Професійна готовність до інноваційної діяльності передбачає науково-теоретичну й практичну підготовку педагога професійного навчання, тобто наявність у нього передбачува-

них відповідних знань, умінь та навичок, особистісних і професійних якостей, а це вже результат тривалої фахової підготовки педагога професійного навчання у ЗВО [4].

Термін «готовність» почали вживати в експериментальній психології з кінця XIX ст. розглядався як настанова, психічний стан суб'єкта, що спричиняє поведінку (діяльність) певного характеру й спрямованості та ін. З середини XX ст. готовність трактували як якісний показник саморегуляції поведінки людини (Г. Олпорт та ін.). Пізніше зазначений феномен був перенесений у психолого-педагогічні дослідження в контексті теорії діяльності взагалі та професійної діяльності зокрема [5].

В «Енциклопедії освіти» готовність до діяльності розглядається як «стан мобілізації психологічних та психофізіологічних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності» [4].

Так, М. Д'яченко та Л. Кандибович [3] вважають, що установка разом із готовністю є станами, які відрізняються один від одного. Установка передбачає актуалізацію раніше сформованих психічних явищ, а у готовності психічне утворення виникає під впливом завдань, вимог, обставин.

На основі аналізу наукових підходів і напрямів нами здійснено дефініцію поняття «готовність майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві», під яким розуміємо складне професійно-особистісне інтегративне новоутворення, що є системним комплексним відображенням професійних знань, умінь, навичок, що охоплюють передові науково-педагогічні та виробничі сільськогосподарські технології, ідеї і концепції, а також особистісні якості, мотиви, потреби, цінності, необхідні для подальшої успішної професійної діяльності.

Структурними компонентами готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві є: мотиваційний, інформаційно-когнітивний, діяльнісний, контрольно-оцінювальний.

Готовність майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві це – складник його професійної компетентності і

для її формування необхідне виокремлення певних педагогічних умов.

Підкреслимо, що питання обґрунтування педагогічних умов формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві студентів за освітнім ступенем «бакалавр», спеціальності 015 «Професійна освіта (за спеціалізаціями 015.37, 015.38)», кваліфікації педагог професійного навчання» є одним із головних у нашому дослідженні. Його розв'язання дозволить визначити провідні напрями наукового пошуку, розробити методику ефективного формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві.

Зупинимось детальніше на визначенні поняття «умова» та «педагогічна умова».

Тлумачний словник української мови надає декілька тлумачень поняття «умова», а саме:

- 1) філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує;
- 2) існуючий компонент комплексу об'єктів (речей, їх станів, взаємодій), із наявності якого впливає існування даного;
- 3) необхідна обставина, яка робить можливим здійснення, створення, утворення чогось нового;
- 4) обставини, особливості реальної діяльності, при яких відбувається або здійснюється що-небудь [2].

П. Підкасистий [8] розглядає умови як «складні частини або характеристики середовища». Науковцем виокремлено біологічні, психологічні й соціальні умови, що поділяються на необхідні й достатні. До необхідних умов автором віднесено внутрішню об'єктивну закономірність виникнення, існування й результативності розвитку учнів; достатні пов'язуються із причинами, підставами, протиріччями розвитку.

Питання вивчення педагогічних умов, що дають змогу успішно формувати різні аспекти професіоналізму фахівців, висвітлено в роботах багатьох науковців та дослідників. Так, В. Манько визначає педагогічні умови як взаємопов'язану сукупність внутрішніх параме-

трів та зовнішніх характеристик функціонування, що забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності [7].

Фахівець А. Андреев під педагогічними умовами розуміє сукупність об'єктивних можливостей змісту освіти, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей його реалізації, що забезпечують успішність досягнення поставленого завдання [1].

Традиційно педагогічні умови у наукових доробках розглядаються як складники педагогічної системи, на їх важливість вказує й те, що під час побудови структурно-функціональних моделей освітнього процесу саме педагогічні умови стають обов'язковим їх елементом.

На наш погляд, саме педагогічні умови виступатимуть у якості необхідних чинників, які будуть впливати на ефективність формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві. Визначаючи педагогічні умови, які повинні забезпечувати високий рівень формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві, відштовхуємось від того, що всі вони мають єдине спрямування – досягнення єдиної мети, та є взаємопов'язаними між собою.

Отже, узагальнюючи результати аналізу наукової літератури, під педагогічними умовами в контексті нашого дослідження будемо розуміти визначальні обставини, можливості та особливості реальної дійсності, від яких залежить ефективність формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві, яка загалом передбачає набуття ними компетентності здійснювати в майбутньому інноваційну педагогічну діяльність.

Здійснений нами аналіз можливих педагогічних умов готовності майбутніх педагогів професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві засвідчив їх неоднозначність і множинність.

Тому у процесі дослідження було використано методологію експертного оцінювання. У

якості експертів було залучено 20 фахівців закладів вищої освіти України, де здійснюється освітній процес підготовки майбутніх педагогів професійного навчання. Експерти мали значний досвід роботи в педагогічній галузі, наукові ступені і науково-педагогічні посади: доктори педагогічних наук, кандидати педагогічних наук, завідувачі кафедр, доценти та старші викладачі закладів вищої освіти.

Проведене дослідження дозволило викреслити наступні педагогічні умови формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві.

Перша педагогічна умова – розвиток мотивації у майбутнього педагога професійного навчання до інновацій у галузях сільськогосподарського виробництва, що забезпечується у процесі усього освітнього процесу, зокрема, у процесі вивчення дисциплін: «Вступ до спеціальності», «Сільськогосподарські та меліоративні машини», «Трактори та автомобілі», «Виробниче навчання», «Експлуатація МТП», «Ремонт машин», тощо.

Практичне впровадження означеної педагогічної умови можливе за допомогою прийомів, що забезпечують підвищення в студентів, майбутніх педагогів професійного навчання, внутрішньої мотивації до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві.

Внутрішня мотивація сприяє виникненню інтересу майбутніх педагогів професійного навчання до професійного зростання, радості і задоволення. Вона охоплює навчально-пізнавальні, професійні та особистісні групи мотивів. До переваг внутрішніх навчально-пізнавальних мотивів можемо віднести:

- позитивний вплив на перебіг процесу та результати вирішення творчих завдань у формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві;
- внутрішня зацікавленість формування готовності майбутніх педагогів професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві надсучасними техніками, які використовуються у сільськогосподарському виробництві, результатом якої є емоційне задоволення та подолання

труднощів у процесі вирішення навчальних завдань [5].

З метою цілеспрямованого формування внутрішні мотиви навчально-пізнавальної діяльності студентів у напрямі готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві класифіковано за кількома групами:

- пізнавальні мотиви, що ґрунтуються на інтересі студентів до змісту матеріалу, що вивчається, й упровадження інновацій в галузях сільськогосподарського виробництва у майбутній професійній діяльності;
  - мотиви досягнення, в основі яких – прагнення до успіху й уникнення невдач у використанні інновацій у галузях сільськогосподарського виробництва;
  - мотиви самовизначення (розуміння ролі професійних знань, умінь і навичок стосовно впровадження інновацій у галузях сільськогосподарського виробництва у систему освіти майбутнього педагога професійного навчання з метою досягнення успіхів у його подальшій професійній діяльності тощо);
  - мотиви вдосконалення (спрямованість на самоосвіту у галузях сільськогосподарського виробництва);
  - корисливі мотиви: намагання отримати заохочення, високі оцінки;
  - мотиви престижу (прагнення бути всесторонньо розвиненим у галузях сільськогосподарського виробництва).
- В контексті реалізації першої педагогічної умови враховано, що перевагою внутрішніх мотивів навчальної професійно зорієнтованої діяльності є:
- позитивний вплив на розв'язання творчих проблемно-ситуативних завдань, корті не мають точного чіткого алгоритму вирішення (евристичний метод);
  - емоційне задоволення від виконання завдання, подолання труднощів під час розв'язання навчальних завдань, що викликають позитивні емоції й насамперед ґрунтуються на внутрішньому інтересі;
  - підвищення самоповаги студента, його самооцінки.

З метою забезпечення цілеспрямованого формування мотивації до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві було виокремлено такі її складники:

- мотивація ініціації (спонукання студента до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві);
- мотивація селекції (вибір мети впровадження тієї чи іншої інноваційної технології у сільськогосподарському виробництві, напрямку діяльності);
- мотивація реалізації (регулювання і контроль ефективності інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві);
- мотивація постреалізації (відповідальність за завершення виконуваної діяльності та перехід до наступної).

Другою педагогічною умовою вважаємо: постійна модернізація змісту дисциплін циклу професійної підготовки майбутніх педагогів професійного навчання відповідно до інноваційних процесів у галузях сільськогосподарського виробництва.

Реалізацію цієї педагогічної умови спрямовано переважно на формування когнітивного та діяльнісного компонентів досліджуваної готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві.

Концептуально виокремлення експертами другої педагогічної умови базується на тому, що з початку навчання в закладі вищої освіти студент отримує велику кількість навчального матеріалу, вчиться його категоризувати, обробляти, запам'ятовувати значну кількість інформації, а також виявляти результати своєї пізнавальної діяльності. Передбачається, що на шляху опанування знань про інновації у галузі сільськогосподарського виробництва у свідомості студентів сформується загальні поняття, котрі згодом об'єднаються в знанневий простір, який буде сукупністю структур представлення знань, пов'язаних між собою.

Нами було проаналізовано професійні програми підготовки педагогів професійного навчання, робочі програми дисциплін відповідно до чинних навчальних планів Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, Української інженерно-педагогічної академії, Національно-

го університету «Чернігівського колегіуму» імені Т. Г. Шевченка, Хмельницького національного університету.

На основі контекстного аналізу змісту навчальних дисциплін нами виокремлені окремі фахові дисципліни – «Сільськогосподарські та меліоративні машини», «Трактори та автомобілі», «Експлуатація МТП», «Технічне конструювання і моделювання», складником мети яких є засвоєння здобувачами освіти інноваційних технологій сільськогосподарського виробництва. У той же час із метою поглиблення знань студентів про інновації в названій галузі нами також запропоновані додаткові питання до окремих тем дисциплін.

Необхідність модернізації змісту дисциплін циклу професійної підготовки для студентів спеціальності 015 Професійна освіта, Спеціалізацій 015.37 «Аграрне виробництво, переробка сільськогосподарської продукції та харчові технології, 015.38 «Транспорт», також пояснюється такими аргументами: вивчення в закладах вищої освіти сільськогосподарських та меліоративних машин, які вже давно звільнили поле (сівалки СЗ-3,6, СУПН-8, комбайни Нива СК-5, ДОН-1500, картоплесаджалки КС-4 і КС-4Т та ін.), засоби та прилади діагностики які вивчають студенти не відповідає новим вимогам діагностики двигунів та сільськогосподарської техніки, ремонт та експлуатація автомобілів ЗІЛ 130, Газ 53, тракторів Т 40, Юмз 6кл, які не використовуються на сучасних підприємствах, зняті з виробництва і є не продуктивними та ін. є недостатньою для умов сучасного ринку праці. Пропоновані удосконалення навчальних дисциплін дозволить детально викласти цей матеріал у цілісному вигляді, забезпечити системний підхід.

Третьою педагогічною умовою вважаємо: набуття майбутнім педагогом професійного навчання досвіду інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві під час проходження технологічної практики.

Реалізацію цієї педагогічної умови спрямовано на формування діяльнісного та контрольно-оцінювального компонентів досліджуваної готовності майбутніх педагогів професійного навчання і.

У її виокремленні виходили з того, що сучасний етап розвитку професійної освіти характеризується пошуком нових шляхів підви-

щення рівня професійних вмінь та навичок необхідних майбутньому педагогу професійного навчання.

Дієвою складовою у напрямі формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві є технологічна практика, яка повинна відповідати таким вимогам:

- види діяльності подібні до напрямів підготовки та спеціалізації педагога професійного навчання;
- високий рівень сучасного матеріально-технічного обладнання на місцях проходження практики;
- включення до змісту практики виконання технологічних процесів з використанням сучасних тракторів та сільськогосподарських машин;
- наявність кваліфікованого співкерівництва від підприємства;
- забезпечення дотримання норм охорони праці та санітарної гігієни;
- надання права користуватися бібліотекою, лабораторіями, технічною, нормативною та іншою документацією;
- можливість майбутнього працевлаштування студентів (за умови наявності вакансій на штатних посадах відповідно до програми практики;).

Зазначимо, що технологічна практика організовується фаховою кафедрою. Але якість формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві певною мірою залежить від сучасного матеріально-технічного забезпечення, яке фахівці використовують у реальних виробничих умовах. Без цього складника не може бути впровадження інноваційної діяльності у галузях сільськогосподарського виробництва, яке передбачає постійне оновлення та освоєння нової техніки, устаткування, прийомів та технологій їх використання при вирощуванні та збиранні сільськогосподарських культур [9]. Тому ми практикуємо підписання кафедрами договорів із сучасними підприємствами сільськогосподарського виробництва з метою проходження технологічної практики під час підготовки здобувачів освіти.

Для підсилення інноваційного змісту технологічної практики з метою формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві нами було розроблено навчальні заняття, індивідуальні завдання творчого характеру, плани екскурсій на сучасні агрохолденги.

Отже, у результаті проходження технологічної практики майбутні педагоги професійного навчання мають зміцнити та поглибити свої теоретичні знання, розвинути практичні вміння та навички з використання інновацій в галузях сільськогосподарського виробництва у всіх напрямках діяльності сучасних агрохолденгів.

Четвертою педагогічною умовою вважаємо: створення відповідного освітньо-розвивального середовища на основі інтеграції інновацій в галузях освіти та сільськогосподарського виробництва.

В. Козирев, І. Шалаєв і А. Веряєв під освітнім середовищем розуміють сукупність установлених в освітньому процесі організаційно-педагогічних умов і факторів, а також міжособистісних відносин, що впливають на формування особистості із заданими якостями [4].

Є. Белякова та І. Захарова визначають поняття «освітнє середовище» як складну систему, що акумулює інтелектуальні, культурні, програмно-методичні, організаційні та технічні ресурси і забезпечує формування особистості в її різноманітних проявах. При цьому управління освітнім середовищем опосередковано цільовими установками суспільства і суб'єктів освітнього процесу [3].

Отже, аналізуючи вищесказане, ми можемо зробити висновки, що освітнє середовище визначається: як сукупність організаційно-педагогічних умов і факторів, система впливів і умов; як засіб навчання, що сприяє формуванню мотивації студентів до саморозвитку, самоосвіти та є необхідним для професійного становлення майбутнього фахівця.

Реформування та модернізація сучасної освіти України у напрямі інтеграції в Європейський освітній простір передбачає оновлення освітнього середовища.

Формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної

діяльності у сільськогосподарському виробництві потребує створення освітньо-розвивального середовища. Характерною ознакою якого є сприяти активному розвитку, навчанню, вихованню, особистості студента, здатності до самостійної діяльності, умінню пристосовуватися до змін.

Беручи до уваги те, що знання студенти отримують з навколишнього середовища, то сучасні освітні процеси не можуть відбуватися без включення в навчання широкого спектра інформаційних ресурсів, без розвитку вмінь працювати з інформаційними джерелами. Тому поняття «освітньо-розвивальне середовище закладу вищої освіти» набуло нового статусу, під яким у дещо звуженому значенні ми будемо розуміти оточення, у якому відбувається формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві, що включає в себе навчально-методичні засоби, як у електронному, так і у паперовому вигляді, сукупність технічних і програмних засобів для зберігання, обробки та передачі інформації, які забезпечують оперативний доступ до необхідних даних і здійснюють освітні наукові комунікації, актуальні для реалізації цілей і завдань освіти та розвитку науки у сучасних умовах.

Аналіз реальної практики розв'язання складних завдань сільськогосподарського виробництва, яке не піддається алгоритмізації, свідчить, що в основі такої інтелектуальної діяльності лежить інженерне мислення. Досліджуючи творчий потенціал сучасного інженера Г. Глотова [9] який вказує, що саме інженерне мислення дозволяє розглядати технічну проблему як систему з певними елементами, зовнішніми і внутрішніми зв'язками, виявляти і долати технічні протиріччя та цілеспрямовано генерувати ідеї і гіпотези креативного розв'язку. Пропонуючи розглядати сучасну сільськогосподарську діяльність як інноваційну, сучасний педагог професійного навчання як представник нової техніки і технологій, повинен володіти уміннями творчого розв'язання професійних задач, вільно орієнтуватися у великих за обсягом потоках інформації, успішно поєднувати функції винахідника, конструктора, проектувальника, організатора виробництва, бути вмотивованим щодо постійного підвищення якості сільськогосподарського виробництва продукції задля

задоволення вимог ринку праці та підготовленим до командної роботи.

Учені В. Іванов, Д. Криворучко, О. Купенко за результатами виконання проекту Темпус «Модернізація вищої інженерної освіти в Грузії, Україні та Узбекистані відповідно до технологічних викликів» доводять, що інженерна підготовка має здійснюватися за освітньою концепцією CDIO – «Планувати – Проектувати – Реалізувати – Керувати». Вважаємо за доцільне використовувати цю систему поглядів і під час формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві, яка також включає інженерну складову підготовку.

Філософія концепції CDIO передбачає запровадження таких освітніх програм, які засобами взаємопов'язаних дисциплін реалізують ідеї набуття студентами практичних умінь «створення виробів, процесів і систем», здатностей продуктивного міжособистісного спілкування та цілеспрямованого розвитку особистісних якостей.

Також ми пропонуємо майбутнім педагогам професійного навчання звернути увагу на компанії штучного інтелекту (ШІ), які зосереджують більшу частину своїх зусиль на розробці автономних роботів, які можуть легко вирішувати декілька сільськогосподарських завдань. Ці роботи здатні збирати врожаї в стислі терміни і більшому обсязі, ніж людина. Роботи призначені для надання допомоги в збиранні та пакуванні культур, а також в інших непростих завданнях в сільськогосподарській діяльності. Сільськогосподарські роботи мають можливість захищати посіви від шкідливих бур'янів, які можуть бути стійкими до гербіцидних хімічних речовин, призначених для їх усунення.

ВИСНОВКИ

Кожна з визначених та обґрунтованих нами педагогічних умов має свої внутрішні можливості, будучи переважно націленою на формування певного компонента готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві. У той же час, кожна взята окремо умова не може повністю забезпечити ефективність формування досліджуваної проблеми. Тільки їх системна єдність дозволяє досягти найкращих результа-

тів і становить комплекс педагогічних умов формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві.

Актуальними напрямками подальшої розробки окресленої проблеми є експериментальна перевірка педагогічних умов формування готовності майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної діяльності у сільськогосподарському виробництві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Andreev, V. I. (2012). *Pedagogika* [Pedagogy]. Kazan: TSentr innovatsionnykh tekhnologii (in Russian)
[Андреев, В. И. (2012). *Педагогика*. Казань: Центр инновационных технологий].
2. Busel, T. (Ed.). (2009). *Velykyi tlmachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Irpin: Perun (in Ukrainian)
[Бусел, Т. (Ред.). (2009). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Ірпінь: Перун].
3. Duczmal, M. (Ed.). (2017). *Transformations in Contemporary Society: Humanitarian Aspects*. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole.
4. Kovalchuk, V. I. (2020). *Pidhotovka maibutnix pedahohiv profesiinoho navchannia na zasadakh kompetentnisnoho pidkhodu* [Training of future teachers of professional training on the basis of the competence approach]. Hlukhiv: Hlukhivskiy NPU im. O. Dovzhenka (in Ukrainian)
[Ковальчук, В. І. (2020). *Підготовка майбутніх педагогів професійного навчання на засадах компетентнісного підходу*. Глухів: Глухівський НПУ ім. О. Довженка].
5. Kovalchuk, V. I., & Shcherbak, A. V. (2018). Vprovadzhenia innovatsiinykh tekhnolohii navchannia u protsesi profesiinoy pidhotovky studentiv zakladiv vyshchoi osvity [Introduction of innovative learning technologies in the process of professional training of students of higher education institutions]. *Molodyi vchenyi*, 3, 543–547 (in Ukrainian)
[Ковальчук, В. І., & Щербак, А. В. (2018). Впровадження інноваційних технологій навчання у процесі професійної підготовки студентів закладів вищої освіти. *Молодий вчений*, 3, 543–547].
6. Kremen, V. (Ed.). (2008). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yurinkom Inter (in Ukrainian)
[Кремень, В. (Ред.). (2008). *Енциклопедія освіти*. Київ: Юрінком Інтер].
7. Manko, V. M. (2000). Dydaktychni umovy formuvannia u studentiv profesiino-piznavalnoho interesu do spetsialnykh dystsyplin [Didactic conditions for the formation of students' professional and cognitive interest in special disciplines]. *Sotsializatsiia osobystosti*, 2, 153–161 (in Ukrainian)
[Манько, В. М. (2000). Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін. *Соціалізація особистості*, 2, 153–161].
8. Pidkasisty, P. I. (2004). *Organizatsiia uchebno-poznavatelnoi deiatelnosti studentov* [Organization of educational and cognitive activities of students]. Moscow: Pedagogicheskoe obshchestvo (in Russian)
[Пидкасистый, П. И. (2004). *Организация учебно-познавательной деятельности студентов*. Москва: Педагогическое общество].
9. Rosnovskiy, M. H., & Lohinov, M. I. (2015). Stvorennia ta funktsionuvannia fermerskykh gospodarstv v Ukraini: pedahohichni aspekt [Establishment and functioning of farms in Ukraine: pedagogical aspect]. *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka*, 27, 225–230 (in Ukrainian)
[Росновський, М. Г., & Логінов, М. І. (2015). Створення та функціонування фермерських господарств в Україні: педагогічний аспект. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*, 27, 225–230].

10. Stepanenko, O. I. (2010). Hotovnist vykladachiv do profesiinoi diialnosti yak pedahohichna problema [Readiness of teachers for professional activity as a pedagogical problem]. *Teoretychni pytannia kultury, osvity ta vykhovannia*, 41, 14–18 (in Ukrainian)
[Степаненко, О. І. (2010). Готовність викладачів до професійної діяльності як педагогічна проблема. *Теоретичні питання культури, освіти та виховання*, 41, 14–18].

Перевірка педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності

Checking the Pedagogical Conditions for the Formation of the Readiness of Future Primary School Teachers to use Cloud Technologies in Professional Activity

Людмила Шевченко¹
Lyudmila Shevchenko

¹ *Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University*
24 Kyievo-Moskovska Street, Hlukhiv, 41400, Ukraine

DOI: [10.22178/pos.63-10](https://doi.org/10.22178/pos.63-10)

LCC Subject Category:
[LB1775-1785](#)

Received 25.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
shevchenkoschool@shostkalicy.com

© 2020 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті розглядається дослідно-експериментальна перевірка педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності.

Концепція дослідження полягала в тому, що дієвість підготовки майбутніх учителів початкової школи буде реалізована при умові застосування виокремлених педагогічних умов, а саме: використовуючи засоби хмарних технологій підсилити мотивацію до засвоєння теоретичних знань; організації освітньої діяльності з використанням можливостей хмарних технологій; вдосконалення форм, методів і засобів навчання, для набуття готовності до використання хмарних технологій у професійній діяльності; оволодіння методикою використання хмарних технологій.

Дослідження було проведене в чотири етапи. Результатами підготовчого етапу стало уточнення основних дефініцій, визначення цілей та завдань дослідження, підбір хмарних технологій для створення освітнього середовища з урахуванням вивченої наукової літератури з досліджуваної тематики.

Констатувальний етап дав нам можливість уточнити методику педагогічного експерименту, виявити рівні сформованості щодо досліджуваної готовності, провести початковий контроль компетенцій здобувачів вищої освіти. На формульовальному етапі експерименту здійснено апробацію розробленої методики та виявлено зміни рівня готовності до використання хмарних технологій в професійній діяльності в досліджуваних групах. Результатом контрольного етапу нашого дослідження була остаточна перевірка рівнів сформованості готовності до використання хмарних технологій у професійній діяльності, який показав зміну розподілу здобувачів вищої освіти відповідно до всіх компонентів готовності.

Упроваджений педагогічний експеримент дозволив визначити ефективність виокремлених педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності.

Ключові слова: педагогічні умови; цифрові технології; хмарні технології; готовність до використання хмарних технологій; дослідно-експериментальна перевірка.

Abstract. The article considers experimental testing of pedagogical conditions for the formation of the readiness of future primary school teachers to use cloud technologies in their professional activity.

The concept of the study was that training future primary school teachers becomes effective under certain pedagogical conditions, namely: motivation of future teachers to acquire theoretical knowledge by means of cloud technologies; organization of training, using the capabilities of cloud technologies; introduction of forms, methods and means of training that contribute to the formation of the readiness to use cloud technologies in professional activities; mastering the method of application of cloud technologies.

Experimental verification was carried out in four stages. The results of the preparatory stage were the clarification of the main definitions, defining the goals and objectives of the study, the selection of cloud technologies to create an educational environment, based on the studied psychological and pedagogical literature on the subject. The ascertaining stage gave us the opportunity to clarify the methodology of the pedagogical experiment, to identify the levels of formation of the readiness to use cloud technologies in professional activity and to conduct the initial control of knowledge, skills and abilities. At the formative stage of the experiment, the developed methodology was tested and changes in the level of the readiness for using cloud technologies in professional activities in the experimental and control groups were revealed.

The result of the control phase of our study was the final check of the level of readiness for the use of cloud technologies in the professional activities of control and experimental groups, which showed a change in the distribution of higher education in accordance with all components of readiness.

The introduced pedagogical experiment allowed to determine the effectiveness of pedagogical conditions for the formation of the readiness of future primary school teachers to use cloud technologies in their professional activity.

Keywords: pedagogical conditions; digital technologies; cloud technologies; readiness to use cloud technologies; experimental testing.

ВСТУП

Цифровізація освіти постає імперативом реформування освітньої галузі, головним і першочерговим завданням ефективного розвитку інформаційного суспільства в Україні [1].

Цифрові технології є невід'ємною частиною сучасної освіти [5]. Вони дають можливість збільшити навчальний час за рахунок самостійної роботи здобувачів вищої освіти; змінити форми контролю за якістю освітнього процесу; забезпечити гнучкість управління освітнім процесом; підвищити цифрову компетентність учасників освітнього процесу, що робить їх потужним засобом підвищення якості освіти.

Цифрова компетентність, по-перше, – це критичне й відповідальне використання цифрових технологій, взаємодія їх складових для навчання, роботи та громадської діяльності. По-друге, це інформаційна грамотність та грамотність даних, комунікація та співпраця, створення цифрового контенту (у тому числі програмування), безпека (зокрема цифрове

благополуччя та компетентності, пов'язані з кібербезпекою) та розв'язання проблем [3].

На нашу думку, в умовах сьогодення використання сучасних цифрових технологій вкрай необхідне для забезпечення якісної освіти. Упровадження їх в освітній процес дозволяє досягти основної мети вищих навчальних закладів – забезпечення якісної освіти [4]. Тому саме сьогодні одним з напрямків, які активно розвиваються, є впровадження хмарних технологій.

Як засвідчує наше спостереження, хмарні сервіси застосовується у всіх галузях, де потрібна висока продуктивність і швидкий доступ до ресурсів і послуг. Освітнє середовище не виняток. Хмарні технології, визнані багатьма освітніми установами світу, дозволяють здобувачам вищої освіти отримати доступ до довідково-інформаційних ресурсів закладу із будь-яких сучасних комунікаційних пристроїв.

Програмне забезпечення, установлене на комп'ютерах закладу освіти, витісняють, як показують реалії, хмарні технології. Їх вико-

ристовує значна кількість університетів, надаючи безкоштовний доступ до навчальних матеріалів не тільки здобувачам вищої освіти свого закладу, а й широкому колу користувачів мережі Інтернет.

Дослідженнями щодо застосування хмарних технологій в освіті та процесу оволодіння сучасними цифровими технологіями займалось велика кількість вітчизняних учених: В. Бикової, Н. Морзе, О. Кузьмінської, М. Жалдака, Н. Солопової, О. Спіріна, О. Брискіної, Н. Диканської, С. Ісакова, О. Разінкіної, Л. Шевцової, С. Литвинової, Ю. Триус, М. Шишкіної та ін. [6].

Вважаємо, що для досягнення високих освітніх результатів під час організації освітнього процесу засобами хмарних технологій необхідно зазначити педагогічні умови [8]. Специфічною рисою поняття «педагогічні умови» є те, що воно містить елементи всіх складових процесу навчання: цілі, зміст, методи, форми, засоби [7].

Визначенням та обґрунтуванням поняття «педагогічні умови» займались такі науковці: Р. Бужикова, О. Бондар, Т. Гуцан, К. Дубич, Н. Житнік, Т. Захарчук, Ю. Костюшко, О. Пожидаєва, В. Стасюк, М. Ячменик та інші.

Утім, проведене дослідження науково-педагогічної літератури дає можливість констатувати той факт, що проблема перевірки педагогічних умов формування досліджуваної готовності залишається недостатньо дослідженою.

Метою даної статті є перевірка педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

У контексті нашого дослідження термін «педагогічні умови» визначено як комплекс пов'язаних між собою освітніх заходів, які направлені на збільшення рівня готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін. Відповідно до концепції дослідження, професійна підготовка майбутніх педагогів буде більш дієвою при впровадженні виокремлених педагогічних умов, а саме: підвищенні мотивації майбутніх учителів почат-

кової школи до опанування теоретичних знань засобами хмарних технологій; організації освітньої діяльності із використанням дидактичних можливостей хмарних технологій; вдосконалення форм, методів і засобів навчання, для набуття готовності до використання хмарних технологій у професійній діяльності; оволодіння методикою використання хмарних технологій.

Хочемо зазначити, що проведенню експерименту передувало складний підготовчий процес, у ході якого проводилося вивчення наявного науково-педагогічної літератури з теми дослідження, була розроблена безпосередньо методика проведення експерименту, зокрема виявлено критерії, за якими буде оцінюватися дієвість використання хмарних технологій для освітньої діяльності з фахових дисциплін, вироблена схема спостереження, дібрані навчально-методичні матеріали для проведення експерименту.

У ході роботи оцінки сформованості готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності здійснювали за такими критеріями: мотиваційним, когнітивним, діяльним та рефлексивним. Ступінь готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності вимірювали за показниками, що відображають зміст цих критеріїв. Здійснили оцінку прояву кожного показника окремого критерію [2].

Дослідження перевірки дієвості педагогічних умов було проведено в чотири етапи.

Результатами підготовчого етапу стало уточнення основних дефініцій, визначення цілей та завдань дослідження, підбір хмарних технологій для створення освітнього середовища з урахуванням вивченої психолого-педагогічної літератури з досліджуваної тематики.

Констатувальний етап дав нам можливість уточнити методику педагогічного експерименту, виявити рівні сформованості щодо готовності до використання хмарних технологій у професійній діяльності та провести початковий контроль знань, умінь та навичок.

Зазначимо, що в експерименті була задіяна 191 особа. Учасників ми розподілили на дві групи (експериментальну – ЕГ й контрольну – КГ) на основі попереднього тестування та-

ким чином, щоб дотриматися однієї з основних вимог експерименту: рівність початкових умов – знань, умінь та навичок. В експериментальній групі було 105 учасників, відповідно в контрольній – 86.

Для порівняння рівнів готовності КГ та ЕГ застосовували непараметричний метод – критерій згоди К. Пірсона [9].

Сформульовано нульову (H_0) й альтернативну гіпотезу (H_1) для реалізації методу χ^2 .

Нульова гіпотеза (H_0), відповідно до якої розподілення рівнів досліджуваної готовності, в ЕГ та КГ істотно не відрізнялись.

Альтернативна гіпотеза (H_1), відповідно до якої суттєво відрізняється рівень готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності, в досліджуваних групах.

Наступний етап нашої роботи – це перевірка істотної різниці між результатами експериментальної та контрольної груп за формулою визначення критерію χ^2 .

За таблицю для рівня значущості $\alpha=0,05$ і ступеня вільності $n-1=3$ знаходимо критичне значення критерію злагоди $\chi^2_{\text{крит}}=7,81$. Отже, нерівність виконується $\chi^2_{\text{emp}} < \chi^2_{\text{крит}}$ на підставі того, що $1,43 < 7,81$; $2,03 < 7,81$; $2,47 < 7,81$; $1,14 < 7,81$. Це підтверджує сформульовану нами нульову гіпотезу про відсутність істотних розбіжностей між рівнями готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності в процесі вивчення фахових дисциплін в експериментальній та контрольній групах за всіма визначеними критеріями.

Для впровадження виокремлених педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності були розроблені методичні рекомендації викладачам фахових дисциплін щодо застосування хмарних технологій для організації освітньої діяльності, які містили алгоритми організації освітньої діяльності із застосуванням хмарних технологій та формування усіх складових досліджуваної готовності до використання хмарних технологій у професійній діяльності.

На формувальному етапі експерименту ми здійснили апробацію розробленої методики

застосування хмарних технологій у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи та встановили зміни рівнів досліджуваної готовності у здобувачів вищої освіти ЕГ та КГ. Визначили динаміку змінення рівнів готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності.

На цьому етапі експерименту заняття зі здобувачами вищої освіти ЕГ проводилось з використанням хмарних технологій, а в КГ – за традиційною схемою.

При організації освітнього процесу із застосуванням хмарних технологій змінюються відносини між учасниками освітньої діяльності: викладач стає швидше організатором, модератором, ніж «провідником нового знання», що, у свою чергу, вимагає перегляду функцій викладача, вироблення нових критеріїв оцінки якості його роботи (організація спільної роботи, створення атмосфери творчості, взаєморозуміння, зняття проблемних ситуацій і ін.)

Результатом контрольного етапу нашого дослідження була остаточна перевірка рівнів сформованості готовності до використання хмарних технологій у професійній діяльності здобувачів вищої освіти в КГ та ЕГ. Результати, що отримані в ході експерименту дали змогу дійти висновків щодо ефективності педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності.

Після упровадження педагогічних умов на формувальному етапі експерименту змінився розподіл здобувачів вищої освіти відповідно до всіх компонентів готовності.

На підставі отриманих нами даних сформува-ли кінцеві показники експериментальної та контрольної груп для визначення ефективності впливу організаційно-методичних засад під час вивчення фахових дисциплін у процесі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи.

Аналіз результатів проведеної дослідно-експериментальної роботи щодо формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності здійснювався на основі статистичних методів.

У ході дослідження ми переконалися, що після застосування хмарних технологій під час вивчення фахових дисциплін змінився розподіл за рівнями сформованості готовності по кожному з критеріїв. За мотиваційним критерієм зміни відбулися в експериментальній групі таким чином: зменшення низького та середнього рівня на 9,5 % та 18 % відповідно, підвищення достатнього та високого рівня на 18,1 % та 9,5 %. За когнітивним критерієм відбулося зниження низького рівня на 29,8 % та середнього на 29,9 % та збільшення достатнього на 43,6 %, високого – на 5,7 %. Діяльнісний критерій визначив зменшення низького рівня на 13,4 % та середнього рівня на 19,1 %, збільшення показників достатнього рівня на 24,8 %, високого – на 7,6 %. Результати рефлексивного критерію показали зменшення кількості здобувачів з низьким рівнем на 15,2 % та з середнім рівнем – на 19,0 %, на збільшення достатнього рівня на

25,7 %, та високого на 8,6 %. В той же час здобувачі вищої освіти в контрольній групі показали незначні зміни по кожному з критеріїв.

ВИСНОВКИ

Таким чином, упроваджений педагогічний експеримент дозволив визначити ефективність педагогічних умов формування готовності майбутніх учителів початкової школи до використання хмарних технологій у професійній діяльності.

Запропоновані педагогічні умови дозволяють забезпечити здобувачів вищої освіти необхідними фундаментальними, технологічними знаннями й уміннями для вирішення професійних завдань у царині використання хмарних технологій та здобути конкретні методологічні знання та практичні вміння, які є складовими професійної підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Вуков, В. Ю. (2019). *Tsyfrova transformatsiia suspilstva i rozvytok komp'uterno-tekhnologichnoi platformy osvity i nauky Ukrainy* [Digital transformation of society and development of computer-technological platform of education and science of Ukraine]. Retrieved from <https://bit.ly/3nKKUxE> (in Ukrainian)
[Биков, В. Ю. (2019). *Цифрова трансформація суспільства і розвиток комп'ютерно-технологічної платформи освіти і науки України*. URL: <https://bit.ly/3nKKUxE>].
2. Khmil, N. A. (2015). Formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnikh pedahohiv do zastosuvannia khmarnykh tekhnolohii u navchalno-vykhovnomu protsesi – potreba suchasnosti [Formation of professional readiness of future teachers for the application of cloud technologies in the educational process - the need of today]. *SWorld*, 11(2), 33–36 (in Ukrainian)
[Хміль, Н. А. (2015). *Формування професійної готовності майбутніх педагогів до застосування хмарних технологій у навчально-виховному процесі – потреба сучасності*. *SWorld*, 11(2), 33–36].
3. Kovalchuk, V. I. (2019). *Vykorystannia tsyfrovyykh tekhnolohii u profesiinii pidhotovtsi maibutnikh pedahohiv profesiinoho navchannia* [The use of digital technologies in the training of future teachers of vocational training]. Retrieved from <https://bit.ly/393iLxK> (in Ukrainian)
[Ковальчук, В. І. (2019). *Використання цифрових технологій у професійній підготовці майбутніх педагогів професійного навчання*. URL: <https://bit.ly/393iLxK>].
4. Kyrychenko, M. O., & Serhieieva, L. M. (Eds.). (2018). *Profesiinyi rozvytok pedahohichnykh pratsivnykiv v umovakh informatsiinoho suspilstva* [Professional development of pedagogical workers in the conditions of information society]. Kyiv: Interservis (in Ukrainian)
[Кириченко, М. О., & Сергеева, Л. М. (Ред.). (2018). *Професійний розвиток педагогічних працівників в умовах інформаційного суспільства*. Київ: Інтерсервіс].
5. Lopushynskiy, I. P. (2018). "Tsyfrovizatsiia" osvity v konteksti rozvytku informatsiinoho suspilstva v Ukraini ["Digitalization" of education in the context of the development of the information society in Ukraine]. *Pedahohichniy almanakh*, 37, 46–55 (in Ukrainian)
[Лопушинський, І. П. (2018). "Цифровізація" освіти в контексті розвитку інформаційного суспільства в Україні. *Педагогічний альманах*, 37, 46–55].

6. Shevchenko, L. M. (2019). Realizatsiia modeli profesiinoy pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoï shkoly, shcho bazuietsia na khmarnykh tekhnolohiiakh [Implementation of the model of professional training of future primary school teachers based on cloud technologies]. *East European Scientific Journal*, 6, 68–73 (in Ukrainian)
[Шевченко, Л. М. (2019). Реалізація моделі професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи, що базується на хмарних технологіях. *East European Scientific Journal*, 6, 68–73].
7. Shevchenko, L. M. (2020). Doslidno-eksperymentalna perevirka efektyvnosti profesiinoho navchannia maibutnikh uchyteliv iz zastosuvanniam khmarnykh tekhnolohii [Experimental verification of the effectiveness of professional training of future teachers with the use of cloud technologies]. *Colloquiun-journal*, 14(66), 60–63 (in Ukrainian)
[Шевченко, Л. М. (2020). Дослідно-експериментальна перевірка ефективності професійного навчання майбутніх учителів із застосуванням хмарних технологій. *Colloquiun-journal*, 14(66), 60–63].
8. Tkachuk, H. V. (2018). Orhanizatsiino-pedahohichni umovy ta etapy vprovadzhennia zmishanoho navchannia u zakladakh vyshchoï osvity [Organizational and pedagogical conditions and stages of implementation of blended learning in higher education institutions]. *Naukovi zapysky*, 168, 259–262 (in Ukrainian)
[Ткачук, Г. В. (2018). Організаційно-педагогічні умови та етапи впровадження змішаного навчання у закладах вищої освіти. *Наукові записки*, 168, 259–262].
9. Zinchenko, V. P., Kharlamenko, V. B., & Koreneva, I. M. (2006). *Navchalno-doslidna robota u vyshchyykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh* [Educational and research work in higher pedagogical educational institutions]. Hlukhiv: RVV HDPU (in Ukrainian)
[Зінченко, В. П., Харламенко, В. Б., & Коренева, І. М. (2006). *Навчально-дослідна робота у вищих педагогічних навчальних закладах*. Глукхів: РВВ ГДПУ].

Overcoming Social Inequality by Using Augmentative and Alternative Communication Devices in Education

Gezim Zeqiri ¹

¹ *Syracuse University*

900 South Crouse Ave, Syracuse, New York, 13244, USA

DOI: [10.22178/pos.63-11](https://doi.org/10.22178/pos.63-11)

LCC Subject Category:
[LB2300-2430](#)

Received 14.09.2020
Accepted 28.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
gzeqiri@syr.edu

© 2020 The Author. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Abstract. For students whose different sorts of special needs restrict them to communicate with their peers, Alternative and Augmentative Communication (hereafter AAC) Devices have an important impact on overcoming social inequalities by facilitating communication, interactions, and learning outcomes. By interconnecting Assistive Technology with appropriate curriculum and methodology of teaching and learning, students with special communication needs may utilize AAC Devices and overcome some of the communication barriers they face.

The main purpose of this article is to research how the learning process occurs by implementing facilitated learning with the use of AAC Devices in United States schools, and its impact on student's ability to communicate efficiently and to interact with their peers, teachers, and so forth. In that context, the Article investigates how AAC Devices help students with communication disabilities to overcome communication inequalities and the way students can utilize them to be engaged in the learning process. To achieve this purpose, we have used participatory structured observation as the methodology of research.

We have visited one of the New York State Schools where AAC Devices were being used, and observed students' behavior and their learning outcomes while using those devices. Besides the facilitated learning by utilizing AAC devices, students with special communication needs were able to interact with their peers and teachers more effectively and express their opinions through those devices.

Keywords: education; inequality; communication; social interaction.

INTRODUCTION

Alternative and Augmentative Devices (hereinafter referred to as AAC devices) are considered as some of the most utilized tools that aim to improve people's lives and enhance their capabilities to efficiently communicate with others. It is estimated that "Over 49 million individuals in the United States present with an ongoing disabling condition. About 5.3% of them, over 13 million people are users of assistive technology" [13]. Thus, the necessity of using these devices is immense, and researching this topic is considered of great importance. Having said that, many of such devices are being utilized in the learning environments such as Schools and Universities, to facilitate communication between students who communicate with difficulties or do not have any ability to communicate by other means.

However, there are various manners AAC devices are used in different learning environments. The efficacy and success rate of using those devices depend on many possible factors, such as the

quality of Teacher's training received concerning AAC Devices, appropriate evaluation and determination of the specific devices to be used, appropriateness of the student's individual need for specific devices, and so forth.

In that context, the hypothesis that AAC Devices facilitate the learning process and social interaction of students with special communication needs will be proven by researching the impact of Augmentative and Alternative Communication Devices on the learning process and social interactions of students with special communication needs.

To find out the efficacy of communicating and learning by using AAC Devices, we have visited a learning environment where we have conducted several observations of students using such devices. Based on these observations, we could research the impact these devices have on a student's social life and their importance in the learning process.

METHODS

The methodology of research used for this article is the qualitative method of participatory observation. We have been present in one of the Middle Schools in New York State to observe how AAC Devices were being used to facilitate the communication process and boost the learning efficacy of students with special needs.

The observation occurred with a pre-defined schedule and objectives. In that context, we had the full consent of research participants such as teachers and teacher assistants, who informed students in advance about my visits and the purpose of my research.

Data collected during observations were written and analyzed, later on, to focus on students' behavior and attitude towards AAC Devices. Then, after data analysis collected with participatory observation, we gave our suggestions to the school in terms of improving the effectiveness of using AAC Devices in the learning environment. Moreover, we have also suggested improvements that could be useful regarding a lesson plan, by providing a sample of good practices that could be utilized in the observed classroom and similar cases.

Due to confidentiality and the respect for the privacy of the observed students, we did not reveal the name of the school, nor the city where the research took place.

LITERATURE REVIEW

Communication is defined as the process of sharing information and ideas. "Communication can be successfully achieved through communicative functions such as seeking social interactions, making requests, and negations of an object or social interactions" [7]. To be able to effectively communicate, people with special communication needs may need the help of Assistive Technology (hereinafter referred to as AT). In general, most of the authors agree that AT, and in particular the AAC devices have an important impact on facilitating communication between people. Moreover, students identified as using AT had an average of seven devices listed on their Individual Education Plans (IEPs) and for many of these students, one of the devices was AAC (44.7%) [11]. Thus, many authors' have tried to investigate this issue and find better ways of using those devices.

However, despite general agreement on the benefits of using AAC devices in a classroom, there is a

lack of implementation support. "Although a school district receives federal funds to provide special education, there is not a separate federal fund allocated specifically for the provision of AAC devices and services" [6]. In that context, considering the benefits and the importance of such devices in the lives of students with special needs, more financial support is necessary to make a positive impact and develop a society of equality and inclusiveness where everyone can communicate effectively.

"Three recent systematic reviews concluded interventions involving aided AAC modeling can improve students' expressive and receptive communication skills" [1]. This is particularly important when having in mind the large number of people who need such devices to be able to communicate with others. Particularly, a large number of students with special needs utilize AAC devices to learn and communicate with their peers and teachers. "In other words, approximately 3% of all students with a disability utilize AAC" [3].

However, only the fact that there is a need for AAC devices or the fact those devices are extensively used among people with special needs does not guarantee successful and effective communication. "Successful communication using AAC devices largely depends on the function of the technology, the severity of the individuals' disabilities with regards to their physical, sensory, and cognitive functions" [9].

Thus, beyond communication as a way to express one's thoughts, effective communication in an inclusive classroom or school setting would be also beneficial in terms of student's socialization and their feeling of belonging. For that, "...peer network interventions involving aided AAC modeling can be effective to improve the symbolic communication of students with complex communication needs while enhancing their social experiences with peers within inclusive school settings" [2]. In that context, it is of great importance to have two-way communication between peers, meaning that all students involved in that kind of communication should be able to understand the principles of using AAC devices. "Teaching peers to use aided AAC as a shared means of communication could demonstrate the device is a useful mode of communication and help students build connections between the meaning of spoken words, graphic symbols, and their referents [10]. In other words, "establishing the effectiveness of assistive technology devices, however, is no guarantee that they

will be routinely used by either practitioners or parents with young children with disabilities" [14]. Other obstacles could prevent the overall success of AAC devices, despite the technical efficacy and functionality of those devices. "One of these is the failure to use evidence-based training methods to promote practitioners' and parents' understanding of and skills in using different types of assistive technology devices" [5]. Thus, when deciding to utilize AAC devices, it is necessary to consider the most proper methodology, training, and appropriateness of the device based on each student.

RESULTS

The participatory observation that was done in a special education classroom was divided into two equal parts. In the first part, I have observed Eric, one of the autistic students who went through several surgeries and other difficulties, and during the second part of the observation, I was focused on another autistic student named Je. Of course, I couldn't avoid observing all other students from time to time, but I made efforts to focus my observation on these two students.

The classroom had 12 students, and all of them were diagnosed with some kind of disability. For every three students, an assistant teacher was assigned to work closely with them. In that context, the classroom had 1 main teacher and 3 regular assistant teachers.

The purpose of the observation was to find out how AAC devices were being used in this school, and what benefits they brought up to students with special communication needs, and their social interactions with the rest of the class participants. Put in another way, the impact of AAC devices on the observed students' lives and the learning process facilitated by using AAC devices were the aim of this research project.

1st part of the Classroom Observation

Students' name: Eric. When I came to the School, my first contact was MS T. Kogut who was informed about my visit and the purpose of the research. She introduced me to the main teacher of the target classroom, Ms. Moskow, and briefly informed me in detail about each of the students' conditions and what their special needs are. Other assistant teachers were: Jim, Daron, Chris, and a health attendant Gene.

The classroom was composed of:

2 autistic children – Eric and Ji (which I have observed in detail);

2 paralyzed girls – one of them also had a mental deficiency and the other one had cerebral palsy;

1 asocial girl – Janiah

1 mild mental deficient – John

1 mentally deficient, but very social girl – Jaylin.

The first student I had observed – Eric, a 15-year-old boy, was diagnosed with an autism spectrum disorder. According to many authors, people with this condition often need some kind of facilitation to develop communication abilities. "Individuals with autism typically display inefficiencies in communication. With increasing numbers of children being diagnosed with Autism Spectrum Disorder, it is necessary to find effective methods of communication for these children. Augmentative and alternative communication interventions develop communication skills using unconventional techniques" [8].

Earlier in his life, Eric experienced severe seizures and went through brain surgery to ease those seizures. The surgery affected his intellectual capacities, so now he also suffers from intellectual deficiency, which further affected his ability to communicate with others.

Having said that, according to Cook, "a core characteristic of children with Autism Spectrum Disorder (ASD) is their atypical development of social skills, language, and communication" [12]. Thus, it is important to improve conditions that may facilitate the development of these skills by using some sort of Assistive Technology. "If a child with ASD can be taught to communicate, more learning opportunities can take place. One way of teaching communication has been through the use of Augmentative and Alternative Communication (AAC)" [12].

Returning to Eric, he is usually quiet and sustained in most of the learning processes and social situations inside the classroom. He keeps calm most of the time, although as some of the class teachers informed me, from time to time Eric displayed some kind of aggressive behavior. According to his teachers, one of the possible reasons for this behavior is, for instance, the absence of his teachers with whom he feels closer. Otherwise, most of the time he stands quiet and rarely makes any noise.

Eric is not communicative and cannot spell any words. He uses some sort of sign language, and he can respond by saying “ah” for everything. Eric uses the “Augmentative and Alternative Communication Schedule Board” – a device that appears too simple and has a lack of options. It has only a little space to put pictures – (usually the teacher puts only two pictures), and Eric is provided with two options to choose from. When Eric points to and makes physical contact with the correct picture, his teachers give him positive feedback/motivation what reinforces his response. In other words, the teacher puts two different pictures in each space and usually goes near the student by asking which one is correct. For instance, two pictures that were often put in the device for Eric contained: Wednesday and Tuesday. The teacher asked Eric what day is today, and he had to respond by touching one of the buttons. Then, the teacher changed the pictures and put something else on the board. Most of the time, Eric responded to the given tasks and touched the correct picture. Whenever he guessed the correct option, all teachers encouraged him by saying: good job Eric, well done, and so forth. In that context, they have reinforced his behavior by giving him a social reward for the correct answer.

Eric is asocial to some extent, but he shows some signs of being engaged in classroom activities. When students went to the gym for a physical education class, he played with a ball chair and stayed near other children. At the time he wasn't playing, he sat down and watched other children playing.

In general, the device used in this case was too limited and could not do much for its users. It was only used in a morning “calendar & schedule” activity, and after that, the printed hand-outs were used more often. Thus, our recommendation would be to use AAC devices more often and in several activities during the whole day. If possible, I strongly recommend to the school administration to explore the possibility of purchasing other more advanced AAC devices, which would provide more support for Eric and other students as well. Since every student in that classroom, except John, cannot communicate by speaking, an I-pad or a chin-switch (for cerebral palsy) would make a difference in these children's life.

2nd part of the Classroom Observation

Students' name: Ji. Ji is another student I have focused on during the second part of my observation. He is 13 years old and similarly to Eric, was diagnosed with an autistic spectrum disorder. He also has intellectual deficiency and a condition called echolalia which makes him repeat words too often.

Ji is usually quiet and calm. He wears some large headphones and appears to enjoy the music. Although at the time I was observing, his headphones had some kind of defect and there was no music playing, he kept wearing them and even pretended he is dancing with the music rhythm. He moved his hands in a way that indicated following a certain rhythm.

On the other hand, in a gymnastics class, there was real music playing in the background, which made Ji look happy and dancing most of the time. He did not approach other students and wasn't interested in playing with them at all, not even with a ball chair (as Eric did). Ji also wears a green backpack, but I could not find out the reason for that.

Ji can't speak or communicate with others. He uses the AAC device described in Eric's case. Except for the “schedule board” and a projector, no other AAC device was used during the whole time. However, Ji can use an unaided communication system to some degree, such as sign language.

Except for the schedule board mentioned above, in many cases was also utilized a Projector to display different content, for instance, CNN news, stories, and so forth, but Ji showed no interest whatsoever. In my opinion, the projector could be utilized better by presenting more age-appropriate clips, because the daily news seemed not to evoke any interest in most of the student's minds.

Other Observations

While staying at the School, except for the assigned students, I couldn't avoid observing others too. In particular, I noticed some interesting events by observing the behavior of John and Jaily.

According to most of the teachers, and also based on my observation, John was the only student who could speak and make sense in a conversation. Compared to other classmates, he seems to be mildly affected by intellectual deficiency and is fully body-abled. He is very social and approaches

every teacher, student, and even approached and tried to include me in some of the conversations. He could do most of the assigned tasks and even realized what words form a rhyme (most of the time).

Since John was the only one who could speak, in my point of view he gained more attention than other students. For that reason, I would strongly suggest the school to purchase more AAC devices which would enable other non-speaking students to communicate all the time. Even more schedule-boards-alike devices or a switch would be beneficial in some cases when yes/no questions were asked.

On the other hand, Jailyn was a girl with intellectual deficiency who showed a social attitude and a great interest to explore people and devices. She was particularly interested in watches and clothes design. She explored my watch several times and seemed to be enthusiastic about it. In contrast, she showed no interest in smartphones, which made me think she is not interested in the things she already recognizes. By because Jaylin can't speak, and having in mind her curiosity to explore, I think she would be also interested in AAC devices. Advanced AAC devices with a lot of options and features would make it possible to change or add new icons, buttons, pictures, and so on, which would keep her curiosity ongoing.

The main purpose of this article was to research the impact of using AAC devices in the learning process of students with special communication needs. We have done this by visiting a school in New York State and observing the learning process by being present in the classroom.

We have identified strong and weak points of the methodology of teaching that was being implemented in the above-mentioned school. Likewise, we have analyzed student's reaction to various AAC devices used and suggested other kinds of devices which could be helpful in those particular cases and individually for each of the special need's students.

Based on observations done, we have developed and proposed improved lesson plans as an illustration of our suggestions being implemented in the future. In that manner, we have given our practical contribution to the school where the research was conducted, and hopefully, our suggestions have been delivered in other nearby schools as well.

However, the research conducted for this Article has its limitations and further investigation is much needed. Broader and continuous research that would include more than one particular school would give us more representative information. Likewise, it would be interesting to research schools that have recently received AAC devices and started implementing facilitated learning. That way, it would be possible to compare situations "with versus without" AAC devices and measure the impact of those devices in the learning outcome.

CONCLUSIONS

Based on participatory observation done at the special education classroom, it is obvious that AAC devices have a positive impact on the learning process of students with special communication needs, meaning that our hypothesis was confirmed. It is also possible to claim that the social life of students who have communication difficulties can be improved by the facilitation which AAC devices make possible.

However, as we have identified some of the weak points of our research in the discussion section, to provide a more representative sample, it is necessary to broaden the research and extend it to other schools and even other countries as well. Thus, I consider these case studies observed for this Article as a starting point that may lead to further research in the future.

Finally, this article has achieved its purpose by researching the learning process that occurred with utilizing various Augmentative and Alternative Communication devices, and its impact on student's social life, particularly on their ability to communicate efficiently with their peers and teachers. This way, we have analyzed how specific AAC devices impact the learning process individually and what can be done to improve learning efficiency. By doing this, we gave our contribution to a great cause such as researching more effective ways of communication in a classroom with students with special communication needs.

RECOMMENDATIONS

Schools should consider purchasing more AAC devices or make low-tech boards for each student. This way, all non-speaking students would be able to answer instantly (for instance yes/no questions).

An I-pad would replace hand-outs and engage all students in every activity.

Make an Eye-Gaze Board for a girl with Cerebral Palsy. This simple and inexpensive board would enable her to communicate by staring at the provided pictures or words.

Buy an AAC Spinner (or make it) which could help the other paraplegic girl to be engaged in-class activities, i.e. in the gym she could spin pictures and choose with who and with which ball she likes to play.

AAC devices such as the I-pad would be beneficial in utilizing Jaylin's curiosity to explore new devices and would enable her to communicate better with the rest of the class.

Replace the content shown by a projector with more age-appropriate clips, to evoke students' interest and curiosity.

Consider moving some of the students to other general education classes, at least for some hours during the week. That way, they would learn more efficiently and expand their experience.

DECLARATION OF CONFLICTING INTERESTS

The author declared no potential conflicts of interest to the research, authorship, and/or publication of this article.

Annex: Lesson Plan Improvement (Sample)

Physical Education Plan for a class with special needs students

The classroom is composed of 12 students with different special needs. Some of the students are diagnosed with an autism spectrum disorder, and most of them have some intellectual deficiency. Most of the students are non-speakers, and they

only use some sign language. They use a two-option button device to answer some questions.

Based on their different abilities and diagnosis, students need different AAC devices. For instance, the girl with cerebral palsy needs an Eye-gaze board or a switch that could be moved with her head. Other non-speaking students who have some social abilities would need I-pads where they would use a digital board to communicate with the class participants.

In the physical education class, I saw some interesting elements. Some of the students were playing with a ball, some with a spinning-rope, some others by walking, or by driving a wheelchair.

In the same class, I would like to see the following modifications:

- All students would utilize their own AAC devices to communicate. They would be able to express their needs and their wishes to walk with someone, to move, to play with someone they like, to dance, and so forth;

- The switch would have to be installed in a wheelchair of a cerebral palsy girl, so it can be used any time;

- In the case of another girl who uses a wheelchair, I suggest using an AAC Spinner – which would let her spin pictures of the games, students to play with, and so on;

This would make the class more interesting to her and enable her to interact with her classmates. Other AAC devices would be carried by the students or by the teachers in case it is assumed they would be damaged during the games.

The Physical Education class would be successful when all students would participate in any kind of activities they like in that class. By using a variety of AAC devices, this objective would have more chance to be fulfilled.

REFERENCES

1. Allen, A. A., Schlosser, R. W., Brock, K. L., & Shane, H. C. (2017). The effectiveness of aided augmented input techniques for persons with developmental disabilities: a systematic review. *Augmentative and Alternative Communication*, 33(3), 149–159. doi: [10.1080/07434618.2017.1338752](https://doi.org/10.1080/07434618.2017.1338752)
2. Biggs, E. E., Carter, E. W., Bumble, J. L., Barnes, K., & Mazur, E. L. (2018). Enhancing Peer Network Interventions for Students with Complex Communication Needs. *Exceptional Children*, 85(1), 66–85. doi: [10.1177/0014402918792899](https://doi.org/10.1177/0014402918792899)
3. Blackorby, J., Wagner, M., Marder, C., & Guzman, A. (2004). *Student accommodations and supports*, Retrieved from https://www.seels.net/designdocs/SEELS_W1C4_Ch7_Accom_042204final.pdf

4. Cook, R. E., Klein, M. D., Tessier, A., & Daley, S. E. (2003). *Adapting early childhood curricula for children in inclusive settings*. Princeton: Recording for the Blind & Dyslexic.
5. Dunst, C. J., Trivette, C. M., Hamby, D. W., & Simkus, A. (2013). [Systematic Review of Studies Promoting the Use of Assistive Technology Devices by Young Children with Disabilities](#). *Practical Evaluation Reports*, 5(1), 1–32
6. Glennen, S., & DeCoste, D. C. (1997). *The handbook of augmentative and alternative communication*. Australia: Thomson/Delmar Learning.
7. Hallahan, D. P., Kauffman, J. M., Pullen, P. C., & Hallahan, D. P. (2009). *Cases for reflection and analysis for Exceptional learners: An introduction to special education*. Boston, Mass: Pearson Education.
8. Murray, J. (2014). [Using Augmentative and Alternative Communication Interventions to Increase Functional Communication for Children with Autism Spectrum Disorder](#). *BU Journal of Graduate Studies in Education*, 6(2), 56-59.
9. Rasid, N., & Nonis, K. (2015). [Exploring communication technology behaviour of adolescents with cerebral palsy in Singapore](#). *International Journal of Special Education*, 30(3), 17-38.
10. Ronski, M. A., & Sevcik, R. A. (1998). *Breaking the speech barrier: Language development through augmented means*. Baltimore: P.H. Brookes.
11. Stegall, B. (2007). *Status of assistive technology use in schools: Who, what, and where* (Doctoral thesis); George Mason University.
12. Talkington, N., McLaughlin, T. F., Derby, K. M., ... Clark, A. (2013). Using an Augmentative and Alternative Communication Device to Teach a Preschooler with Developmental Delays to Request Assistance and Seek Attention. *i-Manager's Journal on School Educational Technology*, 8(4), 16–21. doi: [10.26634/jsch.8.4.2247](https://doi.org/10.26634/jsch.8.4.2247)
13. Wendt, O. (2011). *Assistive Technology: Principles and Applications for Communication Disorders and Special Education*. N. d.: Brill. doi: [10.1163/9781780522951](https://doi.org/10.1163/9781780522951)
14. Wessels, R., Dijcks, B., Soede, M., Gelderblom, G. J., & De Witte, L. (2004). Non-use of provided assistive technology devices, a literature overview. *Technology and Disability*, 15(4), 231–238. doi: [10.3233/tad-2003-15404](https://doi.org/10.3233/tad-2003-15404)

Medieval and Renaissance Philosophers on Education

Tetiana Danylova ¹, Ihor Hoian ²

¹ *National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*
15 Heroiv Oborony street., Kyiv, 03041, Ukraine

² *Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*
57 Shevchenko str., Ivano-Frankivsk, Ukraine, 76018

DOI: [10.22178/pos.63-8](https://doi.org/10.22178/pos.63-8)

LCC Subject Category: [BF38-64](#)

Received 25.09.2020
Accepted 26.10.2020
Published online 31.10.2020

Corresponding Author:
dtv280365@gmail.com

© 2020 The Authors. This article is licensed under a [Creative Commons Attribution 4.0 License](#)

Abstract. Philosophical understanding of education is a logical continuation of philosophical interpretation of the world and human beings in it. Therefore, it is not surprising that such an important social sphere has attracted the attention of philosophers for centuries. Even a cursory glance at their concepts reveals that they have touched upon most issues that are still relevant today. The paper attempts to briefly describe the educational ideas of Titus Flavius Clemens, Origen, Saint Augustine, Boethius, Thomas Aquinas, Francesco Petrarch, Vittorino de Feltre, Michel de Montaigne, Erasmus of Rotterdam, Thomas More, Tommaso Campanella. The authors used hermeneutical, cultural-historical, and integrative approaches.

Keywords: education; philosophy; the Middle Ages; the Renaissance; humanism.

INTRODUCTION

The great interest of philosophers in the problems of education is determined by the very fate of philosophy, its past, and future. Philosophical understanding of education is a logical continuation of philosophical interpretation of the world and human beings in it. "Every epoch, every society, every culture has uniquely interpreted the concept and essence of education. This largely depends on the mentality of a society that influences the educative doctrine and also undergoes dramatic changes. The philosophy and psychology of education is the center, the battlefield of worldviews and system of values" [6]. Therefore, it is not surprising that such an important social sphere has attracted the attention of philosophers for centuries. Even a cursory glance at their concepts reveals that they have touched upon most issues that are still relevant today.

RESULTS AND DISCUSSION

The concept of the "Middle Ages", which was first used by humanists in the second half of the 15th

century, has become widespread and is actively used in the historiography of world history. This is the name of the longest period of the historical development of Western Europe – from the fall of the Roman Empire in the 5th century till the beginning of the Renaissance (14–15th centuries). During this period, the slave-owning society was replaced by a way of life associated with the emergence of feudal relations, the stronghold of which was Christianity.

The replacement of the oral culture with written, which made it easier to transfer knowledge, was a striking feature of this period. The cult of the Word was asserted. The text became very important. To achieve the goal of understanding God, which was set by medieval sages, it was necessary to read and interpret the Bible the whole life. Medieval thinkers interpreted sacred texts and preached on their basis – hence a new understanding of life as eternal discipleship. Individuals felt themselves a part of the whole, that is, God, and saw the meaning of their lives in the attachment to the Divine Blessing. Every Christian is first and foremost a disciple of God. There-

fore, most theologians were either preachers or teachers.

The emergence and development of the medieval era education were associated with the development of the church culture, which used it both to preach religious dogma and to combat heretics. For the first time, the question of the need to develop a program of the church education to implement the ideas of Christianity was raised by Aurelius Augustine, who opposed the use of pagan elements in Christian education. At the beginning of the 7th century, the first church schools appeared in Ireland and Britain due to the activity of the monks. The opening of the schools at the monasteries was facilitated by the fact that the ancient manuscripts that could serve as textbooks were preserved there. There were several levels of education in medieval schools. At the elementary level, children learned to read, write, count, sing. Latin, rhetoric, dialectics were studied at the intermediate level, and finally, at the highest level, arithmetic, geometry, astronomy, and music were added to these subjects.

A medieval man perceived the world as one big school, in which Jesus Christ was the supreme teacher and whose sermons were divine lessons. If the ideal of the Ancient times was a citizen, a warrior, a man who reached his heyday, in Christian Europe, it was believed that people should become like children. As far as the world is a school, it is not society that forms the school, but the school forms the world and culture. If in early Christianity love was considered higher than knowledge and faith, then later Christian authors emphasized the ideas of authority and teaching, unconditional adherence to discipline. All questions and answers were known in advance, the student only needed to repeat the teacher's explanation.

A Christian theologian and philosopher Titus Flavius Clemens (also known as Clement of Alexandria), noted that in addition to external education a person should have a religious feeling [3]. The purpose of education is to teach a child the Christian way of life, "improve" a child's soul. The task of a teacher is to lead the youth on the path of good and lay the foundations for comprehending the truth in the process of active dialogue. The example of a teacher's life is a role model for students. A Christian scholar and theologian Origen of Alexandria believed that a man was a combination of a soul and a body, and this unique com-

bination provides opportunities for self-improvement [10].

According to one of the most famous Christian theologians and philosophers of the Patristic period of church history Augustine of Hippo (also known as Saint Augustine), the purpose of education is to merge with God. In his treatise "The City of God" [14], he attempted to combine ancient philosophy and the ideas of Christianity into a single doctrine of good and evil, human sinfulness, love, salvation, and repentance. The basis of knowledge for the philosopher was a synthesis of feelings, thoughts, and pious aspirations. He considered self-immersion, self-analysis to be the most important method of cognition because the soul hid the truth and only the cognition of this truth paved the way to God.

The so-called last Roman philosopher Anicius Manlius Severinus Boethius developed the foundations of the scholastic method and gave the Latin equivalents to the categories of Greek philosophy. According to the thinker, the study of the seven liberal arts, especially quadrivium (geometry, arithmetic, astronomy, music) makes the mind sharp, promotes logical thinking, and, most importantly, understanding of the philosophical sciences, full and comprehensive knowledge of the divine wisdom is impossible without it. The disciplines of the quadrivium are the steps to higher knowledge, that is, to philosophy which is truth [1]. Thus, it was Boethius who laid the foundations of the characteristic features of medieval education, i.e., its contemplation and detachment from the practical needs.

In the 11-13th centuries under the conditions of profound changes in the political and spiritual life of society, a new type of religious philosophy – scholasticism – emerged. It was "the philosophical systems and speculative tendencies of various medieval Christian thinkers, who, working against a background of fixed religious dogma, sought to solve anew general philosophical problems (as of faith and reason, will and intellect, realism and nominalism, and the probability of the existence of God), initially under the influence of the mystical and intuitional tradition of patristic philosophy, especially Augustinianism, and later under that of Aristotle" [13]. Scholasticism contributed to the formation of a certain type of culture focused on the formal logic of Aristotle and abstract theology. The most important role was played by the most authoritative Catholic religious philosopher and theologian the Doctor

of the Church Thomas Aquinas. In a kind of encyclopedia of Catholic theology "Summa Theologiae" [15] he reinterpreted church knowledge, tried to subordinate secular knowledge to faith-based on the ethics, logic, and psychology of Aristotle. His activities were aimed at giving faith a form of scientific knowledge. For several centuries, the works of Thomas Aquinas served as the main source for the study of theology in European schools of advanced type – colleges and universities.

The separation of crafts from agriculture and the emergence of cities was of great importance for the development of medieval education. The emergence of early urban culture was a significant moment in the history of society because it broke the centuries-old monopoly of the Catholic Church in the field of intellectual education. Advocates of secular culture grouped around urban schools that were separated from the church. These schools differed from the church in both program and contingent. Secular urban schools were a fundamentally new phenomenon in the intellectual life of medieval society. The secular school was private and existed at the expense of the fees charged to students. Many schools of this type arose in northern France, which became one of the centers of intellectual education at the beginning of the 12th century. These schools were headed by people who asserted the priority of reason, bowed to ancient philosophy, and glorified secular knowledge.

The cultural dominance of the Middle Ages, which determined the direction of education and pedagogical thought, was a human desire for a perfect world, serious religious and moral attitude to inner life, physical and spiritual asceticism. The earthly world seemed perishable and sinful, it was not the subject of study and change. Scholarship and education were intellectual, bookish, detached from life. The reaction to such a one-sided worldview and self-determination were deep processes in cultural development, which were manifested in the ideology of the Renaissance and the Reformation in the 14-16th centuries.

The Renaissance is a transitional period from the Middle Ages to the New Age, which covers several centuries (Italy – 14–16th centuries, other European countries – 15–16th centuries) when the Middle Ages in its economic, social, political, spiritual forms had already exhausted itself and the new bourgeois system has not yet been estab-

lished. At this time, significant changes were observed in the spiritual life of society. Urban secular culture became widespread, and its representatives rethought the traditionally religious, ethical, and aesthetic views of the Middle Ages without breaking with them completely. Interest in the ancient heritage was revived, it was seen as a source of new ideas. There was a new type of worldview, at the center of which was an active person who can change the world [4]. Asceticism with its denial of the joys of earthly life, the desire to prepare for eternal life was opposed by the ideal of a comprehensively developed, strong in spirit and body man who sought self-determination and self-realization in this world and not in the afterlife.

The diverse needs, wishes, motives of a human personality were manifested in humanism. The concept of humanism in the broadest sense of the word is a system of ideas and views on a human as the highest value, in a narrower – is a progressive trend of the Western European culture of the Renaissance aimed at respect for human dignity and reason, his/her right to earthly happiness and the free manifestation of natural human feelings and abilities. The bearers of the new worldview were people of different social strata, primarily citizens who studied philosophy, as well as poets and artists. The object of their study was a human being. Humanists understood that the new ideals could be affirmed through the education and upbringing of the new generations. Putting a man at the center of their worldview, humanists associated the moral and social progress of society with purposeful education. This explained the special attention to pedagogy during the Renaissance. A new goal of education was formulated and the factors that contributed to the development of a harmonious personality were studied in the pedagogical works of the most prominent humanists. Particular emphasis was placed on the intellectual, moral, and aesthetic elements of education.

The Italian poet and humanist Francesco Petrarca [11] believed that a man has the right to be happy in the real, earthly life. He defended the dignity of a man, the uniqueness of his/her inner world with hopes, experiences, and anxieties. To achieve complete independence, self-control, and peace of mind is possible under the conditions of a person's internal struggle with his/her passions and confrontation with the surrounding world.

The Italian humanist and educator Vittorino de Feltre saw the purpose of education in the formation of a harmoniously developed human. He established the secondary school "The House of Joy" in Mantua: "the spacious school contained broad corridors and well-lighted and lofty rooms and was surrounded by broad meadows, walks, and trees... Vittorino believed that learning proceeded more efficiently in pleasant surroundings and sought to create and maintain a physically attractive school" [7]. The education was based on Latin and Greek, ancient literature, logic, rhetoric, arithmetic, geometry, algebra, science, music. Much attention was paid to moral education based on Christian ethics. Classical education at school was supplemented by physical education. Vittorino de Feltre abandoned scholastic disputes, corporal punishment, and in the process of teaching, he used elements of the game. The thinker considered self-education a necessary component of human development.

The French philosopher and writer of the Renaissance era Michel de Montaigne in his "Essays" [8] proposed the concept of a new type of a man who was highly educated and able to think critically. He considered the natural inclinations of a child to be the main reference point of the educator's activity. According to the philosopher, the experience should be the basis of knowledge. Montaigne saw a significant shortcoming of the educational process in the fact that students were offered ready-made truths, which they accepted uncritically. To prevent this, people need to be taught to observe, compare, contrast, draw their conclusions. Therefore, the most valuable knowledge is knowledge obtained as a result of personal experience. Montaigne's educational ideas were later developed by the representatives of the Enlightenment.

Erasmus of Rotterdam – the famous humanist, writer, philologist, theologian – was one of the first to put forward the idea of public education. Determining the content of education, he put grammar at the forefront; it was followed by history and literature, geography, and science. Erasmus of Rotterdam opposed strict school discipline, severe punishment, and emphasized that the educational process should bring joy and satisfaction to the students. The purpose of education, in his opinion, is to develop a sense of moral duty [12].

The English thinker Thomas More argued for the possibility of providing "spiritual freedom and

education" for all citizens. In his book "On the Best Form of a Commonwealth and on the New Island of Utopia: A Truly Precious Book No Less Profitable than Delightful" [9], the thinker depicted a fair social system (in his opinion) where people work and the state cares about education and upbringing. T. Moore expressed the need for universal, equal for all people education in the native language; put forward the principle of clarity and observation of nature; emphasized the harmonious development of personality and the need to form such virtues as modesty, hard work, and kindness.

The social character of education was emphasized by the Italian philosopher and writer Tommaso Campanella. In his work "The City of the Sun" [2] he portrayed an ideal state in which there was no private property, all people worked and had the opportunity to engage with scientific inquiry and arts. The system of education and upbringing in an ideal city is exclusively social and the same for all citizens. It is organized in such a way that all children develop their strengths and abilities. Campanella paid great attention to intellectual education, which should be combined with physical, moral, and aesthetic education and with the preparation of children for a particular profession. For the thinker, the comprehensive development of a child directly related to work was the main purpose of education.

CONCLUSIONS

The complex processes in the spiritual life of medieval Europe contributed to the emergence of the humanistic tradition of the Renaissance and the religious reform movements (Lutheranism, Calvinism, Anglicanism). In general, both the Renaissance and the Reformation cultures opposed the ideology and social institutions that prevailed at the time, but in the spirit they were opposites. If humanism preached the idea of the harmonious development of an individual who could improve all spheres of society [5], then the ideology of the Reformation was based on the idea of a community that subjugated the individual. At the end of the 16th century, the humanistic worldview was almost completely pushed to the background by the ideology of the Reformation and Counter-Reformation. Its revival took place only in the era of the Enlightenment.

REFERENCES

1. Boecio, A. M. T. S., Tester, S. J., Rand, E. K., & Stewart, H. F. (1978). *The theological tractates; The consolation of philosophy*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
2. Campanella, T. (2014). *The city of the sun: A poetical dialogue between a Grandmaster of the Knights Hospitallera and a Genoes Sea-Captain*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
3. Clement. (1968). *The Writings of Clement of Alexandria*. Edinburgh: T. & T. Clark.
4. Danylova, T. V. (2016). The desire for recognition in the context of Francis Fukuyama's universal history. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 10, 69–77. doi: [10.15802/ampr.v0i10.87303](https://doi.org/10.15802/ampr.v0i10.87303)
5. Danylova, T. V. (2017). Eastern mysticism and timothy leary: human beyond the conventional reality. *Anthropological Measurements of Philosophical Research*, 11, 135–142. doi: [10.15802/ampr.v0i11.105498](https://doi.org/10.15802/ampr.v0i11.105498)
6. Danylova, T. V., & Salata, G. V. (2018). *The Ecological Imperative and Human Nature: A New Perspective on Ecological Education*. *Interdisciplinary Studies of Complex Systems*, 12, 17–24.
7. Gutek, G. L. (1995). *A History of the Western Educational Experience* (2nd ed.). Long Grove: Waveland Press.
8. Montaigne de, M. (1993). *The Complete Essays*. Garden City: Doubleday.
9. More, T. (2007). *Utopia*. Tark Classic Fiction.
10. Origen. (2016). *The Complete Works of Origen: Cross-Linked to the Bible*. Ontario: n. d.
11. Petrarch, & Hainsworth, P. (2010). *The Essential Petrarch*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc
12. Phau, D. (1995). *Erasmus of Rotterdam: The Educator's Educator*. Retrieved from https://archive.schillerinstitute.com/fid_91-96/952_erasmus.html
13. Pieper, J. (2019). *Scholasticism*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/Scholasticism>
14. Saint Augustine. (1958). *The City of God*. Image: Abridged Edition.
15. Thomas, Aquinas Saint, & O'Brien, T. C. (2006). *Summa theologiae*. Cambridge: Cambridge University Press.

